

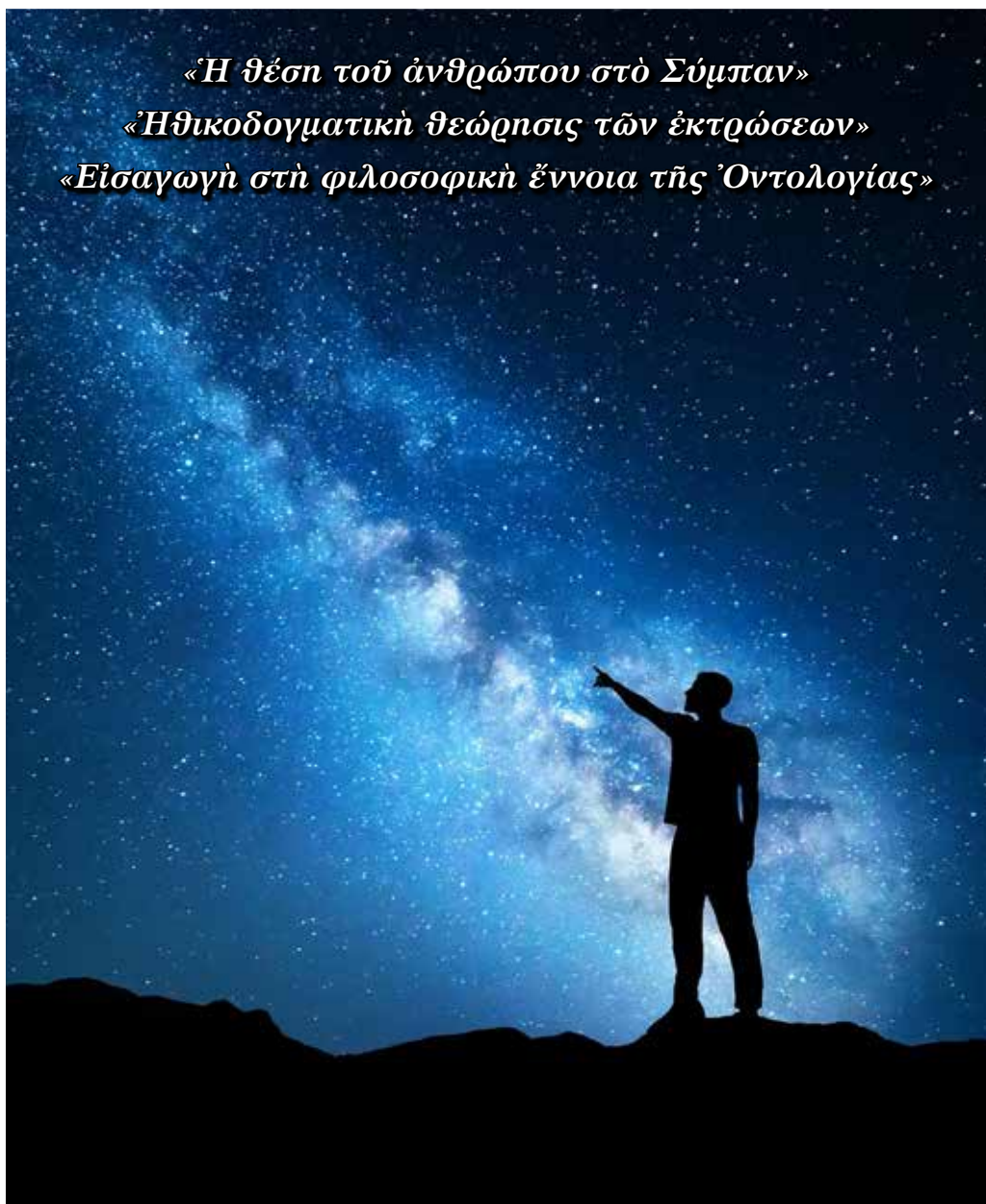
ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 82^ο | ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2019 | ΑΡΙΘ. 776

*«Η θέση του ανθρώπου στο Σύμπαν»
«Ηθικοδογματική θεώρησης των έκτρώσεων»
«Είσαγωγή στη φιλοσοφική έννοια της Όντολογίας»*

ΓΙΑ ΝΑ ΒΑΣΙΛΕΥΣΕΙ Η ΕΙΡΗΝΗ Γ.Β.Μ.	121
Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟ ΣΥΜΠΑΝ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ	123
ΗΘΙΚΟΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΕΚΤΡΩΣΕΩΝ ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ.....	129
ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΕΝΤΗΣ.....	135
ΒΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΒΑΘΥΤΕΡΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	143
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΚΑΙ Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ.....	152
ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	159

123

129

152

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Αθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θελξινόνης 1, 166 74 Γλυφάδα

Η Επιτροπή επιφυλάσσει σε εαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ἢ νά συντέμνει κατά τήν κρίση της ὅποιοδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα ἢ μή, δέν ἐπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις ἑντυπης ἐπικοινωνίας

Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος ἑκδοσης: Αθήνα, Αύγουστος 2019

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικοῦ 10€
Έξωτερικοῦ 20€

ΓΙΑ ΝΑ ΒΑΣΙΛΕΥΣΕΙ Η ΕΙΡΗΝΗ

Διάβαζα μιὰ «εἰδση» ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἡ εἰδση τῶν εἰδήσεων. Μιὰ τέτοια εἰδση ἢ μᾶλλον ἄλυσίδα εἰδήσεων ξεπερνᾷ καὶ τὴν πιὸ καλπάζουσα φαντασία. Ἡ «εἰδση» αὐτὴ ὑπῆρχε φυσικὰ ὡς ὑπόσχεση καὶ ὡς ἐλπίδα στὴν προφητικὴ σκέψη τοῦ Ἡσαΐα, ὅταν προφήτεψε πὼς θὰ ἔλθει ἐποχὴ ποὺ οἱ λαοὶ θὰ ὁμονοήσουν, θὰ εἰρηνεύσουν, «**συγκόψουσιν τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ**

χίμας; Νὰ σκεφθοῦμε τί θὰ συνέβαινε, ἂν ξαφνικὰ ἀκουγόταν σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη τῆς γῆς, ἀπὸ τὰ διεθνῆ μέσα ἐνημερώσεως, ὅτι:

Οἱ ὑπερδυνάμεις καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἀποφάσισαν νὰ καταστρέψουν τὰ ὅπλοστάσιά τους καὶ ποτὲ πιά νὰ μὴ χρησιμοποιήσουν τὴ βία. Οἱ Παλαιστίνιοι πρόσφυγες ἔχουν πιά τὴ βαθιὰ ικανοποίηση νὰ ζήσουν στὰ πατρογονικά ἐδάφη τους εἰρηνικά μὲ τοὺς Ἰσραηλινούς. Οἱ πολυδοκιμασμένοι λαοὶ τοῦ Ἀφγανιστάν,

Σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὸ πρόβλημα τῆς εἰρήνης εἶναι πρόβλημα ἀνθρώπων. Ἄν δὲν δημιουργήσουμε ἀνθρώπους ὅχι τοῦ μίσους καὶ τῆς γροθιάς, τῆς βίας καὶ τῆς τυραννίας, τῆς σκοπιμότητος καὶ τοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ τῆς ἀγάπης, τῆς μεγαλοψυχίας, τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, ματαιοπονοῦμε. Χωρὶς ἀνθρώπους ἀναγεννημένους θὰ ἰσχύει τὸ στενόκαρδο δόγμα: «Κάθε κράτος ἀρπάζει ἐφόσον δύναται. Τὰ διαλείμματα τῆς πέψεως καλοῦνται εἰρήνη». Χωρὶς τίμιους ἀνθρώπους μποροῦμε νὰ ἔχουμε τιμότητα; Καὶ χωρὶς δίκαιους ἀνθρώπους μποροῦμε νὰ ἔχουμε δικαιοσύνη καὶ δίκαιες συναλλαγές; Χωρὶς «πεινῶντας καὶ διψῶντας τὴν δικαιοσύνην» καὶ τὴν ἀγάπην, μποροῦμε νὰ ἔχουμε εἰρήνη;

τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν» (β' 4). Μποροῦμε ὅμως τὴν «εἰδση» αὐτὴ νὰ τὴν φαντασθοῦμε ὡς πραγματικότητα στὴ σπαρασσομένη ἀπὸ πολεμικὲς συγκρούσεις καὶ ἀσύλληπτες βαρβαρότητες ἐπο-

τοῦ Ἰράκ, τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Νιγηρίας, τοῦ Λιβάνου, τῆς Βόρειας καὶ Νότιας Κορέας, καὶ ὅπου ἄλλοι τῆς γῆς, δίνουν εἰλικρινὰ τὰ χέρια καὶ ἀρχίζουν μιὰ καινούργια ζωὴ. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ κρατούμενοι εἶναι ἐλεύθεροι νὰ γυρίσουν στὰ σπίτια τους.

Εϊδηση άπίστευτη, άλλά και τόσο έπιθυμητή. Τόσο άπαραίτητη για την έπιβίωση του σύγχρονου κόσμου. Για να φυγαδευθεί ή άγωνία από τις καρδιές και να παύσει ό «**άρτος όδύνης**» να άποτελεί τó καθημερινό σιτηρέσιο του σημερινού, τραγικού άνθρώπου. Για να στεγνώσουν έπί τέλους τά δάκρυα, να σταματήσουν οι θρήνοι, να άνθίσει στα παιδικά πρόσωπα τó χαμόγελο, να λιγοστέψουν οι μαυροφορεμένες μάννες

και τά όρφανά και να ξανάρθει ή ειρήνη μέσα στις καρδιές. Τί άλλο από τόν πόθο αυτό φανερώνει ή προσδοκία με την όποία παρακολουθεί ή ανθρωπότητα κάθε «συνάντηση κορυφής» Διεθνούς ή άλλου Όργανισμού;

Όνειρο άπραγματοποίητο φαίνεται ή ειρήνευση τών ανθρώπων; Ναί, γιατί οι άνθρωποι δέν θέλουν να άκούσουν τó άγγελμα της ειρήνης που άντήχησε έδω και δύο χιλιάδες χρόνια. Να άναγνωρίσουν ότι «**τó μεσότοιχον του φραγμού**» (Έφες. β' 14) και της έχθρας, που ύψωσε ό άποστάτης άνθρωπος, τó γκρέμισε ό Ήσους Χριστός με τή σταυρική Του θυσία. Με αυτή συμφιλώσε τούς ανθρώπους και έφερε την ειρήνη άνάμεσά τους. Άν θέλουμε, λοιπόν, να ειρηνεύσουν οι λαοί, δέν έχουμε παρά να τούς όδηγήσουμε

κοντά στον Σταυρό. Κάτω άπό τή σκιά του μπορούν να λυθούν όλα τά άκανθώδη προβλήματα που χωρίζουν τούς ανθρώπους. Έκει ή άπέραντη άγάπη συνάντησε τó μεγάλο μίσος και τó νίκησε. Ό σταυρωμένος Κύριος «**ήπλωσε τās παλάμας και ήνωσε τά τó πριν διεστώτα**».

Σέ τελευταία άνάλυση, τó πρόβλημα της ειρήνης είναι πρόβλημα άνθρώπων. Άν δέν δημιουργήσουμε ανθρώπους όχι του μίσους και της γροθιάς, της βίας και της τυραννίας, της σκοπιμότητας και του συμφέροντος, άλλά της άγάπης, της μεγαλοψυχίας, της αúταπαρνήσεως και της έλευθερίας, ματαιοπονούμε. Χωρίς ανθρώπους άναγεννημένους θά ισχύει τó στενόκαρδο δόγμα: «**Κάθε κράτος άρπάξει έφόσον δύναται. Τά διαλείμματα της πέψεως καλούνται**

ειρήνη». Χωρίς τίμους ανθρώπους μπορούμε να έχουμε τιμότητα; Και χωρίς δίκαιους ανθρώπους μπορούμε να έχουμε δικαιοσύνη και δίκαιες συναλλαγές; Χωρίς «**πεινώντας και διψώντας την δικαιοσύνην**» και την άγάπη, μπορούμε να έχουμε ειρήνη;

Η μάχη για την ειρήνη είναι ύπόθεση ιερή. Γι' αυτό και μόνο άδιάφθοροι ιεροφάντες του Πνεύματος, άνιδιοτελείς, μπορούν να την πραγματώσουν. Οι κήρυκες του μίσους δέν έχουν θέση στους μεγάλους πνευματικούς άγώνες. Τους καπλεύονται και τούς έκτρέπουν. Έχουμε άνάγκη άπό άγνούς, άναγεννημένους άπό την χάρη του Θεού, άγωνιστές, όχι έρεθισμένους άπό τά πάθη, άλλά έμπνευσμένους άπό την άγάπη.

G.B.M.

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟ ΣΥΜΠΑΝ

Ποιά είναι η θέση του ανθρώπου στο Σύμπαν; Ο άνθρωπος κατοικεί στη Γη, πού είναι ένας μικρός πλανήτης πού κινείται γύρω από τον Ήλιο, ο Ήλιος είναι ένας από τους 200 δισεκατομμύρια αστέρες του Γαλαξίου μας, ενώ ο Γαλαξίας μας είναι ένας από τα πολλά δισεκατομμύρια γαλαξιών στο Σύμπαν. Οι αποστάσεις των διαφόρων αστερών του Γαλαξίου μετρώνται σε έτη φωτός, και οι διαστάσεις του Γαλαξίου μας είναι γύρω στα 40.000 έτη φωτός. Οι αποστάσεις

Επομένως, ο άνθρωπινος κόσμος βρίσκεται σε έναν χώρο με άπειροελάχιστες διαστάσεις σε σύγκριση με τις διαστάσεις του Σύμπαντος. Μερικοί μάλιστα υποθέτουν ότι έξω από το Σύμπαν μας υπάρχουν άπειρα άλλα Σύμπαντα.

Αλλά και από χρονικής πλευράς η ιστορία του ανθρώπου είναι ένα άπειροελάχιστο της ζωής του Σύμπαντος. Η διάρκεια ζωής του ανθρώπου είναι μερικές δεκάδες έτη, και η ιστορία της ανθρωπότητας είναι μερικές χιλιετίες. Αλλά η ζωή στον πλανήτη μας έχει ηλικία γύρω στα 4 δισεκατομμύρια έτη, ενώ

Οί λεπτομέρειες της αναπτύξεως και της εξέλιξεως της ζωής μπορεί να διαφέρουν σημαντικά. Συγκεκριμένα, ο διάσημος αστρονόμος Fred Hoyle υπολόγισε ότι οί πιθανότητες δημιουργίας ενός βακτηριδίου από τυχαία συγκέντρωση μορίων είναι $1:10^{6800}$, δηλαδή απίστευτα μικρή.

Τò συμπέρασμα του Hoyle είναι ότι ή ζωή δέν μπορεί νά δημιουργήθηκε αυτόματα στη Γη, άρα, λέει, ή ζωή μας ήλθε από τò διάστημα. Αλλά αν υπολογίσουμε την πιθανότητα νά έγινε ή ζωή σε ένα οίοδήποτε σημείο του Σύμπαντος μέσα στα δισεκατομμύρια έτη της ήλικίας του Σύμπαντος, πάλι ή πιθανότης δημιουργίας της είναι άπειροστή. Κατά συνέπειαν, τò μυστήριο της δημιουργίας της ζωής παραμένει άγνωστο. Και δέν μπορεί κανείς νά διαψεύσει ότι ή δημιουργία της ζωής αποτελεί ένα υπερφυσικό γεγονός.

των άλλων γαλαξιών είναι εκατομμύρια έτη φωτός, και ή ακτίνα του Σύμπαντος υπολογίζεται ότι είναι περίπου 14 δισεκατομμύρια έτη φωτός. Τò Σύμπαν όμως διαστέλλεται και οί μακρινοί γαλαξίες απομακρύνονται με τεράστιες ταχύτητες, πού πλησιάζουν την ταχύτητα του φωτός.

ή Γη δημιουργήθηκε πριν από 5 δισεκατομμύρια έτη. Τέλος, ή ήλικία του Σύμπαντος είναι περίπου 14 δισεκατομμύρια έτη, από τò Big Bang μέχρι σήμερα. Έξ άλλου, τò μέλλον του Σύμπαντος είναι τεράστιο. Υπολογίζεται ότι ο Ήλιος θα μεγαλώσει σε διαστάσεις και θα κατακαύσει τή Γη μετά από 5 ακόμη

δισεκατομμύρια έτη, και μετά ουσιαστικά θα σβήσκει. Όλοι οι άστερες του Γαλαξίου μας θα σβήσουν μετά από ένα χρονικό διάστημα της τάξης των 10^{16} ετών. Στο διάστημα αυτό ή διαστολή του Σύμπαντος θα απομακρύνει όλους τους άλλους γαλαξίες σε τεράστιες αποστάσεις πολλών δισεκατομμυρίων ετών φωτός. Έξ άλλου, ό κάθε γαλαξίας θα διαλυθεί και θα μείνουν μόνο νεκροί άστερες (ένδεχομένως διπλοί άστερες) ανεξάρτητοι ό ένας από τόν άλλον.

Κατά συνέπεια, τίθεται τó ερώτημα: Πόσο θα διαρκέσει τó ανθρώπινο γένος της Γης; Άν δέν υπάρχει κάποια πυρηνική αυτόκαταστροφή του ανθρώπινου γένους, υπολογίζεται ό τι ή ανθρώπινη τεχνολογία θα αναπτυχθεί πολύ σέ μερικές χιλιάδες έτη, ώστε οι απόγονοί μας θα κατακτήσουν πολλούς πλανήτες γύρω από τούς άλλους άστερες του Γαλαξίου μας. Άλλα μερικές χιλιάδες έτη είναι ένα πολύ μικρό διάστημα μπροστά στην ήλικία του Σύμπαντος. Έν πάση περιπτώσει, τó μέλλον της ανθρωπότητας είναι πεπερασμένο, ένα κλάσμα του μέλλοντος του Σύμπαντος.

Έδω όμως υπεισέρχεται ένα άλλο βασικό ερώτημα: Είμαστε μόνοι στο Σύμπαν; Φαίνεται πολύ πιθανό ό τι μορφές ζωής, παρόμοιες ή όχι με τή δική μας, υπάρχουν σέ πολλούς άστερες του Σύμπαντος. Ήδη έχουν βρεθεί χιλιάδες πλανήτες γύρω από άστερες του Γαλαξίου μας, και δέν υπάρχει αμφιβολία ό τι ό συνολικός άριθμός των πλανητών αυτών ανέρχεται σέ δισεκατομμύρια. Πολλοί από τούς πλανήτες αυτούς φαίνεται νά έχουν συνθήκες ανάλογες με αυτές της Γης. Π.χ., έχουν μέγεθος παρόμοιο με αυτό της Γης, και οι θερμοκρασίες τους είναι παρόμοιες με τις θερμοκρασίες της Γης. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνουμε ό τι αρκετοί πλανήτες ζοϋν στην «κατοικήσιμη ζώνη» γύρω από όρισμένους άστερες, δηλαδή έχουν νερό σέ ύγρη μορφή. Και τó νερό είναι απαραίτητο για τήν ανάπτυξη ζωής, όπως ή ζωή της Γης. Έξ άλλου, θεωρείται πιθανό ό τι σέ πολλούς πλανήτες υπάρχουν τά απαραίτητα στοιχεία

στην ατμόσφαιρά τους, όπως τó όξυγόνο, και γενικά υπάρχουν οι συνθήκες για τήν ανάπτυξη της ζωής.

Άν σέ έναν πλανήτη δημιουργήθηκαν τά πρώτα βακτήρια, από κεί και πέρα ή εξέλιξη της ζωής χρειάζεται μόνο μεγάλα χρονικά διαστήματα (δισεκατομμυρίων ετών), για νά φθάσει ή ζωή σέ μορφές όντων που στη νοημοσύνη τουλάχιστον θα μοιάζουν με τόν άνθρωπο.

Βέβαια, οι λεπτομέρειες της ανάπτυξεως και της εξέλιξεως της ζωής μπορεί νά διαφέρουν σημαντικά. Συγκεκριμένα, ό διάσημος αστρονόμος Fred Hoyle υπολόγισε ό τι οι πιθανότητες δημιουργίας ενός βακτηριδίου από τυχαία συγκέντρωση μορίων είναι $1:10^{6800}$, δηλαδή άπίστευτα μικρή. Τό συμπέρασμα του Hoyle είναι ό τι ή ζωή δέν μπορεί νά δημιουργήθηκε αυτόματα στη Γη, άρα, λέει, ή ζωή μας ήλθε από τó διάστημα. Άλλα αν υπολογίσουμε τήν πιθανότητα νά έγινε ή ζωή σέ ένα οίοδήποτε σημείο του Σύμπαντος μέσα στα δισεκατομμύρια έτη της ήλικίας του Σύμπαντος, πάλι ή πιθανότης δημιουργίας της είναι άπειροστή. Κατά συνέπεια, τó μυστήριο της δημιουργίας της ζωής παραμένει άγνωστο. Και δέν μπορεί κανείς νά διαψεύσει ό τι ή δημιουργία της ζωής άποτελεί ένα υπερφυσικό γεγονός.

Άλλα ως υποθέσουμε ό τι κάπου οι συνθήκες υπήξαν ευνοϊκές, και δημιουργήθηκε ζωή και λογικά όντα παρόμοια με τούς ανθρώπους στη Γη. Άν αυτό συμβαίνει, τότε θα μπορούσαμε νά επικοινωνήσουμε με τά όντα αυτά. Πράγματι, ή νόηση έχει τούς νόμους της, οι όποιοι είναι παγκόσμιοι. Εϊδικότερα τά μαθηματικά δέν μπορεί νά είναι διαφορετικά σέ έναν μακρινό πλανήτη. Άλλα με τούς άριθμούς μπορούμε νά έχουμε ένα είδος συστήματος Morse και νά δημιουργήσουμε μιá γλώσσα, με λέξεις, με έννοιες και συλλογισμούς παρόμοιους με τούς δικούς μας. Γι' αυτό σήμερα διατίθενται σημαντικά κεφάλαια στο πρόγραμμα SETI (τήν αναζήτηση έξωγήινης νοήμονος ζωής). Τό πρόγραμμα αυτό δέν έδωσε μέχρι

τώρα αποτελέσματα, αλλά η αναζήτηση συνεχίζεται.

Το ερώτημα που τίθεται τώρα είναι τι θα γίνει, αν ποτέ επικοινωνήσουμε με έναν άλλο πολιτισμό έξω της Γης. Η πρώτη μας εντύπωση είναι ότι η επικοινωνία θα είναι καθαρά επιστημονική. Το πιο πιθανό είναι ότι μερικοί εξωγήινοι πολιτισμοί θα είναι πολύ πιο εξελιγμένοι από εμάς, και θα μπορούσαμε να μάθουμε από αυτούς πολύ σημαντικές πληροφορίες, κυρίως τεχνολογικές, αλλά όχι μόνο. Θα μαθαίναμε, π.χ., αν έχουν αναπτύξει πυρηνικά όπλα και πώς επέζησε ο πολιτισμός τους παρά την ύπαρξη αυτών των όπλων. Θα ρωτούσαμε αν έχουν κάποια θρησκεία και τι πιστεύουν. Άλλα είναι ενδεχόμενο τα λογικά αυτά όντα να

που διέπουν το Σύμπαν είναι φτιαγμένοι κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να οδηγήσουν στη δημιουργία του ανθρώπου. Αυτό αποτελεί την ουσία της «ανθρωπικής αρχής» που διέπει το Σύμπαν.

Είναι πάρα πολλά τα παραδείγματα που δείχνουν ότι οι φυσικοί νόμοι έχουν δημιουργηθεί έτσι, ώστε να ευνοήσουν την ανάπτυξη της ζωής στο Σύμπαν, και μάλιστα της νοήμονος ζωής, δηλαδή του ανθρώπου. Το πρώτο παράδειγμα είναι η δημιουργία του άνθρακα, που είναι βασικό συστατικό της ζωής. Ο άνθρακας δημιουργείται στο έσωτερικό των αστέρων, όταν εξαντλήσουν το κύριο μέρος του υδρογόνου των, από πυρηνικές αντιδράσεις της μορφής: $3\text{He} \rightarrow \text{C}$.

Από το άλλο μέρος, όμως, ο άνθρωπος φαίνεται ότι είναι κάτι το εξαιρετικό, τόσο πολύ, ώστε ολόκληρο το Σύμπαν να έχει δημιουργηθεί γι' αυτόν. Πράγματι, φαίνεται ότι οι βασικοί νόμοι που διέπουν το Σύμπαν είναι φτιαγμένοι κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να οδηγήσουν στη δημιουργία του ανθρώπου. Αυτό αποτελεί την ουσία της «ανθρωπικής αρχής» που διέπει το Σύμπαν.

μην έχουν καλές διαθέσεις απέναντί μας και να μας αντιμετωπίσουν μόνον ως σκλάβους, για να τους προμηθεύσουμε με χρήσιμα για αυτούς υλικά ή για να κάνουν τα πειράματά τους με μας. Γι' αυτό, πολλοί επιστήμονες συνιστούν να είμαστε προσεκτικοί με το πρόγραμμα SETI και να μην αποκαλύψουμε την ύπαρξή μας, πριν μάθουμε τις πιθανές διαθέσεις των όντων αυτών απέναντί μας.

Οί διαπιστώσεις που κάνουμε έως τώρα αποδεικνύουν ότι ο άνθρωπος αποτελεί ένα ασήμαντο τμήμα του Σύμπαντος στον χώρο και στον χρόνο. Από το άλλο μέρος, όμως, ο άνθρωπος φαίνεται ότι είναι κάτι το εξαιρετικό, τόσο πολύ, ώστε ολόκληρο το Σύμπαν να έχει δημιουργηθεί γι' αυτόν. Πράγματι, φαίνεται ότι οι βασικοί νόμοι

Είναι περίεργο ότι στη δημιουργία του άνθρακα σημαντικό ρόλο παίζουν οι ασθε- νείς πυρηνικές αντιδράσεις, στις οποίες δεν θα έδινε κανείς σημασία, γιατί αναφέρονται σε δευτερεύοντα φαινόμενα, όπως η ραδι- ενεργεια και η μεταστοιχείωση, εν τούτοις είναι απαραίτητες, για να δημιουργηθεί ο άνθρακας. Πράγματι, η δημιουργία του άνθρακα, που γίνεται με τη συνένωση τριών ατόμων ηλίου, ακολουθεί δύο διαδοχικές φάσεις: Δύο άτομα ηλίου κάνουν πρώτα ένα άτομο βηρυλλίου Be^8 , και κατόπιν το βη- ρύλλιο Be^8 με ένα τρίτο άτομο ηλίου κάνει άνθρακα C^{12} . Το βηρύλλιο Be^8 είναι μετα- σταθές. Αυτό σημαίνει ότι είναι ασταθές, αλλά όχι απολύτως, δηλαδή δεν διασπάται αμέσως, αλλά μετά από ένα μικρό χρόνο

10⁻¹⁷ sec. Αυτό το χρονικό διάστημα είναι αρκετό, για να προστεθεί ένα τρίτο άτομο ήλίου, και να γίνει ο άνθρακας. "Αν η ασθενής πυρηνική δύναμη ήταν ασθενέστερη, δεν θα υπήρχε αυτή η δυνατότης. Μάλιστα, ο Hoyle το 1954 προέβλεψε ότι, για να γίνει αυτή η αντίδραση, χρειάζεται επιπλέον κάποιοι «συντονισμός» στις πυρηνικές αντιδράσεις, αλλιώς η παραγωγή του άνθρακα θα ήταν πολύ μικρή. Αυτή η πρόβλεψη επαληθεύθηκε αργότερα με εργαστηριακά πειράματα.

"Ενα άλλο χαρακτηριστικό που διέπει τις ισχυρές πυρηνικές δυνάμεις είναι ότι επιτρέπουν τη μακροχρόνια ζωή του Ήλιου (της τάξεως των 10 δισεκατομμυρίων ετών), που επιτρέπει την εξέλιξη της ζωής σε άνωτερα είδη και στόν άνθρωπο. "Αν οι αστέρες ήταν καύσιμη ύλη, όπως ο άνθρακας, όπως υπέθεταν πριν ανακαλυφθούν οι πυρηνικές αντιδράσεις, η ζωή τους θα ήταν μερικές χιλιάδες χρόνια, έντελως ανεπαρκής για την εξέλιξη των ειδών.

Ανάλογοι περιορισμοί ισχύουν και για τις άλλες δυνάμεις του Σύμπαντος. "Αν η βαρύτης ήταν μικρότερη, δεν θα εδμιουργούντο αστέρες και πλανήτες. "Αν ήταν μεγαλύτερη, θα είχαμε πολύ ταχύτερη εξέλιξη των αστερων, και άρα η ζωή των αστερων θα ήταν μικρότερη. "Αν οι ηλεκτρομαγνητικές δυνάμεις ήταν ασθενέστερες, δεν θα υπήρχαν οι χημικές αντιδράσεις οι οποίες διατηρούν τη ζωή, κ.ο.κ.

"Υπάρχουν πολλές άλλες εκδηλώσεις της ανθρωπικής αρχής που ευνουήν την ύπαρξη της ζωής. Π.χ., αν δεν υπήρχε η σελήνη, η οποία διατηρεί σε αρκετά σταθερή θέση τον άξονα περιστροφής της Γης, η Γη θα άλλαζε ταχέως τον άξονά της, με καταστροφικές συνέπειες για το κλίμα της Γης. Είναι έντυπωσιακό ότι οι πλανήτες που ανακαλύφθηκαν πριν από 1-2 χρόνια από τη NASA έχουν διάρκεια έτους όλιγων μόλις ήμερων.

Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν μια καταπληκτική σκοπιμότητα στους νόμους της φύσεως και στην εφαρμογή τους στη

Γη. "Αν οι νόμοι αυτοί ήταν κατ' ελάχιστον διαφορετικοί, δεν θα υπήρχε ζωή όπως την παρατηρούμε στη Γη.

Μήπως όμως θα μπορούσαν να υπάρξουν άλλες μορφές ζωής, π.χ. ζωή που αντί για άνθρακα να χρησιμοποιεί πυρίτιο σαν βασική δομή; Είναι γεγονός ότι το πυρίτιο έχει μερικές χρήσιμες ιδιότητες παρόμοιες με αυτές του άνθρακα, ο οποίος έχει καταπληκτικές συνδυαστικές δυνατότητες. Το θέμα αυτό όμως έχει τόσες αβεβαιότητες, ώστε μόνο εικασίες μπορεί να κάνει κανείς. Το γεγονός πάντως είναι ότι, παρ' όλον ότι το πυρίτιο είναι πολύ πιο άφθονο στη φύση από ό,τι ο άνθρακας, δεν παρουσιάσθηκαν πουθενά ενδείξεις για ύπαρξη ζωής με πυρίτιο.

"Υπάρχει όμως μία εξαίρεση: Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, οι οποίοι έχουν ως βάση τους το πυρίτιο και άλλα στοιχεία. Και η εξέλιξη της κατασκευής των ηλεκτρονικών υπολογιστών ήταν τέτοια, ώστε το μέλλον τους υπολογίζεται καταπληκτικό. Π.χ., κάνουν ήδη υπολογισμούς ασύγκριτα ταχύτερα από τον άνθρωπο, δημιουργούν ρομπότ που μπορούν να αντικαταστήσουν τον άνθρωπο σε πολλές εργασίες, οδηγούν αυτοκίνητα, κάνουν χειρουργικές επεμβάσεις και εξαπολύουν πολέμους. Στο μέλλον θα μπορούν να κατασκευάσουν απογόνους, και με την τεχνητή νοημοσύνη θα μπορούν να μάθουν νέες τεχνικές, που θα συναγωνίζονται τον άνθρωπο. Μερικοί μάλιστα πιστεύουν ότι στο άπώτερο μέλλον θα μπορούσαν να αναπτύξουν τέτοιες δυνάμεις, ώστε να κυριαρχήσουν πάνω στη Γη, παραμερίζοντας σε δεύτερη θέση τους ανθρώπους. "Αν τότε κάποιος εξωγήινος επισκεπτόταν τη Γη, θα διεπίστωνε ότι η κύρια μορφή ζωής βασίζεται στο πυρίτιο των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Μήπως κάτι τέτοιο έχει συμβεί σε άλλους, μακρινούς πλανήτες του Σύμπαντος;

"Όμως είναι βέβαιο ότι μόνη η ανόργανη ύλη δεν θα μπορούσε να δημιουργήσει κατά τυχαίο τρόπο έναν ηλεκτρονικό υπο-

λογιστή. Οί ύπολογιστές δημιουργήθηκαν από τον άνθρωπο με συστηματική σκοπιμότητα. Έπομένως, αυτοί οί υποθετικοί ύπολογιστές με τις τεράστιες δυνατότητες αναπαραγωγής και με τεχνητή νοημοσύνη που θα τους κάνει ανώτερους από τον άνθρωπο σε τεχνολογία δεν μπορούν να γίνουν αυτόματα από τη νεκρή ύλη, όσο κι αν προωθηθεί ή φαντασία μας.

Από τὸ ἄλλο μέρος, μερικοί υποθέτουν ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸ δικό μας Σύμπαν υπάρχουν ἄλλα Σύμπαντα, με διαφορετικούς φυσικούς νόμους, πὸν ἔγιναν τυχαία, ἴσως ἀπὸ διαφορετικά Big Bangs. Αὐτοί ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ὑπαρξη τοῦ κόσμου μας, με τοὺς

Ἡ ἀντίθετη ἄποψη, ὅτι τὸ Σύμπαν ἔγινε τυχαία ἐκ τοῦ μηδενός, δὲν ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴ ἀπάντησι. Εἶναι ἀπλῶς ἓνας ἰσχυρισμὸς ἐξίσου ἀναπόδεικτος ἐπιστημονικά ὅσο καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ Σύμπαν δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Θεό. Ἡ θεωρία τοῦ Πολυσύμπαντος δὲν δίνει καμμία παραπάνω ἐξήγησι. Δὲν ἐξηγεῖ πὼς ἔγιναν τὰ διάφορα Σύμπαντα καὶ γιατί ἔχουν διαφορετικούς νόμους.

Ἡ ὑπαρξη νόμων πὸν διέπουν ὅλο τὸ Σύμπαν εἶναι κάτι πὸν δὲν ἦταν γνωστὸ στὴν ἐπιστήμη πρὶν ἀπὸ μερικούς αἰῶνες. Ἀντιθέτως, νόμιζαν ὅτι ἄλλοι νόμοι διέπουν τὴ Γῆ, ἄλλοι τὴ Σελήνη, ἄλλοι τοὺς ἀστέρες

Ἡ ἀναζήτησι νοήμονος ζωῆς στὸ Σύμπαν ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τοὺς πλέον βασικούς σκοποὺς τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἂν βρεθῇ τέτοια ζωὴ ἔξω ἀπὸ τὴ Γῆ μας, αὐτὸ θὰ ἀποτελεῖ τὴ μεγαλύτερη ἀνακάλυψι τοῦ ἀνθρώπου τῆς Γῆς. Γι' αὐτὸ σήμερα γίνεται μιὰ ἐντατικὴ μελέτη τῶν διαφόρων πλανητικῶν συστημάτων πὸν συνεχῶς ἀνακαλύπτονται. Καὶ ὑπάρχει ἡ ἐλπίδα ὅτι σὲ μερικὲς δεκαετίες θὰ ἔχουμε ἀρκετὲς ἐνδείξεις γιὰ ὑπαρξη ζωῆς, ἔστω στοιχειώδους μορφῆς, σὲ πολλοὺς ἄλλους πλανῆτες τοῦ Σύμπαντος.

καταπληκτικῆς σκοπιμότητας φυσικούς νόμους, εἶναι ἓνα τυχαῖο γεγονός. Μέσα σὲ ἓνα Πολυσύμπαν με ἄπειρα ἐπιμέρους Σύμπαντα, με διαφορετικούς φυσικούς νόμους τὸ καθένα, θὰ μπορούσε, λένε, νὰ ὑπάρξει τυχαία ἓνα Σύμπαν σὰν τὸ δικό μας, ἔστω καὶ ἂν ἡ πιθανότης τῆς δημιουργίας του εἶναι ἀπειροελάχιστη.

Τὸ πὼς ὅμως δημιουργήθηκε τὸ Σύμπαν εἶναι κάτι πὸν ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης. Οἱ θρησκείες, βεβαίως, θεωροῦν ὅτι τὸ Σύμπαν ἔγινε ἀπὸ ἓνα Θεὸ Δημιουργό. Αὐτὸς δημιούργησε καὶ τοὺς νόμους πὸν διέπουν τὸ Σύμπαν, καὶ ἡ σκοπιμότης τῶν νόμων αὐτῶν ὁδηγεῖ στὴν ἐμφάνισι τοῦ ἀνθρώπου.

κλπ. Ἡ διαπίστωσι τῆς παγκοσμιοτήτος τῶν φυσικῶν νόμων ἦταν μιὰ κατάκτησι τῆς ἐπιστήμης, πὸν ἔγινε βαθμιαία μετὰ ἀπὸ αἰῶνες ἐρευνῶν. Τώρα, ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι κόσμοι με διαφορετικούς νόμους εἶναι μόνο μιὰ αὐθαίρετη ὑπόθεσι. Ἄλλωστε, καμμία ἐνδειξη γιὰ τοὺς κόσμους αὐτοὺς, καμμία ἐπικοινωνία με αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξει στὸ πλέον μακρινὸ μέλλον τοῦ κόσμου μας. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἐνῶ ἡ ἀκτίνα τοῦ ὁρατοῦ Σύμπαντος εἶναι 14 δισεκατομμύρια ἔτη φωτός, τὸ πλησιέστερο ἐξωτερικὸ Σύμπαν ὑπολογίζεται ὅτι ἀπέχει 10^{10000} ἔτη φωτός.

Ἐπομένως, ὅ,τι καὶ ἂν θεωρήσουμε γιὰ τὰ Σύμπαντα τοῦ υποθετικοῦ Πολυσύμπαν-

ντος (ἀν ὑπάρχουν), αὐτὸ δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ ἐλεγχθῇ οὔτε στὸ ἀπώτερο μέλλον, ἀφοῦ κάθε ἐπικοινωνία μὲ αὐτὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο μὲ ταχύτητες ἀσύγκριτα μεγαλύτερες ἀπὸ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός. Ἔτσι, ἡ ὑπόθεση τοῦ Πολυσύμπαντος μόνο σὰν ἐπιστημονικὴ φαντασία (science fiction) μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ, καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ φαντασία τίποτε δὲν εἶναι ἀδύνατον. Ὅμως αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἐπιστήμη, ἀλλὰ τέχνη, ὅπως εἶναι τὰ ἔργα ἐπιστημονικῆς φαντασίας στὸν κινηματογράφο.

* * *

Τὸ συμπέρασμα ὅλων τῶν ἀνωτέρω εἶναι ὅτι τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸ Σύμπαν μπορεῖ νὰ τὴ δεῖ κανεὶς ἀπὸ δύο φαινομενικὰ ἀντίθετες σκοπιές. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς Γῆς στὸν χῶρο καὶ τὴν ἱστορία του ἀποτελεῖ ἕνα ἀπειροελάχιστο τμήμα τοῦ Σύμπαντος. Ἐπειδὴ ὅμως ὡς τώρα διαπιστώνουμε ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ Σύμπαντος γύρω μας δὲν ἔχει τίποτα τὸ ξεχωριστό, θεωροῦμε ὅτι πιθανὸν σὲ ἄλλα σημεία τοῦ Σύμπαντος νὰ ὑπάρχουν παρόμοιες συνθήκες ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἄνθρωπο, καὶ ἄρα μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ζωὴ, καὶ μάλιστα νοήμων ζωὴ, σὲ πολλὰ σημεία τοῦ Σύμπαντος. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἀποτελεῖ μιὰ γενίκευση τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀρίσταρχου καὶ τοῦ Κοπέρνικου, ποὺ ἔβγαλαν τὴ Γῆ ἀπὸ τὸ Κέντρο τοῦ Κόσμου καὶ τὴ θεώρησαν ἀπλῶς ὡς ἕνα πλανήτη τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος. Σύμφωνα μὲ τὴ γενικευμένη αὐτὴ ἀρχή, ἡ Γῆ καὶ ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ Γῆ δὲν ἔχουν κάτι τὸ ξεχωριστό, ἀλλὰ εἶναι «τυπικὲς» γιὰ ὅλες τὶς παρόμοιες περιοχὲς κοντὰ στοὺς περισσότερους ἀστέρες τοῦ Σύμπαντος. Ἐπομένως, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὑπάρχει ζωὴ, καὶ μάλιστα νοήμων ζωὴ, παντοῦ στὸ Σύμπαν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ «ἀνθρωπικὴ ἀρχή» τοῦ Σύμπαντος μᾶς λέγει ὅτι οἱ νόμοι ποὺ διέπουν τὸ Σύμπαν ἔχουν τὴ μορφή ποὺ ἔχουν, γιὰτὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἀνάπτυξη τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τὸ καταπληκτικὸ εἶναι ὅτι, ἀν οἱ νόμοι αὐτοὶ

ἄλλαζαν ἐλάχιστα, ἔστω καὶ μόνο κατὰ 1%, δὲν θὰ ὑπῆρχε ζωὴ, δὲν θὰ ὑπῆρχαμε ἐμεῖς. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ δείχνει μιὰ ἀπίστευτη σκοπιμότητα ποὺ διέπει τὸ Σύμπαν.

Φαίνεται ὅτι τὸ Σύμπαν ἔχει ἕνα σκοπὸ, καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ ἀνάπτυξη νοήμονος ζωῆς. Κατὰ συνέπειαν, ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνο δὲν εἶναι μιὰ ἀσήμαντη λεπτομέρεια στὸ Σύμπαν, ἀλλὰ εἶναι τὸ πιὸ σημαντικὸ δημιούργημα τοῦ Σύμπαντος.

Ἄν δὲν ὑπάρχει νοήμων ζωὴ ἔξω ἀπὸ τὴ Γῆ μας, τότε συμβαίνει κάτι πολὺ περίεργο στὸ Σύμπαν. Ἐνῶ φαίνεται ὅτι τὸ Σύμπαν ἔχει μιὰ σκοπιμότητα, δηλαδὴ ἔγινε γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἄνθρωπο, ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος κατέχει ἕνα ἀπειροστὸ τμήμα τοῦ Σύμπαντος (τὴ Γῆ μας). Τότε γιὰτὶ ὑπάρχουν ὅλα τὰ ἄλλα ἀναρίθμητα οὐράνια σώματα στὸ Σύμπαν; Ἄν ὅμως ὑπάρχει νοήμων ζωὴ παντοῦ στὸ Σύμπαν, τότε ἡ ἀνθρωπικὴ ἀρχὴ εἶναι συμβατὴ μὲ τὴ γενικευμένη ἀρχὴ τοῦ Ἀρίσταρχου καὶ τοῦ Κοπέρνικου.

Ἐπομένως, ἡ ἀναζήτησις νοήμονος ζωῆς στὸ Σύμπαν ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς πλέον βασικοὺς σκοποὺς τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἂν βρεθῇ τέτοια ζωὴ ἔξω ἀπὸ τὴ Γῆ μας, αὐτὸ θὰ ἀποτελεῖ τὴ μεγαλύτερη ἀνακάλυψη τοῦ ἀνθρώπου τῆς Γῆς. Γι' αὐτὸ σήμερον γίνεται μιὰ ἐντατικὴ μελέτη τῶν διαφορῶν πλανητικῶν συστημάτων ποὺ συνεχῶς ἀνακαλύπτονται. Καὶ ὑπάρχει ἡ ἐλπίδα ὅτι σὲ μερικὲς δεκαετίες θὰ ἔχουμε ἀρκετὲς ἐνδείξεις γιὰ ὑπαρξὴ ζωῆς, ἔστω στοιχειώδους μορφῆς, σὲ πολλοὺς ἄλλους πλανῆτες τοῦ Σύμπαντος.

Δὲν θὰ ὑπεισέλθω ἐδῶ στὰ ἐπιστημονικὰ ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ προβλήματα ποὺ θὰ προκαλέσει ἡ πιθανὴ ἀνακάλυψη ἐξωγήινης ζωῆς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅμως ὅτι ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Φιλοσοφία μας θὰ ἐπηρεασθοῦν σημαντικώτατα καὶ θὰ ἀνοίξῃ μιὰ ἐντελῶς νέα ἐποχὴ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
Ἀκαδημαϊκός

ΗΘΙΚΟΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΕΚΤΡΩΣΕΩΝ

1. Είσαγωγή

α. Το ζήτημα των εκτρώσεων αποτελεί σημαντικό ηθικό ζήτημα για τις δυτικές κοινωνίες. Στις περισσότερες από αυτές έχει έδω και κάποιες δεκαετίες νομοθετικώς κατοχυρωθῇ μέχρι ενός χρονικού ορίου (3 μηνών το κυοφορούμενο έμβρυο¹) να τελούνται ελευθέρως κατά την βούλησι των γονέων, κυρίως τῆς μητρὸς τοῦ κυοφορουμένου. Το ζήτημα ἐγείρει ἠθικὰ ἐρωτήματα, κυρίως γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς τοῦ κυοφορουμένου καθὼς καὶ γιὰ τὸ πότε ἀρχίζει ἡ ἀνθρωπίνη ζωή.

β. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζει ὅλα τὰ ἠθικὰ ζητήματα μὲ βάσι ἀφ' ἐνὸς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἐκάστης ἐποχῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου καὶ κυρίως μὲ βάσι τὴν δογματικὴν τῆς διδασκαλίας. Ὡς δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ὀρίζομε τὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Του παραδεδομένες ἀλήθειες - διδασκαλίαι Του, οἱ ὁποῖες παρελήφθησαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διαφυλάσσονται ἐντὸς αὐτῆς ἀνοθεύτως καὶ ἀπαρασαλεύτως. Οἱ θεωρητικὲς αὐτὲς διδασκαλίαι - ἀλήθειαι τοῦ Χριστοῦ ἔχουν ἠθικὲς ἀκολουθίες καὶ συνεπαγωγές. Μὲ βάσι καὶ κριτήριον τὰ δόγματα τοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἐκκλησία καλεῖται σὲ ἐκάστη ἐποχὴ νὰ προσεγγίσῃ καὶ νὰ διαφωτίσῃ τὰ ἀναφυόμενα ἠθικὰ προβλήματα. Δὲν ἔχει σημασίαν ἐὰν τὰ προβλήματα εἶναι καινούργια ἢ ἐὰν προϋπῆρχαν καὶ σὲ παλαιότερες ἐποχές. Ἡ

ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ παραμένει αἰώνιος καὶ κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Ἰδίου: «ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν»².

2. Δογματικὴ προσέγγισις

α. Ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζεται ἀνθρωπολογία. Ἡ ὀρθόδοξος ἀνθρωπολογία θεμελιώνεται στὴν περὶ Δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ προσώπου διδασκαλία καὶ στὴν Χριστολογία, τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ Θεο-ανθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

β. Κατὰ τὴν ἀνθρωπολογία τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιουργημα-ποίημα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν»³. Τὸ δημιουργημα αὐτὸ ἔχει ἐντὸς τοῦ τὴν «πνοὴν ζωῆς»⁴ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Θεόν. Εἶναι διφυὲς ὄν, ἀποτελούμενο ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχὴ. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ τὴν προπατορικὴ ἁμαρτία καὶ τὴν εἴσοδον τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου στὴν κτίσιν, φθείρεται καὶ πεθαίνει, ἐνῶ ἡ ψυχὴ παραμένει ἀφθόρος καὶ ἀθάνατος κατὰ χάριν καὶ κατὰ μετοχὴν τῶν ἀκτίστων θείων ἐνεργειῶν. Μὲ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Θεοανθρώπου Χριστοῦ ἐδωρήθη καὶ πάλιν σὲ ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα ἡ μέλλουσα ἀνάστασις καὶ ἀφθαρσία τῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐνωθοῦν μετὰ τῶν ψυχῶν καὶ θὰ ζοῦν αἰωνίως εἴτε στὴν μακαριότητα τοῦ παραδείσου, εἴτε στὴν ὁδὴν τῆς κολάσεως.

1. Κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τῶν Η.Π.Α. τὸ 1973. Βλ. Ἀποστόλου Νικολαΐδη, *Προβληματισμοὶ χριστιανικοῦ ἥθους* (Αθήνα 2000), σ. 417.

2. Λουκ. 21: 33 κ. παρ.

3. Γεν. 1: 26.

4. Γεν. 2: 7.

γ. Ἡ ἔνωσις τῆς ψυχῆς μὲ τὸ σῶμα γίνεται κατὰ τὴν στιγμή τῆς συλλήψεως τοῦ ἀνθρώπου⁵. Ἡ Ἐκκλησία ἀπέρριψε κάποιες κακοδοξίες περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν, κατὰ τὴν ἐπίδρασι τοῦ πλατωνισμοῦ, καὶ ἀπεδέχθη τὴν ταυτόχρονο δημιουργία ψυχῆς καὶ σώματος γιὰ ἓνα ἕκαστο νέο ἄνθρωπο. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης διδάσκει: «Περὶ δὲ τοῦ πότε τὰς ἀρχὰς αἱ ψυχαὶ τῆς ὑπάρξεως ἔχουσιν, ὡς ἀκόλουθον ὄν τοῖς προεξητασμένοις, ζητεῖν καταλείπεται. Εἰ γὰρ δοθῇ τὸ πρὸ τοῦ σώματος ἐν

οἷσθαι»⁶ (= Γιὰ τὸ ζήτημα πότε ἀρχίζει τὴν ὑπαρξὶ ἡ ψυχὴ σὲ ἀκολουθία μὲ τὰ προεκτεθέντα ὑπολείπεται νὰ συζητήσωμε. Ἐὰν ἔχει δοθῇ νὰ ζῇ ἡ ψυχὴ σὲ κάποια ἰδιαίτερα κατάστασι πρὶν ἀπὸ τὸ σῶμα, τότε ἀναγκαστικῶς θὰ ἰσχύουν ἐκεῖνες οἱ δοξασίες οἱ ὁποῖες ὑποστηρίζουν ὅτι ἐξ αἰτίας κάποιας κακίας-ἀμαρτίας εἰσῆλθαν οἱ ψυχὲς στὰ σώματα. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡ δημιουργία τῶν ψυχῶν ἐγίνετο μετὰ τὴν πλάσι τῶν σωμάτων, οὐδεὶς λογικῶς σκεπτόμενος θὰ ἐδέχετο, ἀφοῦ εἶναι φανερὸ σὲ ὅλους ὅτι τίποτα

Μὲ βάσι καὶ κριτήριον τὰ δόγματα τοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἐκκλησία καλεῖται σὲ ἐκάστη ἐποχὴ νὰ προσεγγίσῃ καὶ νὰ διαφωτίσῃ τὰ ἀναφυόμενα ἠθικὰ προβλήματα. Δὲν ἔχει σημασία ἐὰν τὰ προβλήματα εἶναι καινούργια ἢ ἐὰν προϋπῆρχαν καὶ σὲ παλαιότερες ἐποχές. Ἡ ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ παραμένει αἰώνιος καὶ κατὰ τὴν διατύπωσι τοῦ Ἰδίου: «ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν».

ἰδιαζούσῃ τινὶ καταστάσει τὴν ψυχὴν βιοτεύειν, ἀνάγκη πᾶσα τὰς ἀτόπους ἐκείνας δογματοποιίας ἰσχύον ἔχει νομίσαι τῶν διὰ κακίας τὰς ψυχὰς εἰσοικιζόντων τοῖς σώμασιν. Ἀλλὰ μὴν ἐφυστερίζει τῶν ψυχῶν τὴν γένεσιν καὶ νεωτέραν τῆς τῶν σωμάτων εἶναι συμπλάσεως, οὐδεὶς ἂν τῶν εὖ φρονούντων ὑπονοήσειεν, φανεροῦ πᾶσιν ὄντος ὅτι οὐδὲν τῶν ἀψύχων κινητικὴν τε καὶ αὐξητικὴν ἐν ἑαυτῷ δύναμιν ἔχει· τῶν δὲ τῇ νηδύϊ ἐντρεφομένων οὔτε ἡ αὐξήσις οὔτε ἡ τοπικὴ κίνησις ἐστὶν ἀμφισβητήσιμος τε καὶ ἀμφίβολος. Λείπεται οὖν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ψυχῆς τε καὶ σώματος ἀρχὴν τῆς συστάσεως

τὸ ἄψυχο δὲν ἔχει μέσα του κινητικὴ καὶ αὐξητικὴ δύναμι. Καὶ γι' αὐτὰ ποὺ τρέφονται στὴν κοιλία τῆς ἐγκύου οὔτε ἡ αὐξήσις οὔτε ἡ κίνησις εἶναι ἀμφιβαλλόμενα καὶ ἀμφισβητήσιμα. Κατὰ συνέπεια, ὑπολείπεται μία ταυτόχρονως χρονικὴ ἀρχὴ νὰ ἔχουν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα). Τὸ ἴδιο ἀναλύει ἐκτενέστερα καὶ στὸ ἔργο του Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου. Σημειώνει ἐκεῖ: «ἐνὸς ὄντος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ διὰ ψυχῆς τε καὶ σώματος συνεσθηκότος, μίαν αὐτοῦ καὶ κοινὴν τῆς συστάσεως τὴν ἀρχὴν ὑποτίθεσθαι, ὡς ἂν μὴ αὐτὸς ἑαυτοῦ προγενέστερός τε καὶ νεώτερος

5. Βλ. σχετικῶς Νικολάου Μπτισοπούλου, Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρώπινου ἐμβρύου ὡς ψυχοσωματικῆς ὑπάρξεως διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ χριστολογικὴ θεμελίωσις αὐτῆς (Ἀθῆναι 1986²).

6. Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως (ΒΕΠ 68, 362-363, PG 44, 125). Πρβλ. Νικολάου Μπτισοπούλου, Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρώπινου ἐμβρύου ὡς ψυχοσωματικῆς ὑπάρξεως διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ χριστολογικὴ θεμελίωσις αὐτῆς (Ἀθῆναι 1986²), σ. 15.

γένονται»⁷ (= Ἐπειδὴ ἓνα πράγμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελούμενος ἀπὸ ψυχῆ καὶ σῶμα, μίαν ἀρχὴ τῆς συστάσεώς του δεχόμεστε, γὰρ νὰ μὴ γίνῃ ὁ ἴδιος προγενέστερος καὶ νεώτερος τοῦ ἑαυτοῦ του). «Μήτε ψυχὴν πρὸ τοῦ σώματος μήτε χωρὶς ψυχῆς τὸ σῶμα ἀληθὲς εἶναι λέγειν»⁸ (= Οὐτε ἀληθεύει νὰ λέγῃ κάποιος ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ πρὶν ἀπὸ τὸ σῶμα, οὔτε σῶμα χωρὶς ψυχῆ). Καὶ ἐπιχειρηματολογεῖ ὡς ἑξῆς: «ὥς γὰρ οὐκ ἔστι τὴν κατὰ τὰ μέλη διάρθρωσιν ἐνιδεῖν τῷ πρὸς τὴν σύλληψιν τοῦ σώματος ἐντιθεμένῳ πρὸ τῆς διαπλάσεως· οὕτως οὐδὲ τὰς τῆς ψυχῆς ιδιότητας ἐν τῷ αὐτῷ δυνατόν ἐστι κατανοῆσαι, πρὶν προελθεῖν εἰς ἐνέργειαν»⁹ (Ὅπως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοῦμε πρὶν τὴν σύλληψιν τὴν διάρθρωσιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ἔτσι οὔτε τὶς ιδιότητες τῆς ψυχῆς μποροῦμε νὰ κατανοήσωμε, πρὶν γίνον ἐνεργές).

δ. Αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν τὴν διετύπωσε ἡ Ἐκκλησία στὴν Γ' Οἰκουμένην Σύνοδο ἐξ ἀφορμῆς τῆς αἰρέσεως τοῦ Νεστορίου. Τότε ἐκλήθη νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα πότε προσέλαβε ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν· πρὶν τὴν γέννησίν Του ἢ, ὅπως ὑπεστήριξε ὁ Νεστόριος, μετὰ τὴν γέννησιν Αὐτοῦ, καὶ ἄρα ὀρθῶς ὠνόμαζε τὴν Μητέρα Του Χριστοτόκο ἢ Ἀνθρωποτόκο καὶ ὄχι Θεοτόκο, ὅπως ἥδη τὴν ἀπεκάλεῖ ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν ὀρθὴν διατύπωσιν τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων. Ἡ ἀπάντησις ἦταν «ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἐνῶσαι ἑαυτῷ τὸν ἐξ αὐτῆς [τῆς Θεοτόκου Παρθένου] ληφθέντα ναόν»¹⁰ (= Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ

τῆς συλλήψεως ἔνωσε μὲ τὸν ἑαυτὸ Του ὁ Θεὸς Λόγος τὸν ναόν, δηλαδὴ τὴν ψυχωσωματικὴ ἐνότητα, ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὴν Θεοτόκο Παρθένου). Συναφῶς ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς χρησιμοποιοῖ τὸν ὅρο «ἐξ ἄκρας συλλήψεως». Γράφει ἐπὶ λέξει: «Οὔτε γὰρ γενόμενος πρότερον καθ' ἡμᾶς ὕστερον γέγονεν ὑπὲρ ἡμᾶς, ἀλλ' ἢ ἐκ πρώτης ὑπάρξεως ἄμφω ὑπῆρξε διὰ τὸ ἐξ ἄκρας συλλήψεως ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ τὴν ὑπαρξίν ἐσχηκέναι»¹¹ (= Οὔτε εἶχε γίνῃ πρὶν οὔτε ὕστερα ἔγινε, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς συλλήψεως ἔγινε καὶ τὰ δύο, ψυχὴ καὶ σῶμα, ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ προσέλαβε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν). Ἀπὸ τὴν χριστολογικὴ αὐτὴ διδασκαλίαν ἡ Ἐκκλησία συμπεραίνει ὅτι καὶ σὲ κάθε ἀνθρωπίνην σύλληψιν ἡ ἔνωσις ψυχῆς καὶ σώματος γίνεται «ἐξ ἄκρας συλλήψεως». Αὐτὴ εἶναι μία θεμελιώδης, γὰρ τὴν Ἐκκλησία, διδασκαλία, βάσει τῆς ὁποίας στέκει ἐπικριτικῶς σὲ ὅλες τὶς παρεμβάσεις στὸ κυοφορούμενο ἔμβρυο, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ προκαλέσουν τὸν τετρατισμὸ τῆς κυοφορίας του καὶ τὴν διάσπασιν τῆς ἐνιαίας ψυχωσωματικῆς ὑπάρξεώς του.

3. Ἠθικὴ προσέγγισις

α. Ἡ Ἠθικὴ τῆς Ἐκκλησίας πηγάζει καὶ ἐξαρτᾶται, ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμε, ἀπὸ τὴν Δογματικὴ τῆς. «Πᾶσα θεωρητικὴ τῆς πίστεως ἀλήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει καὶ τὰς ἠθικὰς

7. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, κθ', 1 (ΒΕΠ 65Α, 79).

8. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, κθ', 3 (ΒΕΠ 65Α, 80).

9. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, κθ', 4 (ΒΕΠ 65Α, 80).

10. Βλ. Ἐκθεσις πίστεως τῶν «διαλλαγῶν», ἐν Ἰωάννου Καρυίῳ, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ*

μνημεῖα, τόμ. Ι (Αθῆναι 1960), σ. 155. Πρβλ. Νικολάου Μπτισσοπούλου, *Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐμβρύου ὡς ψυχωσωματικῆς ὑπάρξεως διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ χριστολογικὴ θεμελίωσις αὐτῆς* (Αθῆναι 1986²), σ. 22.

11. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 56 (Schriften, Bd. II, σ. 136, PG 94, 1032). Πρβλ. Νικολάου Μπτισσοπούλου, *Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐμβρύου ὡς ψυχωσωματικῆς ὑπάρξεως διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ χριστολογικὴ θεμελίωσις αὐτῆς* (Αθῆναι 1986²), σ. 22.

διαστάσεις αὐτῆς»¹². Ἀπὸ τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἔμβρυο θεωρεῖται δογματικῶς (μὲ βάσι τὴν Ἀνθρωπολογία καὶ τὴν Χριστολογία τῆς Ἐκκλησίας, τὶς ὁποῖες ἀναπτύξαμε προηγουμένως) ὡς ἐν δυνάμει ἄνθρωπος, κάθε διακοπὴ αὐτῆς τῆς πορείας πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσι καὶ γέννησί του θεωρεῖται ἐφάμαρτος καὶ παρομοιάζεται - ἐξισώνεται μὲ τὸν φόνον ἑνὸς γεννηθέντος προσώπου.

β. Ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φόνου, τὸ «οὐ φονεύσεις»¹³, εἶναι γενικὴ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν Παλαιὰ καὶ στὴν Καινὴ Δια-

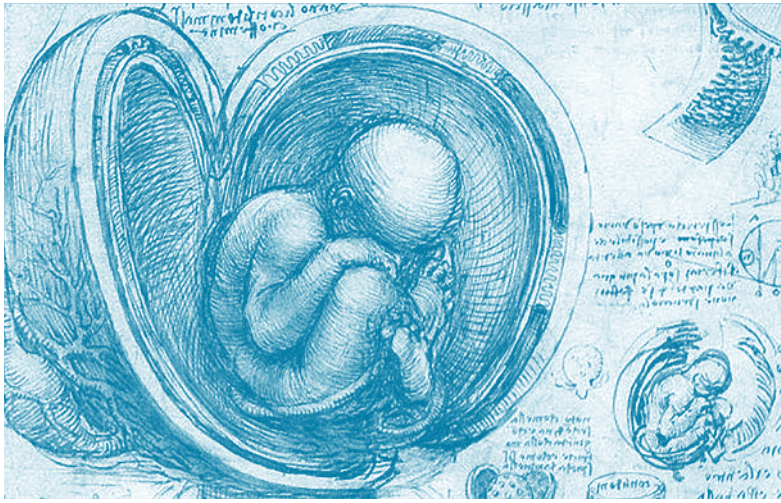
γ. Νὰ σημειώσωμε ἐδῶ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὁμιλοῦσα περὶ ζωῆς δὲν τὴν περιορίζει στὴν βιολογικὴ τῆς διάστασι. Ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ἔχει καὶ πνευματικὴ διάστασι. Ὅπως ὀρθῶς ἔχει διατυπωθῆ: «ἡ ἐξ ἀπείρου φιλανθρωπίας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθεῖσα ἀνθρώπινος ζωὴ εἶναι κατὰ πάντα ἁγία, ἱερὰ καὶ ἀξιοσέβαστος εἴτε αὕτη εὐρίσκεται ἐν τῷ γίνεσθαι, εἴτε ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς ὀριμάνσει - τελειώσει. Ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξις, τ.ἐ. ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖται ἐξ ἀγάπης ὑπὸ τοῦ αἰωνίου Θεοῦ οὐχὶ διὰ νὰ μείνῃ μόνον

Ἡ Ἠθικὴ τῆς Ἐκκλησίας πηγάζει καὶ ἐξαρτᾶται, ὅπως καὶ ἄνωτέρω ἐσημειώσαμε, ἀπὸ τὴν Δογματικὴ τῆς. «Πᾶσα θεωρητικὴ τῆς πίστεως ἀλήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει καὶ τὰς ἠθικὰς διαστάσεις αὐτῆς». Ἀπὸ τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἔμβρυο θεωρεῖται δογματικῶς (μὲ βάσι τὴν Ἀνθρωπολογία καὶ τὴν Χριστολογία τῆς Ἐκκλησίας, τὶς ὁποῖες ἀναπτύξαμε προηγουμένως) ὡς ἐν δυνάμει ἄνθρωπος, κάθε διακοπὴ αὐτῆς τῆς πορείας πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσι καὶ γέννησί του θεωρεῖται ἐφάμαρτος καὶ παρομοιάζεται - ἐξισώνεται μὲ τὸν φόνον ἑνὸς γεννηθέντος προσώπου.

θήκη. Ὁ φόνος θεωρεῖται μεγάλη ἁμαρτία, διότι διακόπτει βιαίως μιὰ ἀνθρωπίνη ζωή, γιὰ τὴν δημιουργία τῆς ὁποίας ἐνεργεῖ ἀφανῶς ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Τὸ δῶρο τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖο χαρίζει ὁ Θεὸς στὰ δημιουργήματά Του, καταστρατηγεῖται ἀπὸ τὴν βούλησι κάποιων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ὡς ὑπατο ἐπιχείρημα ἐπικαλοῦνται τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τους.

ἀπλοῦς ἄνθρωπος, ἀλλὰ διὰ νὰ αὐξηθῇ κατὰ Θεὸν καὶ νὰ καταστῇ, ἄνθρωπος ὢν, Θεὸς κατὰ χάριν. Αὐτὸ οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ εἰ μὴ ὅτι ὁ ἐν ἐμβρύῳ εὐρισκόμενος ἄνθρωπος ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ “πρὸ καταβολῆς κόσμου εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν ἅγιον καὶ ἄμωμον κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ προορίσας αὐτὸν εἰς υἰοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ” (Πρβλ. Ἐφεσ. 1: 4-5). Ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς συλλήψεως, τυγχάνει νὰ εἶναι ἄνωτέρα πάντων τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων, ἥ, ὡς ἐπιγραμματικώτατα γράφει ὁ Μακάριος τῆς Αἰγύπτου, “τιμιώτερος οὖν ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος ὑπὲρ πάντα τὰ

12. Νικολάου Μπτισοπούλου, *Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρώπινου ἐμβρύου ὡς ψυχοσωματικῆς ὑπάρξεως διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ χριστολογικὴ θεμελίωσις αὐτῆς* (Ἀθῆναι 1986²), σ. 5.
13. Εξῆδ. 20: 15.

δημιουργήματα, τάχα δὲ τολμήσω λέγειν, ὅτι μὴ μόνον τῶν ὁρατῶν δημιουργημάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀοράτων, ἦγουν τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων”¹⁴»¹⁵.

δ. Δυστυχῶς ἡ ἔννομος τάξις πολλῶν χωρῶν δὲν ἀναγνωρίζει τὰ θεμελιώδη ἀνθρώπινα δικαιώματα στὰ κυοφορούμενα ἔμβρυα. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει, γιατί ἐπικρατεῖ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου, ἐν προκειμένῳ τοῦ γεννιέτορος ἔναντι τῶν ὑπ’ αὐτοῦ γεννηθισομένων. Ἡ ἀλλαγὴ νοοτροπίας καὶ νομοθεσίας ἐπετεύχθη μετὰ τὴν πίεσι πολλῶν ὁργανωμένων ομάδων γιὰ τὴν αὐτοδιάθεσι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τῆς γυναικός, μὲ τὸ σαθρὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἔμβρυο ἀποτελεῖ διῆθεν προέκτασι τοῦ γυναικείου ἀνθρωπίνου σώματος. Γνωρίζομε, βεβαίως, ἀπὸ τὴν βιολογία ὅτι τὸ ἔμβρυο καὶ τὸ γεννώμενο παιδί ἔχει μόνον τὸ 50% τοῦ DNA του ἀπὸ τὴν μητέρα καὶ τὸ ὑπόλοιπο 50% προέρχεται ἀπὸ τὸν πατέρα του. Κατὰ συνέπεια δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἐξ ὁλοκλήρου προέκτασις ἢ προῖον τοῦ γυναικείου σώματος.

ε. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα στὸν

ὄρκο τοῦ Ἱπποκράτους διαβάζομε ὅτι ἀνάμεσα στὰ ἠθικὰ καθήκοντα τοῦ ἱατροῦ ἦταν καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῆς βοήθειας πρὸς ἔκτρωσι - ἄμβλωσι τῶν κυοφορουμένων. «Οὐ δώσω δὲ οὐδὲ φάρμακον οὐδενὶ αἰτηθεὶς θανάσιμον, οὐδὲ ὑψηγίσομαι ξυμβουλίην τοῖνδ’ ὁμοίως δὲ οὐδὲ γυναικὶ πεσσὸν φθόριον». Ὑπῆρχε, δηλαδή, ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ τεχνητὴ διακοπὴ τῆς κυήσεως ἀντίκειται στὸν ἔμφυτο ἠθικὸ νόμο τῶν ἀνθρώπων ἐν γένει.

στ. Ἡ σημερινὴ διερεύνησις ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Ψυχολογίας τῶν ἐπιπτώσεων στὴν γυναῖκα ἡ ὁποία ὑποβάλλεται σὲ ἔκτρωσι εἶναι λίαν διαφωτιστικὴ. Οἱ γυναῖκες αὐτές, στὴν πλειονότητά τους, βασανίζονται ἀπὸ ψυχολογικὰ τραύματα καὶ κατὰθλιψι καὶ συχνὰ οἱ πολλὲς ἐκτρώσεις τὶς καθιστοῦν στεῖρες¹⁶.

ζ. Ἡ ποιομαντικὴ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὶς ἀνεπιθύμητες ἐγκυμοσύνες εἶναι ἡ ψυχολογικὴ καὶ οἰκονομικὴ στήριξις τῶν γυναικῶν αὐτῶν νὰ γεννήσουν τὸ παιδί τους καὶ κατόπιν εἴτε νὰ τὸ ἀναθρέψουν μόνες τους, εἴτε νὰ τὸ δώ-

14. Μακαρίου, *Ὁμιλίες*, XV, 22 (PG 34, 589D).

15. Χρυσοστόμου - Γερασίμου Ζαφείρη, «Αἱ ἀμβλώσεις καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Θέσις καὶ ἀντίθεσις», *Θεολογία* 58 (1987) σσ. 206-207.

16. Περισσότερα βλ. Χρυσοστόμου - Γερασίμου Ζαφείρη, «Αἱ ἀμβλώσεις καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Θέσις καὶ ἀντίθεσις», *Θεολογία* 58 (1987) σσ. 695 κ.ἑξ., 701 κ.ἑξ.

σουν πρὸς υἰοθεσία σὲ ἄτεκνα ζεύγη. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποφεύγεται ἡ θανάτωσις τοῦ ἐμβρύου καὶ στηρίζονται ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς ὅσοι θὰ ἀναλάβουν τὴν φροντίδα του. Στὴν κατεύθυνσι αὕτη δραστηριοποιούνται καὶ στὴν χώρα μας Σύλλογοι καὶ Ὁργανώσεις μὲ μεγάλη ἐπιτυχία.

η. Γιὰ τελείως εἰδικὰ ζητήματα, ὅπως ἡ κυοφορία ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ βιασμό ἢ ὁ μεγάλος κίνδυνος νὰ πεθάνῃ ἡ μητέρα τοῦ ἐμβρύου, ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν ἀρμοδίων Πνευματικῶν της μπορεῖ νὰ λάβῃ ἄκρως ἐξατομικευμένες λύσεις, ὡς ἐξαίρεσι καὶ ὄχι ὡς κανόνα γιὰ ἄλλους¹⁷. Ἐκ παραλλήλου, ὑπῆρξαν γυναῖκες μὲ θερμὴ πίστι, οἱ ὁποῖες ἔφεραν στὸν κόσμον ἄρρωστα καὶ ἀνάπηρα παιδιὰ καὶ ἀνέλαβαν τὸ βάρος γιὰ τὴν ἀνατροφή τους, θεωρῶντας ὅτι αὐτὸ ἦταν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ γιὰ τὶς δικές τους ζωές.

θ. Ἡ διαφώτισις τοῦ κοινοῦ γιὰ τὴν οἰονοεῖ «γενοκτονία», ἡ ὁποία συντελεῖται μὲ τὶς ἀνεξέλεγκτες ἐκτρώσεις, ἀποτελεῖ ποιμαντικὸ χρέος τῆς Ἐκκλησίας. Κι ἐδῶ σημειώνομε τὶς πολὺ ἀξιόλογες προσπάθειες Συλλόγων καὶ Ὁργανώσεων, ὅπως τὸ «Ἀφῆστε με νὰ ζήσω», «Σύλλο-

γος Ἀγέννητου Παιδιοῦ», «Σύλλογος ἡ Ἀγκαλιά» κ.ἄ. Κυρίως, ὅμως, ἡ διαφώτισις αὕτη πρέπει νὰ γίνεται στὶς ἐφηβικὲς καὶ νεανικὲς ἡλικιακὲς ομάδες, γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἔκτρωσις καὶ τὰ ζημιογόνῃ ἀποτελέσματά της¹⁸.

4. Ἐπίλογος

Ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας καὶ σήμερα, ὅπως καὶ πάντοτε, πρέπει νὰ ἐνεργῇ πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν καὶ καθαίρεσι τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ μακρὰν τοῦ Θεοῦ κόσμου. Ἐὰν οἱ ἐκτρώσεις προσλάβουν ἠθικὴ ἀξία, τότε καὶ ἡ εὐθανασία καὶ ἡ εὐγονικὴ θὰ ἀπαιτήσουν νομιμοποίησι, ὅπως ἤδη συμβαίνει σὲ κάποιες χώρες.

Ὁ αὐτονομημένος ἀπὸ τὸν Θεὸ ἄνθρωπος δὲν πρόκειται νὰ σταματήσῃ σὲ κανένα ὄριο· συνεχῶς θὰ προσπαθεῖ νὰ σφετερισθῇ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων γιὰ τὴν κατὰ τὸν λογισμό του «καλοπέρασί» του στὴν ἐνταῦθα ζωὴ, τὴν μοναδικὴ τὴν ὁποία ἀποδέχεται καὶ ὑπολογίζει.

Δρ ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ
Θεολόγος - Διευθυντὴς Λυκείου

17. Πρβλ. Γεωργίου Μαντζαρίδη, *Χριστιανικὴ Ἠθικὴ* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1991³), σ. 418.

18. Γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῶν ἐκτρώσεων βλ. Ζωῆς Σιάσου, «Τὸ πραγματικὸ κόστος μιᾶς ἔκτρωσις», *Ἀκτῖνες* 763 (Μάιος - Ἰούνιος 2017), 83-87.

Ἐνδεικτικὴ Βιβλιογραφία

- ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* (ΒΕΠ 65Α, 11-92, PG 44, 124- 256).
ENGELHARDT HERMAN, «Οἱ ἐκτρώσεις καὶ οἱ πόλεμοι τῶν πολιτισμῶν», <http://www.agiazoni.gr/article.php?id=69087949837872368483>.
ΒΑΝΤΣΟΥ ΜΙΑΤΙΑΔΗ, *Ἠθικὴ θεώρησις τῆς ἔκτρωσις*, Θεσσαλονίκη: Σφακιανάνη, 2009.
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Πότε «ἐμψυχοῦται» τὸ ἀνθρώπινο ἔμβρυο*; Ἀθῆναι: Σωτήρ, 1986.
ΖΑΦΕΙΡΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ - ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ, «Αἱ ἀμβλώσεις καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Θέσις καὶ ἀντίθεσις», *Θεολογία* 58 (1987) 185-232, 385-424, 691-711 καὶ 59 (1988) 137-148, 246-277, 438-465, 660-711 καὶ 60 (1989) 7-76.
ΚΑΛΑΜΑΡΑ ΜΕΛΕΤΙΟΥ, *Ἐκτρώσεις*, Πρέβεζα: Ἱερὰ Μητρόπολις, 1992.
ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Ἀμβλώσεις: Ἡ ἐσχάτη ἀνομία*, Θεσσαλονίκη: Ὁρθόδοξος Κυψέλη, 2018.
ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, *Ἡ νομιμοποίησις τῶν ἐκτρώσεων*, Ἀθῆναι 1982.
ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐμβρύου ὡς ψυχοσωματικῆς ὑπάρξεως διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ χριστολογικὴ θεμελίωσις αὐτῆς*, Ἀθῆναι 1986².
ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ ΣΑΒΒΑ, «Ἐκτρώσις. Μῦθοι καὶ πραγματικότης», *Κοινωνία* (1984) 542-574.
ΣΙΑΣΟΥ ΖΩΗΣ, «Τὸ πραγματικὸ κόστος μιᾶς ἔκτρωσις», *Ἀκτῖνες* (2017) 83-87.

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ¹

Όπως λέμε στους φοιτητές μας στο έναρκτήριο μάθημα, η Γνωσιολογία είναι ο τρόπος με τον οποίο γνωρίζουμε τί υπάρχει, ενώ η λέξη Όντολογία σημαίνει τὸ τί υπάρχει, είναι προβληματισμός και σπουδή πάνω στο ύπαρκτό.

Ἡ Όντολογία, όπως και ἡ Φιλοσοφία ἐν γένει, εἶναι δημιουργία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Εἶναι μιὰ ἑλληνική ἐφεύρεση. Ἡ λέξη «Όντολογία» κλήθηκε νὰ στηρίξει αὐτὸ ποὺ πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος καὶ ἔχει μιὰ σταθερότητα. Ἐπιμένω σὲ αὐτό, στὸ ὅτι ἡ Όντολογία, ὅπως καὶ ἡ Φιλοσοφία ὅπως τὴ γνωρίζουμε –ἡ Φιλοσοφία δυτικοῦ τύπου, ὄχι μιὰ ἀνατολικὸν τύπου πνευματικότητα– εἶναι ἑλληνική ἐφεύρεση. Αὐτὸ εἶναι πασίγνωστο. Πάρα πολλοὶ μὴ Ἕλληνες φιλόσοφοι τὸ ὑποστηρίζουν, ὅπως ὁ Γάλλος φιλόσοφος Jacques Derrida.

Στὴν Ἀνατολή, στὰ ἀνατολικά θρησκευματα, ὑπάρχει πολλὴ πνευματικότητα ὁμολογουμένως, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει Φιλοσοφία, καὶ φυσικὰ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει καὶ Όντολογία. Αὐτό, διότι, ἐπὶ παραδείγματι, γιὰ τὸν Ἰνδουισμό καὶ γιὰ τὸν Βουδδισμό, ὁ κόσμος ὅπως καὶ ὁ ἑαυτὸς εἶναι μιὰ ψευδαίσθηση, καὶ ἡ

ἐπάνοδος στὸ πρωταρχικὸ μηδὲν εἶναι τὸ ζητούμενο. Ἐπομένως, καταλαβαίνετε ὅτι σὲ ἓνα τέτοιο κοσμοεἶδωλο Όντολογία δὲν μπορεῖ νὰ εὐδοκιμήσει. Διότι ἡ Όντολογία ἐξ ὀρίσμου ἀσχολεῖται μὲ αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει, καὶ ὅπως θὰ ἤθελαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, μὲ αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει αἰώνια, δηλαδή, ὄχι τόσο μὲ τὸ φθαρτό, ἀλλὰ μὲ τὸ αἰώνιο, τὸ ἀφθαρτο.

Ἐπίσης, Όντολογία δὲν ὑπῆρξε στοὺς σημιτικούς πολιτισμούς, καὶ δὲν ὑπάρχει οὔτε στὴν ἐβραϊκὴ σκέψη. Ἡ ἐβραϊκὴ σκέψη, ὅπως συμπτωνώμεται στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*, εἶναι πολὺ ἀξιόλογο

1. Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ τὸ κείμενο εἰσηγήσεως τοῦ κ. Χαράλαμπου Βέντη, Ἐπικούρου Καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ, στὸ Σεμινάριο Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνολογίας τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, στὸ κεντρικὸ κτίριο τοῦ Συλλόγου Ὁρθοδόξου Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος» ἐπὶ τῆς οἰκίας Καρύτση 14 στὴν Ἀθήνα, στίς 9 Φεβρουαρίου 2019.

και μᾶς ἐνδιαφέρει. Στὴν ἐβραϊκὴ σκέψη, στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη*, ὑπάρχουν κείμενα συγκλονιστικῆς σημασίας, ὅπως π.χ. τὸ βιβλίο τῆς *Ἐξόδου*, οἱ Προφῆτες κτλ. Ὅμως, ἐνῶ πλεονάζει ἡ Ἠθικὴ, δὲν ὑπάρχει Ὀντολογία. Ἡ Ὀντολογία εἶναι κάτι ποὺ μεταλαμπαδεύθηκε στὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψη.

Ὁ Πλάτων εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θέτει πρῶτος τὸ ἐρώτημα «τί τὸ ὄν;» στὸν *Τίμαιο*²: Ποιὸ εἶναι τὸ ὄν; τί εἶναι αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει; Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τῆς Ὀντολογίας, καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ καρδιά τῆς Ὀντολογίας. Τὴν ἴδια ἐρώτηση θέτει καὶ ὁ φιλοσοφικός του ἐπίγονος, ὁ Ἀριστοτέλης, στὸ ἔργο του *Μετὰ τὰ Φυσικά*: «τί τὸ ὄν;». Ὁ Πλάτων, μάλιστα, κάνει λόγο γιὰ τὴ «γίγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας». Δηλαδή, βλέπουμε ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν πλατωνικὴ καὶ τὴν ἀριστοτελικὴ σκέψη εἶναι τὸ δέος, ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ διερεύνηση – δὲν σταματοῦσαν μόνο στὸ δέος οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, ἦταν καὶ ὀρθολογιστές· τοὺς ἐνδιαφέρει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δέος, καὶ ἡ κριτικὴ σπουδὴ, ἡ διερεύνηση τοῦ τί ὑπάρχει στ’ ἀλήθεια, καὶ μάλιστα τί ὑπάρχει πίσω ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φθαρτῶν φαινομένων.

Παρόμοιους προβληματισμοὺς εἶχαν προγενέστερα καὶ ὁ Ἡράκλειτος μὲ τὸν Παρμενίδη. Ὁ Ἡράκλειτος πίστευε στὴν ἐγχρονικὴ διάσταση τῶν ὑπαρκτῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ φράση «τὰ πάντα ῥεῖ», ἐνῶ ὁ Παρμενίδης ἔδωσε τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ τί ὑπάρχει, ὅταν εἶπε: «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»³. Ὁ Πλάτων ἔρχεται καὶ παίρνει ἀμφότερες αὐτὲς τὶς τοποθετήσεις καὶ τὶς ἀξιοποιεῖ δημιουργικά. Φτιάχνει ἕναν δυισμό, στὸν ὁποῖο ὁ κόσμος τοῦ Παρμενίδη ταυτίζεται μὲ τὸν κόσμον τῶν *ιδεῶν*, ποὺ εἶναι ἕνας κόσμος ἐπουράνιος, αἰώνιος,

ἄναρχος καὶ ἄφθαρτος, καὶ ὁ κόσμος τοῦ Ἡρακλείτου ἀφορᾷ στὸν ὕλικό κόσμο τῶν αἰσθήσεων, ὅπως τὸν ἀντιλαμβανόμαστε καὶ τὸν βιώνουμε ἐμεῖς.

Ἡ Ὀντολογία εἶναι πάρα πολὺ βαθιὰ δεμένη μὲ τὴ σκέψη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διότι ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας φοβόταν τὸν μηδενισμό, τὸ μηδέν, καὶ τὸ ἔδιωχνε αὐτόματα ἀπὸ τὴ σκέψη του· τὸν ἐνδιέφερε ἡ αἰωνιότητα τοῦ κόσμου καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ κόσμου, κάτι τὸ ὁποῖο νὰ ὑπάρχει πέρα ἀπὸ τὸν θάνατο. Γι’ αὐτὸ καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες φιλοσόφους, πέρα ἀπὸ τὶς διαφορὲς ποὺ εἶχαν μεταξύ τους – καὶ φυσικά, τὸ ἀρχαιοελληνικὸ κοσμοεἶδωλο δὲν εἶναι ἑνιαῖο, ἀλλὰ ἔχει πολὺ μεγάλη ποικιλία στὸ ἐσωτερικὸ του –, παρὰ ταῦτα, ὑπῆρχε ἐδραία ἡ πεποίθηση ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος καὶ εἰκονίζεται κατὰ τὸν τελειότερο τρόπο ἀπὸ τὸν κύκλο, ἀπὸ τὴ σφαῖρα. Διότι ἡ σφαῖρα δὲν ἔχει ἀρχὴ καὶ τέλος, καὶ εἶναι ἕνα τέλειο γεωμετρικὸ σχῆμα – δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ προσθέσει ἢ νὰ ἀφαιρέσει τίποτα ἀπὸ αὐτήν.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ἡράκλειτο, «κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ’ ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰεζῶν, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»⁴. Ὁ Ἡράκλειτος ἀποκρυσταλλώνει ἐδῶ τὴν πεποίθησή του περὶ τοῦ κόσμου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν δημιουργήθηκε οὔτε ἀπὸ θεοὺς οὔτε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὅτι προϋπῆρξε ὅλων μας καὶ θὰ ὑπάρχει πάντοτε αἰώνια. Ἡ βαθύτατη οὐσία τοῦ κόσμου εἶναι ταυτισμένη μὲ τὴ φωτιά, τὸ πῦρ. Καὶ ὁ κόσμος αὐτὸς ἔχει μιὰ αὐθυπόστασι: Ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων. Ἐμεῖς εἴμαστε «βροτοί», εἴμαστε θνητοί, ἀλλὰ ὁ κόσμος θὰ ὑπάρχει πάντοτε. Αὐτὴ εἶναι ἡ στάση ἡ ὁποία διασκέδαζε στὸ μυαλὸ

2. Πλ., *Τιμ.*, 27d6: «τί τὸ ὄν αἰεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον;».

3. Παρμενίδου, ἀπ. 3.

4. Ἡρακλ., ἀπ. 30.

τῶν Ἑλλήνων τὸν φόβο τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐπανόδου στὸ μηδέν. Τοῦλάχιστον, παρηγοροῦνταν ἡ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μὲ τὸ ὅτι ὁ κόσμος ἔχει αἰώνια ὑπαρξή, αἰώνια ὑπόστασις, καὶ ὅτι πάντοτε κάτι μένει πίσω, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταλείψει τὰ ἐγκόσμια.

Ἡ Ὄντολογία ἐξ ὀρισμοῦ δίνει προτεραιότητα στὸ γενικό, στὸ καθόλου, σὲ βάρος τοῦ ἐπιμέρους. Αὐτὸ συμβαίνει, γιατί στὸν νοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ γενικό, τὸ καθόλου, αὐτὸ ποὺ ὑπερβαίνει τὰ ἐπιμέρους, αὐτὸ καὶ μόνο ἔχει ὑπόστασις, διότι τὰ ἐπιμέρους βλέπουμε ὅτι χάνονται καὶ ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὴν ὑπαρξή.

εἶναι Ἄναρχος, Ἀθάνατος, Ἀφθαρτος, ὅπως ἦταν γιὰ τὸν Πλάτωνα ὁ κόσμος τῶν *ιδεῶν*.

Τὸ πρῶτο ρῆγμα στὴν παραδοσιακὴ αὐτὴ Ὄντολογία συμβαίνει, κατὰ μία ἔννοια, κατὰ τὴν Ἀναγέννησις, ὁπότε ἡ ἔμφασις ἀρχίζει νὰ δίνεται σιγὰ σιγὰ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὰ ἐπιμέρους, παρὰ στὰ καθόλου. Ἡ Ἀναγέννησις ἦδη σηματοδοτεῖ τὸ πέρασμα ἀπὸ ἕναν θεοκεντρικὸ καὶ παραδοσιακὰ μεταφυσικὸ πολιτισμὸ σὲ ἕναν ἀνθρωποκεντρικὸ πολιτισμὸ.

Ἀλλὰ γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ ὁλοκληρωμένη καὶ ριζικὴ ἀνατροπὴ τῆς παραδοσιακῆς Ὄντολογίας, ὅπου προτείνεται τὸ καθόλου σὲ βάρος τοῦ ἐπιμέρους, γίνεται

*Ἡ Ὄντολογία ἐξ ὀρισμοῦ δίνει προτεραιότητα στὸ γενικό, στὸ καθόλου, σὲ βάρος τοῦ ἐπιμέρους. Αὐτὸ συμβαίνει, γιατί στὸν νοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ γενικό, τὸ καθόλου, αὐτὸ ποὺ ὑπερβαίνει τὰ ἐπιμέρους, αὐτὸ καὶ μόνο ἔχει ὑπόστασις, διότι τὰ ἐπιμέρους βλέπουμε ὅτι χάνονται καὶ ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὴν ὑπαρξή. Γιὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ πραγματικὸς κόσμος ἦταν κόσμος τῶν *ιδεῶν*, ὁ ἐπουράνιος κόσμος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεπέφτουν οἱ ψυχὲς καὶ στὸν ὁποῖο ἐπανέρχονται πάλι.*

Γιὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ πραγματικὸς κόσμος ἦταν κόσμος τῶν *ιδεῶν*, ὁ ἐπουράνιος κόσμος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ξεπέφτουν οἱ ψυχὲς καὶ στὸν ὁποῖο ἐπανέρχονται πάλι. Εἶναι μιὰ δοξασία ποὺ τὴν πῆρε ἀπὸ τὸν Σωκράτη καὶ ἐπεξεργάσθηκε συστηματικὰ ὁ ἴδιος.

Αὐτὴ εἶναι ἡ παραδοσιακὴ Ὄντολογία. Εἶναι μιὰ Ὄντολογία ἡ ὁποία, ἐπαναλαμβάνουμε, δίνει ἔμφασις στὰ καθόλου, στὸ γενικό, καί, ἐνῶ γιὰ τὸν Πλάτωνα οἱ πραγματικὲς ὀντότητες, τὰ καθόλου, εἶναι οἱ *ιδέες*, γιὰ τὸν ἰουδαιοχριστιανισμὸ ἡ πραγματικὴ Ὄντολογία ἀφορᾷ στὰ Πρόσωπα τῆς Ἀγίας Τριάδος. Μόνο ὁ Θεὸς

στὴν Ἀγγλία μὲ ἕναν Βρετανὸ χριστιανὸ μοναχὸ τοῦ Μεσαίωνα, τὸν William Ockham. Ἡ ἀνατροπὴ αὐτὴ ἀφορᾷ τὸ φιλοσοφικὸ δίλημμα ἂν οἱ πλατωνικὲς *ιδέες* (ἴ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτὸ ποὺ φαντάζεται κανεὶς ὅτι εἶναι οἱ πλατωνικὲς *ιδέες*, τὰ καθόλου), τὸ γενικό, ὑπάρχει σι' ἀλήθεια καὶ προηγεῖται μεταφυσικὰ τοῦ ἐπιμέρους. Ὁ William Ockham ἀπάντησε ἀρνητικὰ. Εἶπε ὅτι τὰ καθόλου, οἱ γενικὲς ἔννοιες, αὐτὰ ποὺ εἶχε ὁ Πλάτων στὸ μυαλό του ὡς *ιδέες*, δὲν ὑπάρχουν καθόλου· εἶναι ἀπλῶς ἀνθρώπινα δημιουργήματα. Γιὰ νὰ δώσουμε ἕνα παράδειγμα, ὑπάρχουν ἑκατομμύρια ἐπιμέρους ποτιήρια

στὸν κόσμο, δὲν ὑπάρχει ὅμως κάπου ἡ γενικὴ *ιδέα*, ἡ γενικὴ ἔννοια τοῦ ποτηριοῦ, ὅπως θεωροῦσε ὁ Πλάτων, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάπου στὸν οὐρανὸ ὑπάρχει ἓνα ἀρχετυπικὸ ποτήρι, τοῦ ὁποῖου ἓνα φτωχὸ ἀπεικασμα εἶναι τὰ ὑλικά ποτήρια σ' ὅλο τὸν κόσμο. Ἐπομένως, ὁ Ockham ὑποστήριξε ὅτι ὑπάρχει μόνο τὸ ἐπιμέρους καὶ τὸ ὑλικό, αὐτὸ ποὺ βλέπουμε μέσῳ τῶν αἰσθήσεων, ἄρα αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ Ὀντολογία καὶ ὄχι ἡ μεταφυσικὴ Ὀντολογία τοῦ Πλάτωνα.

Αὐτὸ δημιούργησε μιὰ πρώτη ριζικὴ ἀμφισβήτηση τῆς παραδοσιακῆς μεταφυσικῆς Ὀντολογίας. Στὴν πορεία, ἔκτοτε, δὲν ἀναποδογύρισε μόνο ἡ Ὀντολογία, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δόθηκε ἔμφραση στὸ ἐπιμέρους σὲ βάρος τοῦ *καθόλου*, ἀλλὰ ἀρχίζει σιγὰ σιγὰ νὰ ἀμφισβητεῖται τὸ πρωτεῖο τῆς Ὀντολογίας, καὶ ἀρχίζει καὶ παίρνει τὸ πάνω χέρι ἡ Γνωσιολογία. Δηλαδή, πλέον, οἱ φιλόσοφοι δὲν ἀσχολοῦνται τόσο μὲ τὸ τί ὄντως ὑπάρχει, ὅπως ἦταν μέχρι τότε αὐτονόητο, ἀλλὰ ἀρχίζουν καὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ πῶς μπορούμε νὰ γνωρίσουμε στὰ σίγουρα τὴν ἀλήθεια. Περνάμε δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Ὀντολογία στὴ Γνωσιολογία· ἡ Γνωσιολογία διεκδικεῖ τὸ πρωτεῖο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, καὶ ἡ Ὀντολογία ἔπεται.

Ἐνα μεγάλο ὁρόσημο σὲ αὐτὴ τὴν πορεία πρικοδότησης τῆς Γνωσιολογίας σὲ βάρος τῆς Ὀντολογίας εἶναι ὁ René Descartes, ὁ Γάλλος φιλόσοφος καὶ δημιουργὸς τῆς Ἀναλυτικῆς Γεωμετρίας. Ὁ Descartes ἔδωσε ἔμφραση στὴ Γνωσιολογία, προσπαθώντας νὰ μᾶς δώσει κριτήρια σίγουρης γνώσης. Προσπάθησε νὰ συνδέσει τὶς σκέψεις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ *res cogitans*, μὲ τὰ ὑλικά πράγματα ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὰ λεγόμενα *res extensa*. Ἐπομένως, ἡ Ὀντολογία περνάει σὲ δεύτερη μοῖρα, γιατί μᾶς ἐνδιαφέρει πλέον ὄχι νὰ φανταζόμαστε *τί* δύναται νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ νὰ ξέρουμε ἀσφαλῶς καὶ μὲ κριτήρια *πῶς* φθάνουμε στὴν ἀλήθεια. Ἡ ἀπάντηση τοῦ

Descartes στὸ ἐρώτημα τοῦ «πῶς γνωρίζω» ἦταν οἱ *ἐμφυτες ιδέες* (ἐδῶ ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἦταν λίγο «σωκρατικός»). Εἶπε ὅτι φθάνουμε στὴν ἀλήθεια, ἀνακαλώντας τὶς ἐμφυτες ιδέες μὲ τὶς ὁποῖες γεννιόμαστε· οἱ αἰσθήσεις, τοῦναντίον, θεωροῦσε ὅτι ἀποτελοῦν ἓναν ἀφερέγγυο ὁδηγὸ γιὰ τὸν προσπορισμὸ γνώσης, στὸ μέτρο ποὺ εἶναι μεταβαλλόμενες καὶ παραπλανητικές, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν ὀνείρων καὶ τῶν παραισθήσεων: ἐκ φύσεως στεροῦνται τῆς ἀντικειμενικότητας ποὺ διέπουν, π.χ., τὰ μαθηματικά.

Μετὰ τὸν Descartes ὅμως ἔρχονται οἱ Ἐμπειριστές, οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξὴ ἐμφυτῶν ιδεῶν καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ μόνος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ γνωρίζουμε τὰ πράγματα, τὸν κόσμο, τὴν Ὀντολογία, εἶναι οἱ αἰσθήσεις. Μόνο μὲ τὶς αἰσθήσεις γνωρίζουμε τὴν ἀλήθεια, καὶ ἐπιστημονικά, ἀλλὰ καὶ στὸ πεδίο τῆς καθημερινότητας. Οἱ Ἐμπειριστές, ἀκολουθώντας καὶ τὸν William Ockham, οὐσιαστικά δίνουν ἓνα τελειωτικὸ κτύπημα στὴν παραδοσιακὴ Ὀντολογία, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι, ἀφ' ἧς στιγμῆς θεωρηθεῖ εὐλόγο πῶς ὑπάρχει μόνο ὅ,τι ὑποπίπτει στὶς αἰσθήσεις μας, συνεπαγωγικά προκύπτει ὅτι οἱ πλατωνικὲς *ιδέες*, καὶ ἴσως καὶ ὁ Θεός, δηλαδὴ τὰ παραδείγματα τῆς παραδοσιακῆς Ὀντολογίας, μᾶλλον δὲν ὑπάρχουν, ἢ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀσχολοῦν τόσο, ἀκόμη καὶ νὰ ὑφίστανται.

Βέβαια, οἱ Ἐμπειριστές δὲν ἦταν ἄθεοι, τοῦλάχιστον ὅλοι. Ὁ John Lock ὑπῆρξε χριστιανὸς φιλόσοφος, καὶ μάλιστα ἔχει γράψει καὶ ἓνα μικρὸ βιβλιαράκι μὲ τίτλο *Ἡ ὀρθολογικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ὅπου ὑπερασπίζεται φιλοσοφικά τὴ χριστιανικὴ πίστιν. Παρὰ ταῦτα, ὅλη αὐτὴ ἡ ἔμφραση στὸ αἰσθητὸ οὐσιαστικὰ δείχνει ὅτι πλέον ἡ Γνωσιολογία, δηλαδὴ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε κάτι, ἐν προκειμένῳ οἱ αἰσθήσεις, προσδιορίζει τὸ περιεχόμενο τῆς Ὀντολογίας· δηλαδὴ ὅτι ἡ Ὀντολογία –ἡ Ὀντολογία μὲ τὴν ὁποία

μπορεί να ασχοληθεί ή επιστήμη τουλάχιστον- είναι η Όντολογία των αισθητών πραγμάτων, του αισθητού.

Μετά περνάμε σε ένα άλλο όροσημο, που είναι ο Immanuel Kant. Ο Kant έφερε μεγάλη επανάσταση στη φιλοσοφία, διότι προσπάθησε να αποκρούσει αυτό που λέμε άκραίο εμπειρισμό του Hume. Ο David Hume ήταν ένας εμπειριστής φιλόσοφος, όπως και ο John Lock, αλλά ήταν ένας πολύ άκραιος εμπειριστής, διότι έφθασε στο σημείο να άμφισβητεί ότι-δίποτε δεν υποπίπτει στις αισθήσεις. Στη βάση αυτού του συλλογισμού, ο Hume άπέρριψε τον νόμο της αιτιότητας. Δηλαδή, είπε ότι δεν έβλεπε μια άναγκαστική σύνδεση και άλληλουχία άνάμεσα στα πράγματα, δεν έβλεπε μια άναγκαστική σχέση αίτιου-αίτιατου, έπομένως, σύμφωνα με αυτή τη λογική, μπορούμε έμεις να προσδοκούμε ότι αύριο ο ήλιος θα άνατείλει άπό την Άνατολή και θα δύσει στη Δύση και ότι αυτό θα γίνεται κάθε μέρα, όμως δεν υπάρχει καμμία έγγύηση ότι αυτό θα συμβάινει πάντοτε, και είναι μάλλον μια δεισιδαιμονία βασισμένη στη συνήθεια, παρά κάτι που άντιστοιχεί σε μια έμπειρική πραγματικότητα.

Ο Hume, ως άκραιος εμπειριστής, δεν άμφισβήτησε βέβαια τους νόμους της παγκοσμίου έλξεως, όπως τους όρισε ο Νεύτων- δεχόταν ότι πρόκειται για πράγματα που έχουν συμβεί στο παρελθόν άπειρες φορές- αλλά δεν έβλεπε άναγκαστική σύνδεση αίτιου-αίτιατου, δηλαδή έλεγε ότι δεν ήξερε αν το ίδιο θα συμβεί αύριο ή αν θα συμβάινει στον αιώνα τον άπαντα. Μπορούσε να παρατηρεί την ισχύ των νόμων του Νεύτωνα, αλλά δήλωνε ότι δεν ήξερε τί βρίσκεται πίσω τους, δηλαδή, ή παρατήρηση και μόνο ότι ή βαρύτητα ύφίσταται και ισχύει δεν εξασφαλίζει την άένααν ισχύ της.

Αυτό θορύβησε πάρα πολύ τον Kant, γιατί ο Kant ήταν λάτρης της νευτώνειας

μηχανικής και θεωρούσε ότι αυτή ήταν το μεγαλύτερο όπλο που διέθετε ή άνθρωπότητα εκείνη την εποχή, για να βγάλει τον άνθρωπο άπό τη δεισιδαιμονία και τις προλήψεις. Και πράγματι, ο Νεύτων ήταν ίσως ο πρώτος επιστήμων ο όποιος έξήγησε με ακρίβεια για πρώτη φορά την κίνηση των σωμάτων, και αυτό ήταν πάρα πολύ σημαντικό, διότι ακόμα και ο Άριστοτέλης, ο όποιος υπέπεσε σε συγγνωστά σφάλματα, υποστήριζε ότι όποιος

δεν καταλαβαίνει τί είναι ή κίνηση των σωμάτων (= ή «μηχανική») δεν είναι σε θέση να κατανοήσει καθόλου τη φύση. Η φύση για τον Άριστοτέλη ήταν συνώνυμη της κίνησης. Και σε αυτό ο Άριστοτέλης είχε άπόλυτο δίκιο, με τη μόνη διαφορά ότι έκανε λάθος στις εκτιμήσεις του σε ό,τι άφορ ά την κίνηση των σωμάτων. Ο Γαλιλαίος άρχικά, και στη συνέχεια ο Νεύτων, διορθώνουν τον Άριστοτέλη και μάς δίνουν μια όρθότερη εικόνα του πώς και γιατί κινούνται τα πράγματα. Και όλο αυτό έκανε μεγάλη άίσθηση εκείνη την εποχή.

Κάποιος είχε παρομοιάσει τὸν Νεύτωνα μὲ ἕναν ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος ἀνάβει ἕνα κερί, καὶ φωτίζεται ἕνα δωμάτιο σκοτεινό, ἐκεῖ ὅπου πρὶν ὑπῆρχε ὁ ζόφος τῶν εἰκασίων καὶ ὁ καθέννας ἔλεγε ὅ,τι ἤθελε, σ' ἕνα ἐπίπεδο μεταφυσικῆς φλυαρίας καὶ ἀδολεσχίας. Ὁ Kant, ποὺ θεωροῦσε λαμπρὸ τὸ νευτώνειο οἰκοδόμημα, πῆρε πολὺ τοῖς μετρητοῖς τὴν πρόκληση τοῦ Hume καὶ προσπάθησε νὰ δώσει μιὰ ἀπάντηση ἢ ὁποῖα νὰ ὑπερασπίζεται τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητας.

Καὶ ἡ ἀπάντηση ποὺ ἔδωσε ὁ Kant στὴν πρόκληση τοῦ Hume –ἀπάντηση ἢ ὁποῖα ἀποτέλεσε μιὰ ἐπανάσταση στὸν χῶρο τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἔχει παρομοιασθεῖ μὲ τὴν κοπερνίκειο ἐπανάσταση– ἦταν ὅτι ὁ κόσμος λειτουργεῖ ὅπως βλέπουμε νὰ λειτουργεῖ καὶ θὰ λειτουργεῖ γιὰ πάντα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅχι ἐπειδὴ ὁ κόσμος εἶναι ἔτσι στὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡμεῖς εἴμαστε ἐξοπλισμένοι μὲ ἕναν μηχανισμό, ἕναν υπερβατολογικὸ μηχανισμό, ὁ ὁποῖος ἀναπόφευκτα πάντοτε θὰ μᾶς κάνει νὰ βλέπουμε τὸν κόσμο ἔτσι, κατὰ ἕναν ὁμοιόμορφο τρόπο. Διηγή, θὰ βλέπουμε πάντοτε τὸν κόσμο ὑπὸ τὶς ἑννοίες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, γιὰ τὸν ὅτι δὲν μπορούμε νὰ κάνουμε ἄλλιως· ἔτσι λειτουργεῖ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς – τουτέστιν, ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον, τὸ υπερβατολογικὸ ὑποκείμενο. Εἶναι, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, σὰν νὰ γεννιοῦνται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μὲ κάποιους φακοὺς ἐπαφῆς οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἕνα συγκεκριμένο χρῶμα, π.χ., βλέπουν τὰ πάντα κόκκινα, καὶ εἶναι σὰν νὰ μὴν μπορούμε νὰ ἀπαλλαγούμε ποτὲ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς φακοὺς ἐπαφῆς. Ὅσο εἴμαστε ἄνθρωποι καὶ ὅσο εἴμαστε ἐν ζωῇ, θὰ βλέπουμε ὅλοι πάντοτε τὸν κόσμο κόκκινο. Ἐπομένως, πάντοτε ἐξ ὀρισμοῦ, ἐφόσον εἴμαστε ἄνθρωποι, θὰ βλέπουμε τὸν κόσμο σὺν τοῖς ἄλλοις ὡς ὑποκείμενο στὸν νόμο τῆς αἰτιότητας, καὶ ἔτσι θὰ μπορούμε νὰ κάνουμε ἐπιστήμη,

ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐὰν ὁ κόσμος εἶναι ἢ δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα ἔτσι.

Διηγή, ὁ Kant ἀφίνει ἕνα περιθώριο καὶ λέει ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε πῶς εἶναι ὁ κόσμος ἔξω ἀπὸ τὶς δικές μας υπερβατολογικὲς προσλαμβάνουσες. Γι' αὐτὸ ἔκανε καὶ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ «φαινόμενα» καὶ τὰ «πραγμάτων καθ' ἑαυτά». Εἶπε ὅτι ἡμεῖς βλέπουμε μόνο *φαινόμενα*: τὸν κόσμο, ὅπως αὐτὸς διυλίζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ματιά. Ὅμως, τὸ ἂν ὁ κόσμος εἶναι στὴν πραγματικότητα ἔτσι, λίγο, πολὺ ἢ καθόλου, αὐτὸ δὲν θὰ τὸ μάθουμε ποτέ. Δὲν μπορούμε νὰ βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμά μας, δὲν μπορούμε νὰ ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὸν υπερβατολογικὸ μας μηχανισμό καὶ νὰ δοῦμε πῶς εἶναι ὁ κόσμος αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἀπὸ τὴν ἀπ' ἔξω. Ὅμως αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς πειράζει, διότι ἔχουμε ἐξασφαλίσει τοῦλάχιστον ὅτι ὁ κόσμος ὅπως τὸν βλέπουμε ἡμεῖς ἦταν, εἶναι καὶ θὰ εἶναι ὁμοιόμορφα προσλήψιμος, ἐνιαῖος· ἐπομένως εἶναι ἕνας κόσμος σταθερός, καὶ ἄρα μελετήσιμος ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

Ὅμως ἐδῶ, δύο παρεπόμενα τῆς ἐπανάστασης ποὺ ἐπέφερε ὁ Kant εἶναι ὅτι: Πρῶτον, *ἐννοιοποίησε* τὸν κόσμο, ἔκανε τὸν κόσμο, τοῦλάχιστον τὸν κόσμο τῶν φαινομένων, ἕνα αἰτιατὸ τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Δεύτερον, *ἐμμενιοποίησε* τὸν κόσμο – ἡ λέξη «ἐμμένεια» σημαίνει ἐγκλωβισμὸς στὸν κόσμο ὅπως εἶναι ἀνθρωπίνως προσλήψιμος, ἐπομένως περιορίσε τὴν ἀνθρώπινη σκέψη σὲ ὅ,τι ὑπόκειται στὴν ἀνθρώπινη ἀντιληπτικότητα.

Τί γίνεται ὅμως μὲ τὴν περίπτωσι τοῦ Θεοῦ; Ὁ Kant δὲν ἦταν ἄθεος· ἴσα ἴσα, ἦταν πιστὸς χριστιανός, πιετιστὴς γιὰ τὴν ἀκρίβεια, καὶ εἶπε ὅτι, ἐφόσον ἡ Ὀντολογία περιορίζεται σὲ ὅ,τι εἶναι προσβάσιμο σὲ αἰσθήσεις μας, δηλ. στὴν ἀνθρώπινη ἀντιληπτικότητα, ὁ Θεὸς ὑπάρχει μὲν, ἀλλὰ γιὰ τὸν Θεὸ δὲν μπορούμε νὰ μιλήσουμε, δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε κάτι τὸ οὐσιαστικόν.

Αυτό συμβαίνει, γιατί ο Θεός ανήκει στον κόσμο των πραγμάτων καθ' ἑαυτά, και μόνο ένας άνθρωπος που θα είχε πρόσβαση στον κόσμο των πραγμάτων καθ' ἑαυτά θα μπορούσε να δει τὸν Θεό, πράγμα όμως που είναι τελείως ανέφικτο. Αὐτὴ ἡ ἐμμεναιοποίηση τοῦ Kant οὔτε ἀρνείται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ οὔτε ἐξαντλεῖ τὴν Ὀντολογία σὲ αὐτὸ πὺν ὑποπίπτει τὴν ἀνθρώπινη ἀντιληπτικότητα. Ὑπάρχει πράγματι ὁ κόσμος τῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτά, καὶ ὁ Kant ἀφίνει ἕνα τεράστιο περιθώριο γι' αὐτό, δέχεται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ –οὐσιαστικά καὶ ἡ καντιανὴ σκέψη εἶναι, θὰ λέγαμε, μιὰ ἰδιοσυγκρασιακὴ θεολογία–, ἔκτοτε ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη πὺν θέλει νὰ ἔχει ἕνα οὐσιαστικὸ ἀντίκρισμα τὴν πραγματικότητα εἶναι μιὰ σκέψη ἐμμενῆς πλέον· εἶναι μιὰ σκέψη ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τοὺς γνωσιολογικοὺς περιορισμοὺς πὺν ἔθεσε ὁ Kant· ἡ φιλοσοφία στὰ χέρια τοῦ Kant ἐννοιοποιεῖται καί, ὡς ἐκ τούτου, ἐμμεναιοποιεῖται.

Ἐκτοτε, ἡ φιλοσοφία ἔχει μιὰ τέτοια ἐμμενῆ διάσταση, δηλαδή, οὐσιαστικά, ἀν ἐξαίρεσει κανεῖς κάποια λίγα ρεύματα, εἰδικὰ κατὰ τὸν 20^ο αἰῶνα, ἡ φιλοσοφία ἐννοιοποιεῖται ἀκόμα περισσότερο. Καὶ αὐτὸ γίνεται μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο: Ὁ Kant ἐννοιοποίησε τὴ φιλοσοφία, ὑποτάσσοντάς τὴν τὴν ἀνθρώπινη ἀντιληπτικότητα καὶ σὺν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ τὸ ὑπερβατολογικὸ ὑποκειμένο· κατὰ τὸν 20^ο αἰῶνα τὸν ρόλο τοῦ ὑπερβατολογικοῦ ὑποκειμένου ἀναλαμβάνει πλέον ἡ γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα θεωρεῖται ὅτι εἶναι κάτι ἀναπόδραστο, τὸ ὁποῖο μπαίνει ἀνάμεσα σὺν ἄνθρωπο καὶ τὴν πραγματικότητα ὡς ἕνα «φίλτρο», καὶ κάθε παράσταση πὺν ἔχουμε ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἶναι μεσολαβημένη ἤδη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὴ γλῶσσα. Ὑπάρχει ἕνας ἰσομορφισμὸς μεταξὺ νοῦ, γλῶσσας καὶ πραγματικότητας, ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἀναπόδραστο. Ἐπομένως, τί εἶδους Ὀντολογία ἀπομένει μετὰ ἀπὸ

αὐτὸν τὸν ἰσομορφισμό νοῦ, γλῶσσας καὶ πραγματικότητας; Ποιὰ Ὀντολογία εἶναι πλέον νόμιμη καὶ ἐφικτή, ὅταν ἡ γλῶσσα μεσολαβεῖ ἀνάμεσα σὺν ἄνθρωπο καὶ τὴ σκέψη ἡ ἀνάμεσα σὺν ἄνθρωπο καὶ τὶς παραστάσεις του; Εἶναι μιὰ Ὀντολογία πάλι τοῦ ἐπιμέρους, τοῦ μερικοῦ, αὐτοῦ πὺν εἶναι προσιτὸ στὶς αἰσθήσεις. Εἶναι μιὰ Ὀντολογία ἐννοιοποιημένη, ἐμμεναιοποιημένη καὶ σχετικοποιημένη.

Δύο ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους φιλοσόφους τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα, ὁ Willard van Orman Quine καὶ ὁ Ludwig Wittgenstein, ἔδωσαν πρωταρχικὸ ρόλο στὴ γλῶσσα, ὡς διαμορφωτὴ καὶ τῆς Ὀντολογίας. Μάλιστα, ὁ Quine ἔγραψε καὶ ἕνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο *Ὀντολογικὴ Σχετικότητα καὶ ἄλλα Δοκίμια*⁵. Αὐτὸ ἔφερε σὲ πάρα πολὺ δύσκολη θέση τότε τὴν παραδοσιακὴ Μεταφυσικὴ, τὴν παραδοσιακὴ Ὀντολογία, ἀλλὰ καὶ τὴ Θεολογία, διότι πλέον μιλάμε γιὰ ἕναν περιορισμὸ τοῦ νοεῖν σὺν ἄνθρωπινῳ αἰσθητῷ καὶ ἀντιληπτῷ. Ἡ παραδοσιακὴ Μεταφυσικὴ ἀπορρίπτεται ὡς προ-Κριτικὴ, δηλαδή ὡς προ-Καντιανή. Οὐσιαστικά, ἕνας ἀπὸ τοὺς ρόλους πὺν ἀπομένουν στὴ Φιλοσοφία εἶναι νὰ ἐξερευνᾷ γλωσσικὰ ὀλισθήματα καὶ νὰ περιγράφει τὸν κόσμο, ὅπως αὐτὸς εἶναι διαθέσιμος σὺν ἄνθρωπο.

Αὐτό, προϊόντος τοῦ χρόνου, μεταπολεμικά, ἄρχισε νὰ ἀλλάζει. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '60 καὶ ἔπειτα, σιγὰ σιγὰ, δειλὰ δειλὰ, ἔχουμε μιὰ ἀναβίωση τῆς Μεταφυσικῆς. Πρόκειται, ἀρχικά, γιὰ μιὰ πολὺ μετριοπαθὴ Μεταφυσικὴ, μιὰ περιγραφικὴ Μεταφυσικὴ. Θὰ λέγαμε ὅμως ὅτι, καθὼς διανύουμε τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 21^{οῦ} αἰῶνα, ἡ παραδοσιακὴ Μεταφυσικὴ, ἐπομένως καὶ ἡ παραδοσιακὴ Ὀντολογία, ἔχει ἀνακάμψει. Σήμερα, πλέον, ὁλοένα καὶ περισσότεροι θεολόγοι, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφοι πὺν ἔχουν ἴσως κάποια πλατωνικὴ

5. William Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, 1969.

χροιά, ασχολούνται με την παραδοσιακή Όντολογία και θεολογούν ή φιλοσοφούν, χωρίς να αισθάνονται το φόβητρο είτε του Kant είτε ενός Quine ή ενός Wittgenstein.

Υπάρχει όμως ένα θέμα με την Όντολογία, πολιτικής ή κοινωνικής φύσεως, στο οποίο θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή σας. Η λέξη «Όντολογία» είναι παραδοσιακά συνδεδεμένη με όρους στατικότητας και ομοιομορφίας, και ως τέτοια θεωρείται ότι είναι ακατάλληλη για τον πολιτικό στοχασμό και τον κοινωνικό στοχασμό. Αυτό, διότι οι κοινωνίες, ειδικά στη Δύση όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, έμφερούνται από έναν πλουραλισμό, έχοντας επιτέλους αναγνωρίσει ότι ή ανθρώπινη ζωή, είτε ή ατομική είτε ή συλλογική, είναι ακανόνιστη και αφάνταστα πιο περίπλοκη απ' ό,τι μας επιτρέπουν να αντιληφθούμε οι ιδεολογικοί, θρησκευτικοί ή όποιοι άλλοι προΐδεασμοί μας. Επομένως, ή παραδοσιακή Όντολογία θεωρείται προβληματική και λίγο επικίνδυνη για τις δυτικές δημοκρατίες, διότι ή Όντολογία ταυτίζεται με τον φόβο του μονοθεϊσμού: ότι δηλαδή, όπως οι μονοθεϊστικές θρησκείες, έτσι και ή παραδοσιακή Όντολογία θεωρεί ότι υπάρχει μία και μόνη αλήθεια, μία και μόνη λύση, θα λέγαμε, για όλα τα προβλήματα του κόσμου, πράγμα το οποίο παραπέμπει σε έναν στρατωνισμό της κοινωνίας και σε μία άνωθεν επιβελημένη ομοιομορφία ή οποία πνίγει κάθε ελευθερία ή κάθε παρέκκλιση από την εκάστοτε επίσημη «γραμμή» και κάθε μορφή ετερότητας.

Τί θα μπορούσαμε άραγε να πούμε εδώ ως Χριστιανοί;

Κατ' αρχάς, ό Χριστιανισμός, έπειδή ουσιαστικά μιλάει για μία Τριάδα Προσώπων, είναι στην πραγματικότητα ήδη μία πρώτη μερική υπέρβαση του μονοθεϊσμού με την έννοια που είδαμε. Δεν έχουμε δηλαδή να κάνουμε με έναν άμιγħ μονοθεϊσμό, όπως στον Ιουδαϊσμό ή στο Ισλάμ·

έχουμε να κάνουμε με έναν αντινομικό μονοθεϊσμό, όπου ό Θεός είναι Ένας και τρία Πρόσωπα ταυτόχρονα. Αυτό αυτόματως δίνει μια άλλη δυναμική στον Χριστιανισμό. Υπάρχει ένας πλουραλισμός στην ίδια την καρδιά του Θεού.

Δεύτερον, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, εάν υφίσταται Όντολογία στον Χριστιανισμό, αυτή δεν είναι μία Όντολογία των καθόλου, δεν είναι μία Όντολογία του είδους· είναι μία Όντολογία Προσώπων, και ό πλουραλισμός και ή ετερότητα αποτελούν συστατικά στοιχεία αυτής της Όντολογίας. Επομένως, είναι μία Όντολογία όχι απάνθρωπη, αλλά φιάνθρωπη. Βάσει αυτής της Όντολογίας, ή οποία είναι και μία Όντολογία έσχατολογική, ακόμα και ή λέξη «Γιαχβέ» στο βιβλίο της Έξόδου ουσιαστικά δεν παραπέμπει σε κάτι το στατικό, αλλά σημαίνει «Είμαι Αυτός που θα είμαι» ή «Είμαι αυτός που θέλω να είμαι στο μέλλον». Αυτό σημαίνει ότι ό χριστιανικός Θεός είναι ένας Θεός που τελεί υπό έκκρεμότητα, όπως και ό άνθρωπος τελεί υπό έκκρεμότητα, και όπως και οι άνθρωπινες κοινωνίες στον δυτικό κόσμο δεν είναι συντελεσμένες και ολοκληρωμένες, αλλά είναι κοινωνίες που βρίσκονται υπό συνεχή εξέλιξη και έκκρεμότητα και πάντοτε θα υπολείπονται αυτού που μπορούν να γίνουν στο μέλλον. Διότι δεν μπορεί να μπει καμμία όριστική τελεία στην Όντολογία, ούτε του κοινωνικού πεδίου αλλά ούτε και του ανθρώπου, έπειδή και ό ίδιος ό Θεός τελεί υπό πλουραλισμό και είναι ένας Θεός υπό έκκρεμότητα – όχι φυσικά με την έννοια ότι υπόκειται σε χρονικές αλλοιώσεις, αλλά σε ό,τι αφορά στη θεία οικονομία.

Σας εύχαριστώ πολύ για την προσοχή σας.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΕΝΤΗΣ
Έπίκουρος Καθηγητής
Φιλοσοφίας της Θρησκείας
Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ

ΒΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΒΑΘΥΤΕΡΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Στὸ κείμενο αὐτὸ¹ θὰ ἐξετάσουμε τὴ θεωρητικὴ κατανόηση τῆς τέχνης τῆς ζωγραφικῆς ἐκ μέρους μερικῶν ἐκ τῶν κορυφαίων ἐκπροσώπων τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας τοῦ Δ' αἰῶνα.

α. Ἡ φιλοσοφικὴ μελέτη τοῦ ὠραίου στὴν πατερικὴ φιλοσοφία

Μολονότι τὰ θέματα ποὺ ἄπτονται τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης φαίνονται ἐν πρώτοις νὰ κείνται ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς πατερικῆς σκέψης, ἐν τούτοις μὰ πῶς προσεκτικὴ μελέτη δείχνει ὅτι στὴν πραγματικότητα αὐτὸ δὲν συμβαίνει. Ἡ αἰσθητικὴ ὁμολογουμέ-

ως δὲν ἦταν πρώτη προτεραιότητα γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀλλ' ὅμως πολυάριθμα κείμενα στὴν πατερικὴ γραμματεία τοῦ Δ' αἰῶνα εἶναι ἀφιερωμένα στὴ φιλοσοφικὴ μελέτη τοῦ ὠραίου.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, μάλιστα, στὸ ἐρμηνευτικὸ τοῦ ἔργου *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν* εἰσπνέεται τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐπιστήμης ἡ ὁποία θὰ μᾶς βοηθεῖ στὴν κατανόηση τοῦ ὠραίου, γράφοντας κατὰ λέξιν ὅτι «ἐπιστήμης οὖν τινος πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κρίσιν ἐπιδεόμεθα»².

Σὲ ἄλλο πάλι σημεῖο, στὸ ἔργο του *Περὶ παρθενίας*, ὁ Γρηγόριος Νύσσης γράφει ὅτι οἱ γνῶμες στὴ συζήτηση περὶ τοῦ ὠραίου εὐλόγως διαφέρουν, καθὼς, ὅταν ἓνας ἄνθρωπος ἀτελὴς τὴν διάνοια βλέπει κάτι ποὺ τὸν θέλγει, θεωρεῖ αὐτὸ ὡς ὠραῖο ἀπὸ τὴ φύση του καὶ δὲν σκέφτεται βαθύτερα («οὐδὲν ὑπὲρ τοῦτο πλέον περιεργάζεται»)· ἀντιθέτως, ὁποῖος ἔχει καθαρὸ τὸν ὀφθαλμὸ τῆς ψυχῆς ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν ὕλη, καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ ὁρατὰ μόνον ὡς ὄχημα ποὺ τὸν βοηθεῖ νὰ ὑψωθεῖ πρὸς τὴν ἰδέα τοῦ ὠραίου, μὲ ἄλλα λόγια «πρὸς τὴ θέαση τοῦ νοητοῦ ἐκείνου κάλλους, κατὰ μετοχὴν στὸ ὁποῖο ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα γίνονται καὶ ὀνομάζονται ὁμορφα»³. Γιὰ τοὺς περισσοτέρους

1. Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἐλαφρῶς τροποποιημένη ἐκδοχὴ μιᾶς παλαιότερα δημοσιευμένης φιλοσοφικῆς μελέτης, ὑπὸ τὸν τίτλο «Βήματα πρὸς μιὰ βαθύτερη κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς στὴν ἑλληνοχριστιανικὴ φιλοσοφία τοῦ Δ' αἰῶνος», ἀπὸ τὸ βιβλίο: Κ. Βουδούρη (ed.), *Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ καλὲς τέχνες*, Ἐκδόσεις Ἰωνία, Ἀθῆνα 2000, σελ. 320-330 (ἡ μελέτη μετέφερε τὸ κείμενο τῆς κοινῆς μὲ τὴ σύζυγό μου Χρυσῇ Μανωλοπούλου-Τσέντου Ἀνακοινώσεως πὸν παρουσιάσθηκε τὴν 24.8.1999 στὴ Μήθυμνα Λέσβου κατὰ τὶς ἐργασίες τοῦ ΙΑ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας μὲ γενικὸ θέμα «Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ καλὲς τέχνες». Ἡ ἴδια μελέτη ἔχει δημοσιευθεῖ καὶ στὴν ἀγγλικὴ ὑπὸ τὸν τίτλο "Towards a deeper understanding of painting in fourth century Greek Christian philosophy" στὸ βιβλίο: Κ. Boudouris (ed.), *Greek philosophy and the fine arts*, Ionia Publications, Athens 2000, pp. 209-217.

2. Γρηγ. Νύσσ., *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν*, Ὁμιλία ζ', ed. P. Alexander, *Gregorii Nysseni Opera* 5, 374.10-11.

3. Γρηγ. Νύσσ., *Περὶ παρθενίας*, ed. M. Aubineau, ια' 1.16-26: «Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῇ τοῦ καλοῦ ζητήσει ὁ μὲν ἀτελὴς τὴν διάνοιαν, ἐπειδὴν ἴδῃ τι πρᾶγμα, ᾧ κάλλους τινὸς περιέχεται φαντασία, αὐτὸ ἐκεῖνο καλὸν εἶναι τῇ ἑαυτοῦ φύσει οἰήσεται, ὅπερ

άνθρώπους, συνεχίζει ο Γρηγόριος, είναι εξαιρετικά δύσκολο να κάνουν αυτή τη διάκριση ανάμεσα στην ύλη και το κάλλος που αποδίδεται σε αυτήν και να κατανοήσουν «αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς τοῦ καλοῦ τὴν φύσιν», με ἄλλα λόγια να διακρίνουν ανά-

Στὴν παρούσα μελέτη, ὡστόσο, θὰ ἐστιάσουμε τὴν προσοχή μας εἰδικότερα στὴ θεωρητικὴ κατανόηση τῆς τέχνης τῆς ζωγραφικῆς, ὅπου, ὅπως θὰ ὑποστηρίξουμε, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας φαίνονται νὰ ἔχουν κάνει ἕνα μεγάλο

Μολονότι τὰ θέματα ποὺ ἄπτονται τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης φαίνονται ἐν πρώτοις νὰ κεῖνται ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς πατερικῆς σκέψης, ἐν τούτοις μιὰ πιὸ προσεκτικὴ μελέτη δείχνει ὅτι στὴν πραγματικότητα αὐτὸ δὲν συμβαίνει. Ἡ αἰσθητικὴ ὁμολογουμένως δὲν ἦταν πρώτη προτεραιότητα γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀλλ' ὅμως πολυάριθμα κείμενα στὴν πατερικὴ γραμματεία τοῦ Δ' αἰῶνα εἶναι ἀφιερωμένα στὴ φιλοσοφικὴ μελέτη τοῦ ὥραιου.

μεσα στὰ ὥραια πρόσωπα, τὰ ὥραια ἄνθη ἢ τοὺς ὥραίους πίνακες ἀφ' ἐνός, καὶ τὴν ὥραιότητα καθ' ἑαυτὴν ἀφ' ἑτέρου⁴.

Ἐπιλέξαμε τὰ δύο ἀνωτέρω κείμενα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεύτερο φέρει τὴ σφραγίδα τῆς πλατωνικῆς ἐπιδράσεως, γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι εἶναι στὴν πραγματικότητα ὅλως δι' ὅλου ἐσφαλμένο νὰ ὑποθέτουμε ὅτι οἱ χριστιανοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν ἐνδιαφέρονταν γιὰ θέματα ποὺ ἄπτονται τῆς αἰσθητικῆς.

ἂν τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ δι' ἡδονῆς ἐπισπάσπται, καὶ οὐδὲν ὑπὲρ τοῦτο πλέον περιεργάζεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸν καὶ δυνατὸς τὰ τοιαῦτα βλέπειν, χαίρειν ἑάσας τὴν ὕλην τὴν ὑποβεβλημένην τῇ τοῦ καλοῦ ἰδέᾳ, οἷον ὑποβάθρα τινὶ τῷ ὁρωμένῳ χρήσεται, πρὸς τὴν τοῦ νοητοῦ θεωρίαν κάλλους, οὗ κατὰ μετουσίαν τὰ ἄλλα γίνεται καὶ ὀνομάζεται καλὰ».

4. Γρηγ. Νύσσ., ὁ.π., ια' 2.1-4: «Δοκεῖ δέ μοι χαλεπὸν εἶναι τῶν πλείστων τῇ τοιαύτῃ παχύτητι τῆς διανοίας συζώντων τὸ διατεμόντας τῷ λόγῳ καὶ χωρίσαντας τὴν ὕλην ἀπὸ τοῦ ἐπιθεωρουμένου κάλλους αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς τοῦ καλοῦ τὴν φύσιν κατανοῆσαι».

βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐν συγκρίσει πρὸς κάποιες ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν Ἀρχαιότητα.

β. Ἡ θεωρητικὴ κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς στὴν Ἀρχαιότητα

Ἡ ἀπουσία ἱκανῶν γραπτῶν μαρτυρῶν καθιστᾷ βεβαίως δυσχερῆ τὴ συγκρότηση μιᾶς συνολικῆς εἰκόνας γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς στὴν Ἀρχαιότητα. Ἔτσι, πολλοὶ ἀπὸ ἐμᾶς μπορεῖ νὰ εἴμαστε ἀρκετὰ ἐξοικειωμένοι μὲ τὴ σύνθετη πυθαγορικὴ θεωρία γιὰ τὴ μουσικὴ, τὴν αὐστηρὴν πλατωνικὴ κριτικὴ ἐνάντια στὴν ποίηση καὶ τὴν ἀριστοτελικὴ ἑρμηνεία τῆς τραγῳδίας· ἐὰν ὅμως μᾶς ἐζητεῖτο νὰ σκιαγραφήσουμε τὴ θεωρητικὴ κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς ἐκ μέρους τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, θὰ βρίσκαμε ἐκπληκτικὰ δύσκολο νὰ ἀνταποκριθοῦμε. Ἀπὸ τὰ λίγα ὡστόσο στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε, θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ἀντλήσει τὸ

συμπέρασμα ότι η κατανόηση της ζωγραφικής στην Αρχαιότητα φαίνεται να ήταν μόνον στενή και περιορισμένη.

Είναι ενδιαφέρον να παραθέσουμε εδώ μια διήγηση από το 35^ο βιβλίο της *Φυσικής ιστορίας* του Πλινίου του Πρεσβύτερου, που είναι η πρωταρχική πηγή για ότιδήποτε σχεδόν γνωρίζουμε για την αρχαία ελληνική ζωγραφική. Σύμφωνα με τη διήγηση του Πλινίου, ένας από τους πλέον φημισμένους ζωγράφους της κλασικής περιόδου, ο Ζεύξης, ζωγράφισε κάποτε ένα παιδί που κρατούσε ένα τσαμπι σταφυλίας, ζωγραφισμένα με τέτοια ασύγκριτη αληθοφάνεια, που τα πουλιά πετούσαν προς το σημείο όπου ήταν εκτεθειμένος ο πίνακας, για να τσιμπήσουν από αυτά. Όλοι οι παρόντες θαύμασαν το γεγονός, και μόνον ο ίδιος ο Ζεύξης έμεινε με ένα αίσθημα πικρίας, αναλογιζόμενος, όπως εξήγησε, ότι, εάν είχε ζωγραφίσει και το παιδί εξ ίσου επιτυχημένα όπως και τα σταφύλια, τα πουλιά θα φοβούνταν και θα έμεναν μακριά⁵... Μετά από μερικές ημέρες, ένας άλλος φημισμένος ζωγράφος της ίδιας περιόδου, ο Παρράσιος, προσεκάλεσε τον Ζεύξη στο σπίτι του, για να του δείξει έναν δικό του πίνακα, ο οποίος, όπως εξήγησε, βρισκόταν πίσω από μια κουρτίνα. Ο Ζεύξης κίνησε το χέρι του, για να σύρει την κουρτίνα, και ξαφνικά συνειδητοποίησε ότι δεν υπήρχε στην πραγματικότητα καμμία απολύτως κουρτίνα, ότι δηλαδή η ίδια η υποτιθέμενη κουρτίνα ήταν ο πίνακας! Εύθως ως συνειδητοποίησε το λάθος του, ο Ζεύξης

παραδέχθηκε με άφελη ειλικρίνεια ότι είχε ήττηθεί, διότι, ενώ ο ίδιος είχε απλώς ξεγελάσει τα πουλιά, ο Παρράσιος είχε ξεγελάσει τον Ζεύξη⁶.

Όσο διασκεδαστική και αν είναι η ανωτέρω ιστορία, δείχνει εν τούτοις μια εκπληκτικά ρηχή κατανόηση της ζωγραφικής. Βεβαίως, σήμερα γνωρίζουμε ότι η αρχαία ελληνική ζωγραφική κάθε άλλο παρά ήταν επιπόλαιη, όπως θα μπορούσε κανείς να εικάσει από την ιστορία

του Πλινίου. Άλλα είναι άλλο πράγμα να μιλάμε για τη ζωγραφική καθ' εαυτήν, και έντελως διαφορετικό να μιλάμε για τη *θεωρητική κατανόηση* της τέχνης της ζωγραφικής. Και η *θεωρητική κατανόηση* της τέχνης της ζωγραφικής στην Αρχαιότητα φαίνεται ότι ήταν όμοιολογούμενος μόνον στενή και περιορισμένη. Εν αντιθέσει προς ό,τι συμβαίνει με άλλες τέχνες, στην Αρχαία Ελληνική μυθολογία δεν υπάρχει

5. Πλιν. Πρεσβ., *Φυσική ιστορία*, ΛΕ' 66.1-5: «Fertur et postea Zeuxis pinxisse puerum uvas ferentem, ad quas cum advolassent aves, eadem ingenuitate processit iratus operi et dixit: "uvas melius pinxi quam puerum, nam si et hoc consummassem, aves timere debuerant"».

6. Πλιν. Πρεσβ., *Φυσική ιστορία*, ΛΕ' 65.1-8: «Descendisse hic in certamen cum Zeuxide traditur et, cum ille detulisset uvas pictas tanto successu, ut in scaenam aves advolarent, ipse detulisse linteum pictum ita veritate repraesentata, ut Zeuxis alitum iudicio tumens flagitaret tandem remoto linteo ostendi picturam atque intellecto errore concederet palmam ingenuo pudore, quoniam ipse volucres fefellisset, Parrhasius autem se artificem».

κἂν κάποια Μοῦσα ποὺ νὰ προστατεύει τὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς. Στὴν Ἀρχαιότητα, ἡ ζωγραφικὴ ἐκλαμβάνοταν γενικῶς ὡς ἀποσκοποῦσα ἀπλῶς στὴν ἀκριβῆ ἀπεικόνιση προσώπων ἢ ἀντικειμένων μὲ ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη ρεαλιστικότητα.

Μιὰ τέτοια ἀντίληψη, ὥστόσο, ὑποβαθμίζει τὴ ζωγραφικὴ σὲ μιὰ διακοσμητικὴ καὶ μόνον τέχνη, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι ἄλλωστε εὐλογον, δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιάζει κανένα ἀπολύτως ἐνδιαφέρον γιὰ διανοητὲς σὰν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς μπορεῖ σὲ τελικὴ ἀνάλυση νὰ εὐθύνεται καὶ γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ζωγραφικὴ ἀγνοεῖται σχεδὸν πλήρως στὰ κείμενα τῶν δύο μεγάλων αὐτῶν φιλοσόφων. Ὁ Πλάτων ἀναφέρει τὴ ζωγραφικὴ στὸ Ι' βιβλίο τῆς *Πολιτείας* του, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ τὴν καταδικάσει ὡς μιὰ ἄσκοπη καὶ περριττή «μίμησιν»⁷. Εἶναι δὲ ἐνδιαφέρον νὰ

γιὰ τὴ ζωγραφικὴ, καὶ ὁ Ἀθηναῖος ξένος, ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ διαλόγου ὁ ὁποῖος εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκφράζει τὶς θέσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνα, παρατηρεῖ κατὰ λέξιν: «Καὶ οὐδὲν γε ἐβλάβης»!⁹ – ποὺ σημαίνει: «Δὲν χάνεις δὲ καὶ τίποτα»...

γ. Ἡ θεωρητικὴ κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς στὴν πατερικὴ φιλοσοφία

Οἱ χριστιανοὶ Πατέρες τοῦ Δ' αἰῶνα, ὅπως θὰ ὑποστηρίζουμε, φαίνονται νὰ κάνουν ἓνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς στὴν κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὶς ἀνωτέρω ἀντιλήψεις.

Πράγματι, στὰ κείμενα ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πλεόν ἐπιφανεῖς Πατέρες αὐτῆς τῆς περιόδου, τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Χρυσόστομου, συναντᾶμε ἴσως γιὰ πρώτη φορὰ

Στὸ τελευταῖο μεῖζον ἔργο τοῦ Πλάτωνα, τοὺς Νόμους, ἕνας ἐκ τῶν συνδιαλεγομένων, ὁ Κλεινίας, παραδέχεται ὅτι δὲν ἔχει καμμία ἀπολύτως γνώση γιὰ τὴ ζωγραφικὴ, καὶ ὁ Ἀθηναῖος ξένος, ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ διαλόγου ὁ ὁποῖος εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκφράζει τὶς θέσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνα, παρατηρεῖ κατὰ λέξιν: «Καὶ οὐδὲν γε ἐβλάβης»! – ποὺ σημαίνει: «Δὲν χάνεις δὲ καὶ τίποτα»...

παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Πλάτων δανείζεται ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς του τὸν ὄρο «σκιαγραφία», ποὺ σημαίνει τὴν ἀπόδοση τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιάς σὲ ἓναν πίνακα, γιὰ νὰ δηλώσει κάθε τι ποὺ εἶναι ἀπατηλὸ καὶ παραπλανᾷ τὴν ψυχὴ⁸. Ἄλλοι πάλι, στὸ τελευταῖο μεῖζον ἔργο τοῦ Πλάτωνα, τοὺς *Νόμους*, ἕνας ἐκ τῶν συνδιαλεγομένων, ὁ Κλεινίας, παραδέχεται ὅτι δὲν ἔχει καμμία ἀπολύτως γνώση

τόσο ρητῶς ἐκπεφρασμένη τὴν εἰκόνα τοῦ ζωγράφου τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο οἱ σύγχρονοί του ἀδυνατοῦν νὰ καταλάβουν.

«Ὁ δίκαιος, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν κατόρθωση τῆς δικαιοσύνης ἐπιδιώκει νὰ γίνῃ διάσημος», γράφει ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, «ὁμοιάζει μὲ τὸν ἄριστο

7. Πλάτ., *Πολ.* Ι' 596e5-598c5.

8. Πλάτ., ὅ.π., 583b5· ὅ.π., 586b8· ὅ.π., 602d2.

9. Πλάτ., *Νόμ.* 769b4-6: «ΚΑ. Σχεδὸν ἐννοῶ ἀκούων καὶ αὐτὸς ταῦτα ἃ λέγεις ἐπεὶ ἐντριβής γε οὐδαμῶς γέγονα τῇ τοιαύτῃ τέχνῃ. - ΑΘ. Καὶ οὐδὲν γε ἐβλάβης».

ζωγράφο, πού ἀποζητεί τὸν ἔπαινο τῶν «οὐκ ἐμπείρων»¹⁰.

καὶ ἄλλου:

«Ἐὰν κάποιος εἶναι ζωγράφος, θὰ περιφρονήσει ὅλους ἐκείνους πού τὸν περιγελοῦν, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ εἶναι ἀμαθεῖς, καὶ οὔτε σκέπτεται καὶ ξανασκέπτεται ὅσα λέγουν γι' αὐτόν, ἀλλὰ ἐμπιστεύεται τῇ δικῇ του κρίσει» – («τῇ ἐαυτοῦ ἀρκεῖται μαρτυρία»)¹¹.

καὶ πάλι:

«Ἐὰν κάποιος ὁ ὁποῖος εἶναι ἄριστος ζωγράφος καὶ ὑπερέχει πάντων κατὰ τὴν τέχνην ἔβλεπε ἕναν ἐπιδέξια ζωγραφισμένο πίνακα νὰ χλευάζεται ἀπὸ τοὺς ἀπαιδευτοὺς περὶ τὴν τέχνην, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπελπισθεῖ καὶ νὰ θεωρήσει τὸν πίνακα ὡς ἀσήμαντο, ἐπειδὴ ἔτσι πιστεύουν οἱ ἀγνοοῦντες τὴν τέχνην, ὅπως ἀκριβῶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσει καὶ τὸν ὄντως ἀσήμαντο πίνακα ὡς θαυμαστὸ καὶ ἐπέραστο, παρασυρμένος ἀπὸ τὸν θαυμασμὸ τῶν ἀπαιδευτῶν»¹².

10. Ἰω. Χρυσ., Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων, Ὁμιλία ΚΗ', ed. J. P. Migne, PG 60, 213.19-214.2: «Τί δὲ ψυχρότερον δικαίον, εἰ πρῶγμα τοιοῦτον κατορθῶν τῆς παρὰ τῶν πολλῶν δόξης ἐφίεται; Τοιοῦτον γὰρ ποιεῖ, οἷον ἂν εἴ τις ζωγράφος ἄριστος ὢν καὶ εἰκόνα γράφων βασιλικὴν τῶν οὐκ ἐμπείρων ἀποδέχοιτο τοὺς ἐπαίνους».

11. Ἰω. Χρυσ., Εἰς τὴν Πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν, Ὁμιλία Β', ed. J. P. Migne, PG 63, 26.21-26: «Διὰ τί γὰρ ἐγὼ μὴ καταφρονῶ τῶν οὐκ εἰδόντων θαυμάζειν ἡ χρή; Ἀλλ' ἂν μὲν ζωγράφος ἦ τις, πάντων καταγελάσεται τῶν σκωπτόντων αὐτόν, ἕως ἂν ὧσιν ἀμαθεῖς, καὶ οὔτε πρὸς τὰ παρ' ἐκείνων λεγόμενα ἐπιστρέφεται, ἀλλὰ τῇ ἐαυτοῦ ἀρκεῖται μαρτυρία».

12. Ἰω. Χρυσ., Πρὸς τὸν ἐγκαλοῦντα ἐπὶ τῷ διαφυγεῖν τὴν ἱερωσύνην, ed. A. - M. Malingrey, ε' 6.35-41: «Οὐδὲ γάρ, εἰ ζωγράφος ὢν ἄριστος καὶ πάντων κατὰ τὴν τέχνην κρατῶν, τὴν μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας ἀναγεγραμμένην εἰκόνα ὑπὸ τῶν τῆς τέχνης ἀπείρων σκωπτομένην ἑώρα,

Αὐτὸ πού λέγει ἐδῶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος φαίνεται νὰ εἶναι ἀπολύτως εὐλόγο γιὰ ὅποιον εἶναι ἐξοικειωμένος μὲ τὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς ζωγραφικῆς, ὅπου μποροῦμε νὰ βροῦμε πολυάριθμα παραδείγματα σπουδαίων ζωγράφων οἱ ὁποῖοι συνάντησαν τὴν πλήρη ἀποδοκιμασία τοῦ κοινοῦ καὶ τὸν χλευασμὸ ἐκ μέρους τῶν κριτικῶν. Εἶναι πολλὴ γνωστό, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἡ πρώτη ἱμπρεσιονιστικὴ ἔκθεσι τὸ 1874 δημιούργησε ἕνα πραγματικὸ σκάνδαλο. Ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ πίνακας τοῦ Μονέ «Ἡ ἀνατολή» χαρακτηρίσθηκε τότε ὡς «ζωγραφιὰ ἐνὸς πεντάχρονου παιδιοῦ»· οἱ ἐφημερίδες ἔγραψαν ὅτι ὁ Μονέ εἶχε κατὰ τὰ φαινόμενα γεμίσει ἕνα πιστόλι μὲ μπογιά, εἶχε κατόπιν πυροβολήσει πρὸς τὸν καμβά, τέλος ἔβαλε τὴν ὑπογραφή του σὲ μιὰ γωνιά... καὶ «ἰδοὺ ὁ ἱμπρεσιονισμός!»! Ἕνα ἄλλο πολὺ ἐνδιαφέρον παράδειγμα εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὁ Πικάσσο διηγεῖτο ὅτι ἀγόρασε κάποτε ἕνα ἐκπληκτικὸ πορτραῖτο ζωγραφισμένο ἀπὸ τὸν Ἀνρί Ρουσῶ σὲ ἕνα παλαιοπωλεῖο γιὰ πέντε μόνο γαλλικὰ φράγκα· ὁ ζωγράφος δὲν μπόρεσε νὰ κρύψει τὴν ἐκπληξή του μπροστὰ σὲ μιὰ τόσο ἐξευτελιστικὴ τιμὴ γιὰ ἕνα πραγματικὸ ἀριστούργημα, καὶ ὁ παλαιοπώλης, ὁ ὁποῖος προφανῶς παρενόησε τὴν ἐκπληξὴ τοῦ Πικάσσο, ἔσπευσε νὰ δικαιολογήσει τὴν ὑψηλή, καθὼς ἐνόμιζε, τιμὴ τοῦ πίνακα, λέγοντας στὸν ζωγράφο ὅτι μποροῦσε, ἂν ἠθελε, ... νὰ ζωγραφίσει ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά!

Ὅπως εἶναι εὐνόητο, αὐτὰ εἶναι μερικὰ μόνον ἀπὸ τὰ ἀναρίθμητα παραδείγματα πού θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ σκεφθεῖ. Ὅλα καταδεικνύουν ὅτι δὲν μπορεῖ ὁ καθένας πάντοτε ἢ ἀμέσως νὰ καταλάβει τὴ ζωγραφικὴ, καὶ ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ εἶναι ἐξοικειωμένος μὲ μιὰ εἰκα-

ἔδει καταπεσεῖν καὶ τῇ κρίσει τῶν οὐκ εἰδόντων φαῦλην ἡγεῖσθαι τὴν γραφήν, ὥσπερ οὐδὲ τὴν ὄντως φαῦλην θαυμαστήν τινα καὶ ἐπέραστον ἀπὸ τῆς τῶν ἀτέχνων ἐκπλήξεως».

στική γλώσσα, προκειμένου να καταλάβει επαρκώς έναν πίνακα.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, όπως είδαμε, είχε πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι οι άνθρωποι μπορούν είτε να αποδοκιμάζουν ένα αριστούργημα είτε να επαινούν μια μετριότητα. Όλα αυτά όμως έρχονται σε κάθετη αντίθεση προς τη θεωρητική κατανόηση της ζωγραφικής στην Αρχαιότητα, που περιγράψαμε προηγουμένως. Πράγματι, σύμφωνα με την ιστορία του Πλινίου, ακόμη και τα πουλιά μπορούσαν να διακρίνουν τον καλό ζωγράφο· κατά τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, αντιθέτως, ούτε καν όλοι οι άνθρωποι δεν είναι ικανοί να το πράξουν αυτό. Όπως το θέτει ένας άλλος εξέχων χριστιανός διανοητής της αυτής περιόδου, ο Δίδυμος ο Τυφλός, «κανένας δεν μπορεί να διακρίνει τον ζωγράφο, εάν δεν γνωρίζει ήδη την τέχνη της ζωγραφικής»¹³.

13. Διδ. Τυφλ., *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν* 7-8.8, ed. J.

Ἔτσι, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δ' αἰῶνα φαίνονται νὰ συνειδητοποιοῦν κάτι ἰδιαίτερος σημαντικό, ὅτι δηλαδὴ ἓνας κάποιος βαθμὸς ἐξοικείωσης μὲ τὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν πλήρη κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς, καὶ συνεπῶς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν πλήρη αἰσθητικὴ ἀπόλαυσή της.

Αὐτὸ εἶναι ἓνα σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερος. Ὁ Δίδυμος ὁ Τυφλὸς στὸ ἔργο του *Εἰς τὴν Γένεσιν* δηλώνει ρητῶς ὅτι ἓνας ζωγράφος δὲν βλέπει ἓναν πίνακα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως ἓνας ἄνθρωπος ἀπαιδευτὸς περὶ τὴν τέχνη· διότι ὁ καλλιτέχνης βλέπει τὴν ὁμορφιὰ ἐνὸς πίνακα, ἐκτιμώντας γιὰ παρὰδειγμα τὴν ἀναλογία τοῦ ἐνὸς μέρους πρὸς τὸ ἄλλο· καὶ ἐν ὀλίγοις, ὁ καλλιτέχνης βλέπει σὲ ἓναν πίνακα πράγματα ποὺ ἓνας ἄνθρωπος ἀπαιδευτὸς περὶ τὴν τέχνη ἀπλῶς δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ¹⁴. Ἔτσι, ἓνας ζωγράφος καὶ ἓνας ἄνθρωπος ἀπαιδευτὸς περὶ τὴν τέχνη μποροῦν νὰ κοιτοῦν τὸν ἴδιο πίνακα, καὶ ἐν τούτοις νὰ μὴ βλέπουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα σὲ αὐτόν.

Αὐτὲς οἱ σκέψεις τοῦ Διδύμου ἀπνηχοῦν μιὰ διάκριση ποὺ κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας εἶναι θεμελιώδους σημασίας γιὰ τὴν αἰσθητική: τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ «ὕλικό» καὶ τὸ «προθετικό» ἀντικείμενο τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας. Εἶναι χρήσιμο νὰ φέρουμε ἓνα τυπικὸ παρὰδειγμα, προ-

Kramer & B. Krebber, 233.4-5: «καὶ ζωγράφον οὐδεὶς δύναται ἐπιστῆσαι, τίς ἐστίν, ἐὰν μὴ τὴν ζωγραφικὴν τέχνην εἰδῇ».

14. Διδ. Τυφλ., *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ed. P. Nautin & L. Doutreleau, codex page 8A.2-9: «[... ..] ἔλως ἂν ἴδοι Θεὸς πᾶσαν τὴν ἀναλογίαν καὶ αἶτ[.....] [...]]. τε καὶ οἷαν ἁρμονίαν ἔχει πρὸς τὰ ἄλλα με[.....] [...]]. καὶ τὸν ζωγράφον λέγομεν ἐτέρως ὁρᾶν τ[.ιν.]. [...] [...]] τεχνῇ, καίτοι καὶ αὐτοῦ αἰσθητικῇ προσβολῇ [...] τῇ[.] [...]]. λαμβανομένου· ὁ γὰρ τεχνιτεύσας τὴν ἀν[αλ]ογίαν [ὁρῶν τοῦ]δε τοῦ μέλους πρὸς τόδε καὶ τοῦδε πρὸς τόδε] τὸ κάλλ[λος αὐ]τοῦ θεωρεῖ, τοῦ ἀτεχνοῦς ταύτης μὴ ἐφικνου[μέ]νου τῆς [ὄψεως ἥ]τις λογισμῷ καὶ νοήσει τεχνικῇ γίνεται».

κευμένου να ριφθῇ φῶς σὲ αὐτὴ τὴ λεπτὴ διάκριση: Ἄς υποθέσουμε ὅτι κάποιος ξυπνάει μέσα στὴ νύκτα καὶ τρομάζει στὴ θέα ἑνὸς σακακιοῦ ποὺ κρέμεται ἀπέναντί του, ἐκλαμβάνοντάς το γιὰ διαρρήκτη, ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ φάντασμα. Στὸ παράδειγμά μας, τὸ ὑλικὸ ἀντικείμενο τοῦ φόβου εἶναι ἓνα σακάκι, ἀλλὰ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο τοῦ φόβου εἶναι ὁ διαρρήκτης ἢ τὸ φάντασμα ποὺ ὁ ἄνθρωπος τοῦ παραδείγματός μας βλέπει στὸ σακάκι. Καὶ βεβαίως, ἐὰν καλούμασταν νὰ συζητήσουμε τὰ ἀντικείμενα τοῦ φόβου, δὲν θὰ λέγαμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι φοβοῦνται τὰ σακάκια, ἀλλὰ δικαίως θὰ λέγαμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι φοβοῦνται τοὺς διαρρήκτες καὶ τὰ φαντάσματα. Κατ' ἀναλογίαν θὰ μπορούσε κάποιος νὰ υποστηρίξει ὅτι καὶ τὸ

Ὅλες οἱ ἀντιλήψεις ποὺ ἐξετάσαμε μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου φαίνονται ὥς-τόσο νὰ ἔρχονται σὲ κάθετη ἀντίθεση πρὸς μιὰ ἄλλη πολὺ πλατιὰ διαδεδομένη ἀντίληψη, τὴν ἀντίληψη δηλαδὴ ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία εἶναι ἄμεση, ὅτι μὲ ἄλλα λόγια ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία δὲν σπυρρίζεται σὲ κάποια νοητικὴ ἐπεξεργασία ἢ ἐννοιολογικὴ ἀνάλυση, ἀλλὰ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν ἄμεση διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀπόλαυση τοῦ ἀντικειμένου της.

Καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἐπίσης μπορεῖ νὰ εὑρεθῇ στὰ κείμενα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Πιὸ συγκεκριμένα, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐρμηνευτικὰ του ἔργα ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατονομάζει μερικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ μᾶς θέλγουν καὶ συνηθίζουμε νὰ ὀνομάζουμε «ὥραϊα»,

*Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας τοῦ Δ' αἰῶνα εἶχαν
πράγματι μιὰ σύνθετη κατανόηση τῆς αἰσθητικῆς
ἐμπειρίας, καὶ εἰδικώτερα μιὰ βαθύτερη θεωρητικὴ
κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς.*

πραγματικὸ ἀντικείμενο τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας δὲν εἶναι τὸ ὑλικὸ ἀντικείμενο ἀφ' ἑαυτοῦ, φερ' εἰπεῖν ἓνας πίνακας ποὺ κοιτοῦμε, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι βλέπουμε στὸν πίνακα ποὺ κοιτοῦμε, τὸ ἐπονομαζόμενο «προθετικὸ ἀντικείμενο» (*intentional object*). Εἶναι δὲ φανερό ἀπὸ τὰ ὅσα εἶδαμε ὅτι ὁ Δίδυμος ὁ Τυφλὸς ἔχει ἤδη συλλάβει αὐτὴ τὴν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ ὑλικὸ καὶ τὸ προθετικὸ ἀντικείμενο τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας. Διότι ὁ Δίδυμος, ὅπως εἶδαμε, δηλώνει ρητῶς ὅτι ἓνας ζωγράφος καὶ ἓνας ἄνθρωπος ἀπαιδευτος περὶ τὴν τέχνη μπορούν νὰ κοιτοῦν τὸν ἴδιο πίνακα, καὶ ἐν τούτοις νὰ μὴν βλέπουν τὸ ἴδιο πρᾶμα σὲ αὐτόν. Ὁ πίνακας ποὺ ἀμφότεροι κοιτοῦν εἶναι σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι τὸ ὑλικὸ ἀντικείμενο, ἐνῶ αὐτὸ ποὺ ὁ καθένας τους βλέπει στὸν πίνακα εἶναι τὸ προθετικὸ ἀντικείμενο τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας.

τὰ μαργαριτάρια, τὸ χρυσάφι, τὸ ἀσῆμι καὶ τὸ μετάξι¹⁵. Στὶς περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, συνεχίζει, ἡ κρίσις μας δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ πίστις, ἢ ἀκόμη καὶ μιὰ προκατάληψη, καθὼς αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν ἔχουν κάποια ἐγγενῆ αἰσθητικὴ ἀξία, ἢ ἄλλιως, ὅπως τὸ θέτει, δὲν ἔχουν τὴν ὁμορφιὰ στὴ φύση τους (*οὐκ ἐν τῇ φύσει τὸ κάλλος ἔχει*)¹⁶. Διότι ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ ἔχουν τὴν ὁμορφιὰ στὴ φύση τους *οὐ δεῖται τῶν διδασκόντων*, δὲν ἔχουν ἀνάγκη αὐτῶν ποὺ ἐξηγοῦν¹⁷.

Τὸ τί ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καθίσταται σαφὲς μὲ ἓνα ἰδι-

15. Ἰω. Χρυσ., Ὑπόμνημα εἰς τὴν Πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν πρώτην, Ὁμιλία ΙΖ', ed. J. P. Migne, PG 62, 596.7-12.

16. Ἰω. Χρυσ., ὁ.π., PG 62, 596.12-13: *«ὕπόληψις ἐστὶ καὶ πρόληψις ἀνθρωπίνη, οὐκ ἐν τῇ φύσει τὸ κάλλος ἔχει»*.

17. Ἰω. Χρυσ., ὁ.π., PG 62, 596.13-15.

αιτέρως διαφωτιστικό παράδειγμα που αὐτὸς φέρει: Ἄς υποθέσουμε, λέγει, ὅτι βλέπουμε ἓνα ἐπίχρυσο νόμισμα, τὸ ὁποῖο ἐν πρώτοις ἐκλαμβάνουμε γιὰ χρυσό· τὸ θαυμάζουμε καὶ τὸ λέμε «ὁμορφο». Ἐὰν κατόπιν κάποιος εἰδικὸς μᾶς ἐξηγήσει ὅτι αὐτὸ εἶναι στὴν πραγματικότητα κίβδηλο, διὰ μιᾶς ὁ θαυμασμός μας ἐξαφανίζεται, καὶ δὲν εἴμαστε πιά ἐξ ἴσου πρόθυμοι ὅπως πρὶν νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε «ὁμορφο». Τοῦτο δηλώνει σαφῶς ὅτι τὸ ἴδιο τὸ νόμισμα ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν εἶχε καμμία ἐγγενῆ αἰσθητικὴ ἀξία, καὶ ὅτι ἡ κρίσις μας δὲν ἦταν μιὰ ἀμύγῳς αἰσθητικὴ κρίσις¹⁸. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ σὲ ὅλες ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις, ὅπως λέγει ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, πού τὰ μάτια μας δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀποτίμηση ἐνὸς ἀντικειμένου («οὐκ ἀρκοῦσιν ἡμῖν οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τὴν διάγνωσιν»)¹⁹.

Χαρακτηριστικώτατο παράδειγμα ἐνὸς ἐγγενῶς ωραίου ἀντικειμένου εἶναι κατὰ τὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο ἓνα λουλούδι. Ὅταν βλέπουμε ἓνα τριαντάφυλλο, λέγει, δὲν ἔχουμε τὴν ἀνάγκη κανενός, γιὰ νὰ μᾶς ἐξηγήσει γιατί αὐτὸ εἶναι ὁμορφο· τὸ ἴδιο τὸ τριαντάφυλλο ἀφ' ἑαυτοῦ παράγει μιὰ ἄμεση αἰσθητικὴ ἀπόλαυση²⁰. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος φαίνεται νὰ εἰσπνέεται ἐδῶ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ γνήσια αἰσθητικὴ ἐμπειρία εἶναι βαθιὰ ριζωμένη στὴν ἄμεση διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀπόλαυση, καὶ ὅτι κατ' αὐτὴν κάθε νοητικὴ ἐπεξεργασία τίθεται στὸ περιθώριο.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, πού ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀσπάζεται ἐδῶ, φαίνεται νὰ εἶναι ἀρκετὰ εὐλογη. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσουμε ὅτι μιὰ κάποια κατανόηση ἐμπλέκεται πάντοτε στὴν ἐμπειρία τῆς τέχνης, καὶ τοῦτο συνιστᾷ μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐμπειρία τῆς τέχνης καὶ τὴν ἐμπειρία τοῦ φυσικοῦ κάλλους. Ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ καταλαβαίνει ἢ νὰ ἀδυνατεῖ νὰ καταλάβει τὴν «Ἀππασσιονάτα» τοῦ Μπετόβεν ἢ τὴ «Γκουέρνικα» τοῦ Πικάσσο, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ καταλαβαίνει ἢ νὰ ἀδυνατεῖ νὰ καταλάβει ἓνα ὁμορφο λουλούδι. Ὁμοίως, λέμε, γιὰ παράδειγμα, «αὐτὸ εἶναι ἓνα δύσκολο ἔργο τέχνης», ἀλλὰ θὰ ἦταν ὅλως δι' ὅλου ἀνόητο νὰ ἰσχυρισθοῦμε μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ὅτι «αὐτὸ εἶναι ἓνα δύσκολο λουλούδι».

Ἐν τέλει, θὰ μπορούσε κάποιος νὰ συμπεράνει ὅτι φαίνεται νὰ ὑπάρχει μιὰ ἀντινομία ἐγγενῆς στὴν ἐμπειρία τῆς τέχνης, καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὴν ἐμπειρία τῆς τέχνης τῆς ζωγραφικῆς εἰδικώτερα. Ἡ ἐμπειρία τῆς ζωγραφικῆς, καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία ἐν γένει, φαίνεται νὰ ἐμπερικλείει μιὰ παράδοξη σύνθεση τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ²¹. Ὅπως καὶ ἂν προσεγγίσουμε τὴν ιδέα τοῦ ωραίου, βρίσκουμε ἐνώπιόν μας αὐτὴν τὴν ἀντινομία. Στὴν πραγματικότητα, εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀδύνατο νὰ προχωρήσουμε μακριὰ στὴ φιλοσοφία τῆς τέχνης, χωρὶς νὰ συναντήσουμε τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα πού τίθενται ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράδοξο.

Πολλοὺς αἰῶνες μετὰ τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε ἐδῶ, ὁ Κάντ ἀναφέρθηκε ρητῶς σὲ αὐτὴν τὴν ἀντινομία στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου του *Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δυνάμεως* (*Kritik der Urteilskraft*)²². Ὡστό-

18. Ἰω. Χρυσ., ὁ.π., PG 62, 596.15-20: «Σὺ δὲ ἂν ἴδῃς νόμισμα χαλκοῦν ἀπλῶς ἀνακεχωρσμένον χρυσῷ, πρῶτον μὲν θαυμάσεις, χρυσὸν αὐτὸν ὀνομάζων· ὅταν δὲ οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ τὴν ἀπάντη σὲ διδάξωσι, συνεξήλασε τὸ θαῦμα μετὰ τῆς ἀπάτης. Ὅρᾳς ὅτι οὐκ ἐν τῇ φύσει ἔχει τὸ καλόν;».

19. Ἰω. Χρυσ., ὁ.π., PG 62, 596.23-24.

20. Ἰω. Χρυσ., ὁ.π., PG 62, 596.24-27: «Τὰ δὲ ἄνθη οὐ τοιαῦτα, ἀλλ' ἐκεῖνων βελτίω πολλῶ. Ρόδον ἂν ἴδῃς, οὐ χρειὰ τῶν διδασκόντων, ἀλλ' οἷδας ἐφ' ἑαυτοῦ τὴν ἀνεμῶνιν διαιρεῖν καὶ ἱα· οὕτω καὶ κρίνα, καὶ ἕκαστον ἄνθος».

21. Πολλοὶ φιλόσοφοι αἰσθάνθηκαν ἐδῶ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὴ φαντασία ὡς τὸν συνδετικὸ ἐκείνο κρῖκο πού γεφυρώνει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸ αἰσθητικὸ καὶ τὸ νοητικὸ.

22. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, ed. O. Buek & E. Cassirer, *Immanuel Kants Werke*, Band V, verlegt

σο, οί χριστιανοί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας τοῦ Δ' αἰῶνα φαίνονται νὰ εἶχαν ἥδη πλήρη ἐπίγνωση ἀμφοτέρων τῶν πόλων τῆς ἀντινομίας, καθὼς, ὅπως εἶδαμε, δίνουν ἔμφραση τόσο στὴν ἄμεση διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀπόλαυση, ποὺ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας, ὅσο καὶ στὴν κατανόηση, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν πλήρη ἀπόλαυση τῆς ζωγραφικῆς.

δ. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν κειμένων καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ παρουσιάσαμε, συμπεραίνουμε ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας τοῦ Δ' αἰῶνα εἶχαν πράγματι μιὰ σύνθετη κατανόηση τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας, καὶ εἰδικώτερα μιὰ βαθύτερη θεωρητικὴ κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς.

Ἀλλὰ θὰ μπορούσε κανεὶς πολὺ εὐλόγα νὰ διερωτηθεῖ τὸ ἑξῆς: Σὲ ποῖο βαθμὸ οἱ ζωγράφοι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἶχαν ἐφαρμόσει αὐτὴ τὴ βαθύτερη θεωρητικὴ κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς στὸ ἔργο τους; Βεβαίως, αὐτὸ εἶναι ἓνα ἐρώτημα ποὺ ἄπτεται μᾶλλον τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης παρὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης. Στὰ κείμενα μερικῶν χριστιανῶν διανοητῶν, ὡστόσο, μπορούμε νὰ βροῦμε πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἐργασίας τῶν ζωγράφων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ φωτίσουν αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση, γιὰ παράδειγμα, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, ὅταν οἱ ζωγράφοι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἤθελαν νὰ ζωγραφίσουν τὸ πορτραῖτο κάποιου, συνήθιζαν νὰ περνοῦν μία, καὶ δύο, καὶ τρεῖς ἀκόμη ἡμέρες μὲ τὸ μοντέλο, αὐτὸν δηλαδὴ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ζωγραφίσουν, προτοῦ κάνουν τὸ πορτραῖτο²³. Προφανῶς

πίστευαν ὅτι θὰ ἔκαναν καλύτερα τὴ δουλειὰ τους, ἐὰν ἦταν ἐξοικειωμένοι μὲ τὸ μοντέλο. Ἀλλὰ ἥδη αὐτὸ δείχνει σαφῶς ὅτι ἀποσκοποῦσαν σὲ κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴ φωτογραφικὴ ἀπεικόνιση αὐτοῦ ποὺ ἔβλεπαν. Διότι, ἐὰν ἀποσκοποῦσαν ἀπλῶς στὴ φωτογραφικὴ ἀπεικόνιση τοῦ μοντέλου, δὲν θὰ χρειαζόταν νὰ ἐπιδιώκουν καμμία ἐξοικείωση μαζί του, ὅπως ἀκριβῶς καὶ μιὰ φωτογραφικὴ μηχανὴ δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι ἐξοικειωμένη μὲ κάποιο πρόσωπο, προκειμένου νὰ τραβήξει μιὰ φωτογραφία του. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Σωκράτης στὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Ξενοφῶντος ἐμφανίζεται νὰ ἀντιμετωπίζει μεγάλες δυσκολίες στὴν προσπάθειά του νὰ πείσει τὸν Παρράσιο ὅτι στοὺς πίνακές του ἀπεικονίζει κάτι περισσότερο ἀπὸ ὕλη καὶ σώματα,²⁴ οἱ ζωγράφοι τοῦ Δ' αἰῶνα μ.Χ. φαίνονται νὰ ἔχουν πλήρη ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι σὲ ἓνα πορτραῖτο ἔχουν νὰ ἀπεικονίσουν κάτι περισσότερο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ βλέπουν δι' ὀφθαλμῶν.

Συμπερασματικά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ἐπιπροσθέτως ὅτι αὐτὴ ἡ βαθύτερη κατανόηση τῆς ζωγραφικῆς ἐκ μέρους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας τοῦ Δ' αἰῶνα, ποὺ ἐξετάσαμε σὲ αὐτὴ τὴ μελέτη, φαίνεται νὰ ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ τὴ γέννηση τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς, μιᾶς εἰκαστικῆς γλώσσας ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ μὴν ἀποσκοπεῖ πλέον στὴν ἀπεικόνιση τοῦ ὁρατοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον στὴν εἰκαστικὴ παράσταση τοῦ νοητοῦ.

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

τῶν ἐχθρῶν, καὶ μηδὲ ἀπόντας λέγειν κακῶς, ed. J. P. Migne, PG 54, 697.56-698.1: «Καὶ γὰρ τοῖς ζωγράφοις ἔθος, ἐπειδὴν μέλλωσιν ἐμφερεῖ τινα ἐργάζεσθαι εἰκόνα, καὶ μίαν καὶ δύο καὶ τρεῖς ἡμέρας τοὺς γράφοντας μέλλοντας παρακαθίζουσιν αὐτοῖς, ἵνα τῇ συνεχείᾳ τῆς θεωρίας ἀδιάπτωτον τῆς μορφῆς διασώσῃ τὴν ἀκρίβειαν».

24. Ξενοφ., *Ἀπομνημονεύματα*, Γ', ὁ 1.1 κ.έ.

bei Bruno Cassirer, Berlin 1922, 271 ff (= ed. K. Vorländer, *Der Philosophischen Bibliothek*, Band 39, Verlag von Felix Meiner, Leipzig 1924, 40ff).
23. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὰ κατὰ τὸν Δαυὶδ καὶ τὸν Σαούλ, καὶ περὶ ἀνεξικακίας, καὶ τοῦ δεῖν φεῖδεσθαι*

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΚΑΙ Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥΣ

Ο 4^{ος} αιώνας μ.Χ. χαρακτηρίζεται από μεγάλες δημογραφικές και πολιτιστικές εξελίξεις στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, και ιδιαίτερα στο ανατολικό τμήμά της, οι οποίες έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην ιστορία της ανθρωπότητας. Έξελίξεις θρησκευτικές, φιλοσοφικές, επιστημονικές και κοινωνικές, που καθόρισαν την πορεία του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, αλλά και του πολιτισμού γενικότερα. Μεγάλες προσωπικότητες, που έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο σε αυτές τις

τεύουσα της Καππαδοκίας Καισάρεια είναι ή πρώτη σε ιεραρχία και κύρος Μητρόπολη του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Μέγας Βασίλειος γεννήθηκε το 330. Στην οικογένεια υπήρχαν άλλα όκτώ ή έννεα παιδιά. Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης, αδελφός του, γεννήθηκε το 335. Ο άγιος Γρηγόριος ο Ναζιανζινός, γνωστός και ως άγιος Γρηγόριος Θεολόγος, γεννήθηκε στο χωριό Άριανζός, κοντά στη Ναζιανζό της Καππαδοκίας, το 329. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, είκοσι χρόνια νεώτερος από τον Μέγα Βασίλειο, γεννήθηκε το 349 στην Αντιόχεια.

Ο Μέγας Βασίλειος, που αγαπούσε ιδιαίτερα την Ιατρική, την άσκησε στην Αθήνα και αργότερα στο μεγάλο του νοσηλευτικό ίδρυμα. Εκτός από το γιγάντιο θεολογικό και φιλοσοφικό έργο του, ασχολήθηκε ενεργά με τη φιλανθρωπία, οργανώνοντας και στηρίζοντας τόσο την ιατρική περίθαλψη των ασθενών, όσο και την κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση των άπορων και των δυστυχούντων. Το σημαντικό έργο της ζωής του είναι ή ίδρυση και λειτουργία ενός φιλανθρωπικού συστήματος, του Πτωχοτροφείου ή Βασιλειάδας, που είναι το πρώτο σύνθετο νοσηλευτικό ίδρυμα που αναφέρεται στον Δυτικό κόσμο.

έξελίξεις, είναι οι Μεγάλοι Ίεράρχες, ο Μέγας Βασίλειος, οι δύο Γρηγόριοι και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Οι τρεις πρώτοι γεννήθηκαν στην Καππαδοκία της Μικράς Ασίας, και ο τελευταίος στην Αντιόχεια της Συρίας. Από τον 1^ο μ.Χ. αιώνα, ο εξελληνισμός των περιοχών αυτών είναι πλήρης. Ακόμη και κάποιες έβραϊκές κοινότητες μιλούν και γράφουν έλληνικά. Αυτό βοήθησε πάρα πολύ στην εξάπλωση του Χριστιανισμού. Η Αντιόχεια είναι έδρα Πατριαρχείου, και ή πρω-

Και οι τέσσερες σπούδασαν στα καλύτερα πανεπιστήμια της εποχής τους, στην Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια, την Αθήνα και την Αντιόχεια, κοντά στους μεγαλύτερους διδασκάλους, χωρίς προκατάληψη αν αυτοί ήταν Χριστιανοί (Προαιρέσιος) ή έθνικοί (Λιβάνιος, Ίμέριος, Ανδραγάθιος). Έσπούδασαν όλες τις επιστήμες της εποχής τους, κυρίως Φιλοσοφία, Θεολογία και Ρητορική, αλλά και Ιατρική. Ειδικά ο Μέγας Βασίλειος,

πού αγαπούσε ιδιαίτερα την Ιατρική, την άσκησε στην Αθήνα και αργότερα στο μεγάλο του νοσηλευτικό ίδρυμα. Εκτός από το γιγάντιο θεολογικό και φιλοσοφικό έργο του, ασχολήθηκε ενεργά με τη φιλανθρωπία, οργανώνοντας και στηρίζοντας τόσο την ιατρική περίθαλψη των ασθενών, όσο και την κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση των απόρων και των δυστυχούντων. Το σημαντικό έργο της ζωής του είναι ή ίδρυση και λειτουργία ενός φιλανθρωπικού συστήματος, του *Πτωχοτροφείου η Βασιλειάδας*, που είναι το πρώτο σύνθετο νοσηλευτικό ίδρυμα που αναφέρεται στον Δυτικό κόσμο.

Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος στα κηρύγματά του περί φιλανθρωπίας έδωσε μεγάλη έκφραση στο έλεος προς τους ασθενείς και ήταν από τους μεγαλύτερους επαινέτες του Μεγάλου Βασιλείου για την ιατρική φιλανθρωπική του δράση. Στη Βασιλειάδα, *«ή νόσος φιλοσοφείται και ή συμφορά μακαρίζεται και το συμπαθές δοκιμάζεται»*. Ο μικρότερος αδελφός του Γρηγορίου, ο Καισάριος, είχε σπουδάσει Ιατρική στην Αλεξάνδρεια και έγινε ένας από τους πλέον διαπρεπείς ιατρούς στην Κωνσταντινούπολη, μέχρι και ιατρός της αὐλῆς.

Ο Γρηγόριος Νύσσης θεωρείται ότι μπόρεσε καλύτερα απ' όλους να μεταφυτεύσει στο έσωτερικό του χριστιανικού κόσμου την πνευματική κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας, ενώ επηρεάστηκε σημαντικά από το έργο του Ωριγένη. Υποστήριζε την Ιατρική ως την κυριώτερη μορφή της φιλανθρωπίας και προέτρεπε τους χριστιανούς ιατρούς να επωφελούνται από τα επιτεύγματα της Ελληνικής Ιατρικής, μη δεχόμενος την προκατάληψη ότι ή Ιατρική ήταν επίτευγμα των ειδωλολατρών. Είχε στενή σχέση με τον γνωστό ιατρό Ευστάθιο, τόσο σε ιατρικά όσο και σε θεολογικά θέματα.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος ανέπτυξε ευρύτατο ποιμαντικό, κοινωνικό και φιλανθρωπικό έργο. Ίδρυσε σειρά ευαγών

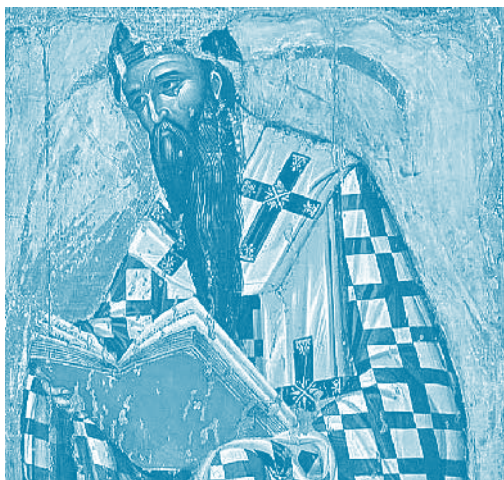
ιδρυμάτων με σκοπό την άνακούφιση των φτωχών, όρφανών, ξένων και αρρώστων. Οργάνωσε ήμερήσιο συσσίτιο, με το οποίο έτρεφε 7.000 απόρους της Πόλης. Κατάργησε κάθε πολυτέλεια στην Εκκλησία, έκποιήσε διάφορα πολύτιμα σκεύη και τιμαλφή που δεν ήταν απαραίτητα και έδωσε τα χρήματα σε έργα αγάπης. Επιπρόσθετα, οργάνωσε ιεραποστολές στην Περσία, την Κελτική, τη Φοινίκη, τη Σκυθία και τη Γοθία.

Νοσηλευτικά ιδρύματα στον αρχαίο ελληνικό κόσμο με την έννοια των σημερινών νοσοκομείων δεν υπήρχαν. Υπήρχαν μόνο ιδιωτικοί και δημόσιοι ιατροί. Τα Ασκληπεία ήταν περισσότερο θρησκευτικά αναρρωτήρια για οικονομικά ευκατάστατους πολίτες, κάτι σαν τα σύγχρονα σπά, με λουτρά, γυμναστήρια, βιβλιοθήκες κλπ. Στη Ρώμη, πάλι, τα μόνα νοσηλευτικά ιδρύματα ήταν τα *Valentudinaria*, που ήταν ένα είδος αναρρωτηρίων για τραυματίες ή αρρώστους στρατιώτες ή δούλους. Ούτε τα Ασκληπεία ούτε τα Βαλεντουινάρια μπορεί να αποτέλεσαν πρότυπα για την ανάπτυξη των βυζαντινών νοσοκομείων.

Οί κατά τόπον επίσκοποι, πολύ πρώιμα, οργανώνουν την περίθαλψη των πασχόντων και των φτωχών σε βαθμό πρωτόγνωρο για την ανθρωπότητα. Στην πρώτη Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια (325), δίνονται εντολές στους Επισκόπους να οργανώσουν την περίθαλψη των φτωχών και των αρρώστων. Οί έθνικοι έντυπωσιάζονται πολύ από αυτή τη δραστηριότητα. Ο συνομήλικος και συμφοιτητής του Μεγάλου Βασιλείου στην Αθήνα Ιουλιανός ο Παραβάτης, ό όνειροπόλος αυτοκράτορας που προσπάθησε να επαναφέρει την αρχαία θρησκεία και το αρχαίο μεγαλείο στην Αυτοκρατορία το 360-363, γράφει στον διάσημο γιατρό της εποχής και φίλο του Όρειβάσιο: *«Πρέπει να οργανωθούμε και να φροντίζουμε και εμείς τους αδυνάτους όπως οί χριστιανοί»*. Δεν πρόλαβε να το εφαρμόσει.

Η μεταβολή του αρχαίου κόσμου σε μια παγκόσμια Αυτοκρατορία, όπου όλοι οί

κάτοικοι απέκτησαν τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη, εὐνόησε τὴν ἐσωτερικὴ μετανάστευση καὶ τὴ συγκέντρωση ἀνθρώπων στὶς μεγάλες πόλεις. Ὅσο οἱ χριστιανικὲς κοινότητες ἦσαν μικρές, τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες, οἱ Ἐπίσκοποι ἀσκοῦσαν τὴ φροντίδα τῶν φτωχῶν σὲ ἰδιωτικὸ ἐπίπεδο μὲ τὸν θεσμὸ τῶν διακόνων, ἐνισχύοντας τοὺς φτωχοὺς ἀπὸ παροχὰς τῶν εὐπόρων χριστιανῶν. Ὁ

ἅγιος Πολύκαρπος ἐπίσκοπος Σμύρνης, μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννη στὶς ἀρχὲς τοῦ 2^{ου} αἰῶνα, περιελάμβανε τὴ μέριμνα τῶν πασχόντων στὶς κυριώτερες εὐθύνες τῆς Ἐκκλησίας. Κανόνες τῆς Ρώμης τοῦ 2^{ου} αἰῶνος προτρέπουν τὸν ἐπίσκοπο νὰ πηγαίνει ὁ ἴδιος στὰ στίπια τῶν φτωχῶν καὶ νὰ ἀναζητεῖ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν ἀνάγκη βοήθειας· ὁ ἴδιος διατηροῦσε ἓνα δωμάτιο στὴν κατοικία του ἢ ἓναν μικρὸ οἶκο ἐκεῖ κοντὰ γιὰ περιστασιακοὺς ἐπισκέπτες. Σὲ μικρότερες πόλεις, αὐτὸ ἦταν ἀρκετό. Μὲ τὴν ἀποδοχὴ ὅμως τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο τὸ 313, οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ αὐξήθηκαν κατὰ πολὺ.

Τὸν 3^ο καὶ 4^ο αἰῶνα παρατηρήθηκε σημαντικὴ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ στὶς κυρίως ἑλληνόφωνες ἐπαρχίες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Συρίας καὶ Παλαιστίνης, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐξηθεῖ κατὰ πολὺ ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευση ἀπὸ τὴν ἐπαρχία

πρὸς τὶς μεγάλες πόλεις. Δημιουργήθηκαν ἔτσι σὲ αὐτὲς μεγάλοι πληθυσμοὶ ἀνεπαγγέλτων, ἀστέγων καὶ πενήτων. Τὸ ποσοστὸ τῶν χριστιανῶν στοὺς πληθυσμοὺς αὐτοὺς ἦταν ἤδη πολὺ ὑψηλό. Ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς ἀδυνατοῦσε νὰ ἀντεπεξέλθει στὰ νέα αὐτὰ δεδομένα. Ἐτσι, τὸ ἔργο τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἀδυνάτων ἀνέλαβαν οἱ ἐπίσκοποι, ἀφ' ἐνὸς ἀνταποκρινόμενοι στὴ χριστιανικὴ ἐντολὴ τῆς φιλανθρωπίας, ἀφ' ἑτέρου ἀντιμετωπίζοντας μιὰ ἐπείγουσα καὶ δραματικὴ κατάστασι. Στὶς χῶρες τῆς Δύσεως δὲν παρατηρήθηκε ἀνάλογη αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, καὶ τὸ φαινόμενο τῆς συρροῆς τῶν ἀστέγων καὶ ἀνεπαγγέλτων στὶς πόλεις δὲν ἦταν τόσο πιεστικό.

Τὰ πρῶτα μόνιμα ἰδρύματα γιὰ τὴν περίθαλψη τῶν ἀπόρων ἐμφανίσθηκαν στὴν Ἀντιόχεια καὶ τὴ Συριακὴ ἐνδοχώρα, καὶ τὰ ἐπιδότησε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μὲ χρηματικὰ ποσά. Παρόμοια ἰδρύματα ἐμφανίσθηκαν βαθμιαίᾳ σὲ ὅλες τῆς πόλεις τοῦ κράτους. Τὰ ἀρχικὰ αὐτὰ ἰδρύματα, ποὺ ὀνομάζονταν «ξενοδοχεῖα» ἢ «καταγῶγια», δὲν μποροῦμε νὰ τὰ χαρακτηρίσουμε νοσοκομεῖα· εἶχαν μᾶλλον χαρακτῆρα ἀσύλων, ὅπου παρεχόταν φροντίδα στοὺς ἀσθενεῖς, ἀλλὰ ὄχι θεραπεία. Γιὰ νὰ χαρακτηριθεῖ ἓνα ἱδρυμα νοσοκομεῖο, πρέπει νὰ ἔχει μόνιμους ἐπαγγελματίες ἰατροὺς, οἱ ὁποῖοι θὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους.

Οἱ γυναῖκες τῆς ἀνώτερης τάξης θεωροῦσαν τιμπτικὸ νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὰ ἰδρύματα. Ἀναφέρεται ἡ Πλακίλλα, σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου Α', ἡ Θεοσεβία, σύζυγος τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἡ Μακρίνα, ἀδελφὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, καὶ πολλὰς ἄλλες: Ὀλυμπιάς, Πρόκλα, Σιλβίνα, Μαρτυρία, Παλλαδία κλπ. Ἐνεργὸ προσφορὰ στὰ νοσοκομεῖα εἶχαν καὶ οἱ αὐτοκράτειρες Εἰρήνη καὶ Θεοδώρα. Παραδόξως, ἐνῶ στὴν Ἀνατολὴ ὁ θεσμὸς τῶν διακονισσῶν ἐνθαρρύνεται, στὴ Δύση ἀρχίζει νὰ παρακμάζει καὶ ἐπανεμφανίζεται μετὰ τὴ Μεταρρύθμισι.

Τὸ πρῶτο σύνθετο νοσηλευτικὸ

Ίδρυμα στὸν Δυτικὸ κόσμῳ ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς νοσοκομεῖο μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια εἶναι ἡ *Βασιλείας*, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 370. Ὁ Μέγας Βασίλειος τὸ ὀνόμαζε *Πτωχεῖον*, *Πτωχοτροφεῖον* ἢ *Καταγώγιον*. Περιλάμβανε ξενοδοχεῖο γιὰ τοὺς ἄπορους ταξιδιωτές, γηροκομεῖο, νοσοκομεῖο, λεπροκομεῖο, πτωχοκομεῖο κ.ἄ. Ὑπῆρχαν ἐπὶ πλέον ἀπομονωμένα κτήρια γιὰ τὶς μεταδοτικὲς ἀσθένειες. Ὁ Μέγας Βασίλειος εἶχε προσλάβει γιὰ τὴ λειτουργία του ἱατροὺς καὶ νοσοκόμους, ποὺ παρείχαν θεραπευτικὴ ἀγωγή καὶ νοσηλευτικὴ φροντίδα. Σημαντικὴ στὴν περίθαλψη ἦταν ἡ συμβολὴ τῶν μοναχῶν. Ὁ Βασίλειος εἶχε ἰδρύσει μιὰ παρακεῖμενη μονὴ γιὰ τὸ ἔργο αὐτό. Ὑπῆρχε ὁργάνωση γιὰ τὴν προμήθεια τροφίμων, φαρμάκων καὶ ὀλων τῶν ἀναγκαίων. Ὑπῆρχαν φαρμακεῖο, φοῦρνοι, μαγειρεῖα, μὲ τὸ ἀνάλογο προσωπικὸ, καθὼς καὶ τεχνικοὶ καὶ κατασκευαστές. Ἐκτρέφονταν καὶ ζῶα καὶ καλλιεργοῦνταν φυτὰ γιὰ τὴν προμήθεια τῶν τροφῶν. Ἦταν ὁλόκληρο συγκρότημα κτηρίων, σὰν μικρὴ πόλις, ποὺ ἦταν σχεδὸν αὐτοσυντήρητο. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ποὺ τὸ περιγράφει, τὸ ὀνομάζει «*νέαν πόλιν*». Τὸ πολὺ σημαντικὸ καὶ πρωτότυπο ἦταν ὅτι μποροῦσε κανεὶς ἐπὶ πλέον νὰ μάθει ἓνα χειρωνακτικὸ ἐπάγγελμα, δηλαδὴ λειτουργοῦσε καὶ ὡς ὑπηρεσία κοινωνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ἀποκατάστασης.

Ὁ Βασίλειος ἔκανε ἱατρικὲς παρατηρήσεις μὲ λεπτομερῆ ἐπιστημονικὴ ὁξυδέρκεια. Ἔχει κάνει ἀκόμη ἀνθρωπομετρικὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὸν ρυθμὸ αὐξήσεως τοῦ σώματος, ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ λειτουργία τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ ἔχει ἐγκύψει στοὺς νόμους τῆς κληρονομικότητας καὶ τὴ βιολογία. Πρὸ πάντων ὅμως παραμένει ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς *Ἀνθρωπιστικῆς Ἰατρικῆς* σ' αὐτοὺς τοὺς σκοτεινοὺς καιροὺς. Ὁ ἅγιος Βασίλειος παρείχε προσωπικὰ τὶς ἱατρικὲς του ὑπηρεσίες στοὺς τροφίμους τῆς *Βασιλείδας*. Προσπαθοῦσε νὰ διασκεδάσει τὸν ὑπέρμετρο φόβο ποὺ εἶχαν οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὶς ἀσθένειες, καὶ ἰδίως γιὰ τὴ λέπρα, καὶ

δίνοντας τὸ παράδειγμα τοὺς περιποιοῦσαν ὁ ἴδιος καὶ τοὺς ἀγκάλιαζε καὶ τοὺς φιλοῦσε ἀδελφικά. Ὁ Βασίλειος γνώριζε καὶ ἐφήρμοζε τὴν *ἀντισπιρία τῶν τραυμάτων*, καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ μνημονεύει τὴν ἀπόσταξη τοῦ θαλασσινοῦ νεροῦ.

Ὁ Μέγας Βασίλειος κατέστησε τὴ *Βασιλεία* δα πρότυπο κέντρο περίθαλψης καὶ φροντίδας τῶν ἀσθενέστερων κοινωνικὰ ἀτόμων. Οὐσιαστικὰ ἡ *Βασιλεία* δα ὑπῆρξε ἓνας πρότυπος οἶκος γιὰ τὴ φροντίδα τῶν ξένων, τὴν ἱατρικὴ περίθαλψη τῶν φτωχῶν ἀρρώστων καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση τῶν ἀνείδικτων. Ἡ φήμη αὐτοῦ τοῦ ἐκπληκτικοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἱδρύματος ἦταν τέτοια, ποὺ καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης, ἂν καὶ ἀρειανός, ἔκανε μεγάλες δωρεὲς ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του περιουσία, γιὰ νὰ τὸ ἐνισχύσει.

Χάρης στὶς γενναιόδωρες εἰσφορὲς τῶν πιστῶν, ὁ Βασίλειος ἐγκατέστησε δίκτυο ἀνάλογων ἱδρυμάτων σὲ ὅλη τὴν περιφέρεια τῆς Καππαδοκίας. Στὴ βάση του δημιουργήθηκαν παρόμοιοι ὁργανισμοὶ καὶ σὲ ἄλλες ἐπισκοπές. Γρηγόρια ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται νοσοκομεῖα σὲ διάφορες πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ ἱδρυτὲς τῶν νοσοκομείων ἀπολάμβαναν μεγάλης ἐκτιμήσεως ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ ἀποκτοῦσαν θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ δύναμη, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ Αὐτοκράτορες καὶ πολλοὶ πλούσιοι νὰ ἐπιθυμοῦν νὰ ἰδρῦσουν ἢ νὰ συντηρήσουν φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα, κυρίως νοσοκομεῖα, ὅπως παλιότερα οἱ ἀρχαῖοι ἔκαναν γυμναστήρια καὶ ἄλλα. Ἡ ἱδρυση νοσοκομείων ἔγινε πεδίο ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ Ἀρειανῶν καὶ Ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπέκτασης τοῦ Ἀρειανισμοῦ, προκειμένου νὰ προσελκύσουν καὶ νὰ ἱκανοποιήσουν τὸ ποίμνιό τους. Οἱ Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι ἱδρυσαν πολλὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα. Σημαντικώτεροι ἱδρυτὲς εἶναι ὁ ἱατρὸς Ἀέτιος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Μακεδόνιος, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μεγάλη λαϊκὴ ὑποστήριξη. Ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἡ ἀντιπαράθεση εἶχαν

και τη θετική τους πλευρά. Πολλά από τα ιδρύματα αυτά μετατράπηκαν αργότερα σε νοσοκομεία.

Η μεγάλη καινοτομία του χριστιανικού κράτους είναι ότι τώρα *περιθάλπονται δωρεάν η έναντι μικρής αμοιβής οι πάντες*, και όχι ειδικές ομάδες, όπως στην Αρχαιότητα. Γίνεται ταξινόμηση των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων (βρεφοκομεία, όρφανοτροφεία, γηροκομεία, πτωχοκομεία, ξενοδοχεία, νοσοκομεία, ξενώνες και καταγώγια). Οι όροι αυτοί εμφανίζονται πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα, και η σημασία τους μεταβάλλεται στους επόμενους αιώνες. Τα ιδρύματα αυτά είχαν σχεδιασθεί, ώστε να παρέχουν κατάλυμα, τροφή, ένδυση και περίθαλψη.

Μια μεγάλη καινοτομία του Ανατολικού

συμμετείχαν οι *Παραβολάνοι*, που φρόντιζαν τους ασθενείς από την πλευρά της κρατικής μέριμνας, δηλαδή σαν κοινωνικοί λειτουργοί. Παράλληλα, το κράτος φρόντιζε να εξασφαλίσει την εύρεση δημόσιας εργασίας στους υγιείς πολίτες με τη θεσμοθέτηση ενός δημόσιου λειτουργού, του *Έρευνπτοῦ*, που μεριμνούσε να βρεί εργασία για τους άνεργους φτωχούς πολίτες.

Ο άγιος Βασίλειος πέθανε νωρίς, το 379, σε ηλικία μόλις 49 ετών. Δικαίως επονομάσθηκε Μέγας. Κατά τα τέλη του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 20 χρόνια νεώτερος από τον Μέγα Βασίλειο, ίδρυσε παρόμοιους ξενώνες στην Κωνσταντινούπολη, για τη λειτουργία των οποίων προσέλαβε ως διευθυντές δύο κληρικούς, καθώς και ιατρούς, μαγείρους

Το πρώτο σύνθετο νοσηλευτικό ίδρυμα στον Δυτικό κόσμο που μπορεί να χαρακτηριστεί ως νοσοκομείο με τη σημερινή έννοια είναι η Βασιλείας, που ιδρύθηκε το 370. Ο Μέγας Βασίλειος το όνόμαζε Πτωχείον, Πτωχοτροφείον η Καταγώγιον. Περιλάμβανε ξενοδοχείο για τους άπορους ταξιδιώτες, γηροκομείο, νοσοκομείο, λεπροκομείο, πτωχοκομείο κ.ά. Υπήρχαν επί πλέον απομονωμένα κτήρια για τις μεταδοτικές ασθένειες. Ο Μέγας Βασίλειος είχε προσλάβει για τη λειτουργία του ιατρούς και νοσοκόμους, που παρείχαν θεραπευτική αγωγή και νοσηλευτική φροντίδα. Σημαντική στην περίθαλψη ήταν η συμβολή των μοναχών.

Κράτους είναι η *ισότιμη συμμετοχή των γυναικών* στη λειτουργία των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Ήδη από τα πρώτα βήματα της Εκκλησίας εμφανίζονται οι Διακόνισσες, που έχουν ως αποστολή την περίθαλψη των ασθενών. Στα Νοσοκομεία του Βυζαντίου αναφέρονται και συμμετέχουν ενεργά στη λειτουργία τους γυναίκες, κυρίως μοναχές, που εκτός από τις νοσηλεύτριες αναφέρονται ως *ιάτραινες* (γυναίκες ιατροί, κυρίως στα γυναικολογικά περιστατικά) και *ιατρομαίτες*, δηλαδή μαιευτὴρες, με αποδοχές ανάλογες των ανδρών.

Στη λειτουργία των νοσοκομείων

και υπηρέτες. Πρόκειται για τα πρώτα ιδρύματα που ονομάζονται νοσοκομεία και πράγματι λειτουργούν ως τέτοια, με ιατρικό, διοικητικό και παραϊατρικό προσωπικό. Ένθ' ό ορος «*νοσοκομείο*», μέχρι τότε, χρησιμοποιείτο για τις μονάδες περιποιήσεως των αρρώστων μέσα στα μοναστήρια, τώρα χρησιμοποιείται και για ανεξάρτητα ιδρύματα, υπό τη φροντίδα βέβαια της Εκκλησίας. Τα ιδρύματα του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου φαίνεται, πράγματι, ότι είχαν σχεδιασθεί αποκλειστικά ως μονάδες νοσηλείας, και παράλληλα το οργανόγραμμά τους

ἐφαρμόζει τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοσηλευτικοῦ προσωπικοῦ.

Ὁ ὅρος «νοσοκομεῖο» περιέπεσε σὲ ἀχρηστία τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Πολὺ περισσότερες πληροφορίες ἔχουμε ἀπὸ τοὺς χρονολογικοὺς γιὰ τὰ νοσοκομεῖα τοῦ 6^{ου} καὶ 7^{ου} αἰῶνα, ποὺ τὴν ὥρην ὀνομάζονται «ξενῶνες». Ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε ὑποχρεώσει τοὺς διάσημους ἰατροὺς νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὰ δημόσια νοσοκομεῖα, καὶ ἔτσι αὐτὰ μετετράπησαν σὲ σημαντικὰ κέντρα προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν ὑγείας, ἀλλὰ καὶ ἐκπαίδευσης τῶν ἰατρῶν.

Ὁ ὅρος «καταγώγιον» ἐπιβιώνει σὲ μία μόνο περίπτωσι: τὸ «καταγώγιον τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας» στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ μοναδικὸ *ψυχιατρικὸ ἴδρυμα* ποὺ ἀναφέρεται στὶς μεσοβυζαντινὲς πηγές.

διαμορφωθοῦν διαφορετικὲς νοοτροπίες καὶ διαφορετικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἐρμηνείες τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ. Γρήγορα ἐμφανίσθηκαν οἱ αἱρέσεις, δηλαδὴ οἱ διαφορετικὲς ἐρμηνείες τῶν δογμάτων, ἀλλὰ καὶ οἱ παλαιὲς θρησκείες ἐπιβίωσαν μὲ τὴ μορφή τῆς μαγείας καὶ τῶν διαφορῶν μεθόδων μαγανείας καὶ «λαϊκῆς» ἱατρικῆς. Ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ὅτι κυκλοφοροῦσαν ἱατρικὰ διδασκὰ ποιήματα καὶ οἰκιακὰ ἱατρικὰ ἐγχειρίδια γεμᾶτα ἀπὸ μαγανείες, ἀναφορὲς σὲ μυστηριώδη καὶ ἀπόκρυφα φάρμακα ἀνατολικῆς προέλευσης, καθὼς καὶ ἐπικλήσεις σὲ δαίμονες. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτὲς οἱ δημώδεις καὶ ἐμπειρικὲς συμβουλὲς ὀνομάζονταν *ἱατροσόφια*, ὅρος ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον. Οἱ ἐξορκισμοί, τὰ φυλακτὰ καὶ οἱ

Ἡ μεγάλη καινοτομία τοῦ χριστιανικοῦ κράτους εἶναι ὅτι τώρα περιθάλλονται δωρεὰν ἢ ἔναντι μικρῆς ἀμοιβῆς οἱ πάντες, καὶ ὅχι εἰδικὲς ομάδες, ὅπως στὴν Ἀρχαιότητα.

Γίνεται ταξινόμηση τῶν φιλανθρωπικῶν ιδρυμάτων (βρεφοκομεῖα, ὀρφανοτροφεία, γηροκομεῖα, πτωχοκομεῖα, ξενοδοχεῖα, νοσοκομεῖα, ξενῶνες καὶ καταγώγια). Οἱ ὅροι αὐτοὶ ἐμφανίζονται πρώτη φορὰ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, καὶ ἡ σημασία τους μεταβάλλεται στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Τὰ ἱδρύματα αὐτὰ εἶχαν σχεδιασθεῖ, ὥστε νὰ παρέχουν κατὰλυμα, τροφή, ἐνδυση καὶ περιθάλψη.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ τονίσουμε ὅτι στὰ Βυζαντινὰ νοσοκομεῖα ἀσκήθηκε κατὰ κύριο λόγο ἡ ἱατρικὴ καὶ ἐξελίχθηκε ἐντυπωσιακὰ ἡ Χειρουργικὴ. Οἱ ἴδιοι οἱ λόγιοι ἱατροὶ τῶν Πανεπιστημίων ἀσκοῦσαν ἰσότητα καὶ τὴ Χειρουργικὴ, καὶ περιγράφουν λεπτομερῶς στὰ συγγράμματά τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱατρικὴ τέχνη, τόσο νέα χειρουργικὰ ἐργαλεῖα καὶ ράμματα, ὅσο καὶ νέες τεχνικὲς, μὲ ἀποκορύφωση τὸν ἀρκεῖντως ἐπιτυχεῖ χωρισμὸ σιαμαίων ἀδελφῶν ποὺ ἔγινε τὸν 10^ο αἰῶνα.

Εἶναι φυσικὸ ὅμως σὲ μιὰ πολυφυλετικὴ καὶ πολιπολιτισμικὴ κοινωνία νὰ

μαγανείες ἦσαν ἀρκετὰ διαδεδομένα καὶ στοὺς εὐγενεῖς καὶ στὸν ὄχλο.

Ἐπειδὴ στὴν *Καὶνὴ Διαθήκη* ὁ Χριστὸς προτρέπει μὲν στὴν εὐσπλαχνία καὶ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀσθενῶν, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν χρησιμοποίησε φάρμακα ἢ ἄλλες ἱατρικὲς μεθόδους γιὰ τὴ θεραπεία τους, ἀλλὰ μόνο τὴ θεία Του δύναμιν, καὶ τὸ ἴδιο καὶ οἱ Ἀπόστολοι, ἐμφανίσθηκε στὶς πρῶτες χριστιανικὲς κοινότητες μιὰ τάση ἀμφισβήτησης ἢ καὶ ἀπόρριψης τῆς κοσμικῆς ἱατρικῆς ὡς ἀνεπαρκούς, ἀλλὰ καὶ ὡς τέκνου τῆς ἐπιστήμης τῶν εἰδωλολατρῶν. Ἡ τάση αὐτὴ παρατηρήθηκε κυρίως σὲ

αίρετικές κοινότητες, όπως οι Γνωστικοί, οι Μεσσαλιανοί και αργότερα οι Μονοφυσίτες, που ήσαν διίστες, έχωριζαν δηλαδή τον κόσμο στον καλό άορατο και στον κακό όρατό, όποτε τα ύλικά φάρμακα ήσαν καταδικαστέα.

Αυτές οι αυθαίρετες θεραπείες απορρίφθηκαν και πολεμήθηκαν έντονα από τους φωτισμένους Πατέρες της Έκκλησίας, οι όποιοι δέν άρνούνταν ούτε ύποτιμούσαν την προσφορά της επίσημης ιατρικής, και μάλιστα πολλοί από αυτούς είχαν σπουδάσει Ιατρική. Πρώτος ό μέγας Άλεξανδρινός θεολόγος Ωριγένης θεωρεί δώρον του Θεού τα γήινα φάρμακα, αλλά και τον λόγον της γνώσεως για την όρθη χρησιμοποίησή τους. Συνιστά στους άπλους χριστιανούς να καταφεύγουν στις ύπηρεσίες των ιατρών. Οι μεγάλοι Έλληνες ιεράρχες του 4^{ου} αιώνα, όπως ό Μέγας Βασίλειος, ό Ευστάθιος Άντιοχείας, ό Γρηγόριος ό Ναζιανζηνός, ό Γρηγόριος Νύσσης, ό Ιωάννης ό Χρυσόστομος, ό Νεμέσιος ό Έμεσινός, ό Έπιφάνιος Κύπρου, τάσσονται καθαρά ύπέρ της ιατρικής τέχνης και επιστήμης.

Πράγματι, οι σπουδαίοι αυτοί εκκλησιαστικοί άνδρες συναινούσαν με την επιστημονική Ιατρική στη θεραπεία των νόσων, και παράλληλα συνιστούσαν την προσευχή, την πίστη και την επίκληση των Αγίων. Ό Μέγας Βασίλειος άντέταξε στους διίστες ότι ό Δημιουργός του κόσμου εργάσθηκε στον ίδιο βαθμό και για τον όρατό και για τον άορατο κόσμο. Όποτε ή Χάρις Του ήταν έξίσου εμφανής στη θεραπευτική δύναμη της Ιατρικής και των ιατρών, όσο και στις θεραπείες δια θαυμάτων. Σύγχρονο παράδειγμα είναι ό άγιος Λουκάς, Αρχιεπίσκοπος Κριμαίας.

Οί θαυματουργές έπεμβάσεις των αγίων ήσαν ευρύτατα αποδεκτές και πιστευτές, όπως και σήμερα στον περισσότερο κόσμο. Οί ίδιοι οι επιστήμονες ιατροί, ασκώντας με συνέπεια και έπιμέλεια την τέχνη τους, πίστευαν παράλληλα στην πιθανότητα θαυματουργικής θεραπείας. Τα συναξάρια

των Αγίων περιγράφουν πολλά τέτοια θαύματα, πολλές φορές ίσως με ύπερβολές. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι αυτοί οι θεραπευτές άγιοι ήσαν ύπαρκτα πρόσωπα, που είχαν ζήσει λίγα χρόνια πριν και είχαν καταξιωθεί στη συνείδηση του λαού με την έναρκτη ζωή τους. Οί περισσότεροι ήσαν ιατροί, που είχαν ασκήσει στη ζωή τους την Ιατρική με έπιτυχία και χωρίς να δέχονται χρίματα ή άλλες άμοιβές, όπως ό άγιος Παντελεήμων και οι Άγιοι Άνάργυροι, Κοσμάς και Δαμιανός, ή Κύρος και Ιωάννης.

Η ιστορία των βυζαντινών νοσοκομείων αποκαλύπτει σαφώς ότι ή χριστιανική φιλανθρωπία και ή έπιστημονική Ιατρική είχαν άρμονικά συνδυασθεί στην Άνατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, όπου καθ' όλη τη διάρκεια των μέσων χρόνων τό ιατρικό έπάγγελμα διατήρησε την ισχύ του. Σύμφωνα με τον ιστορικό Timothy Miller: «Πρός τιμήν της Άνατολικής Ρωμαϊκής κοινωνίας, οι θύρες των ξενώνων έμεναν ανοιχτές τόσο για τους άστεγους πτωχούς των δρόμων όσο και για τους εύπορους μόνιμους κατοίκους. Αυτό διαφοροποιεί τους ξενώνες από τα νοσοκομεία της Μεσαιωνικής Δύσεως. Τα Δυτικά φιλανθρωπικά ιδρύματα απέτυχαν να αναπτύξουν τις ίδιες εξειδικευμένες ιατρικές ύπηρεσίες και παρέμειναν καταφύγια για κάθε είδος ανθρώπινης ταλαιπωρίας – άστέγων, πτωχών, όρφανών, ήλικιωμένων και αναπήρων. Στο Βυζάντιο, πολλοί άνώτεροι κληρικοί ή λαϊκοί έπιθυμούσαν να είσαχθούν στον Ξενώνα του Σαμψών, ενώ κανείς ύψηλόβαθμος στο Παρίσι δέν θα μπορούσε ούτε να σκεφθεί τό Hotel-Dieu, τό αντίστοιχο νοσοκομείο, για ιατρική θεραπεία... Μπορεί κανείς να παραλληλίσει τα Βυζαντινά νοσοκομεία του 6^{ου} - 12^{ου} αιώνα με όρισμένα νεώτερα νοσοκομεία που ίδρυσαν οι Δυτικοί μετά τον Διαφωτισμό».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
Όμότιμος Καθηγητής Ιατρικής
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Αφορμή για τὸ σημερινό μας σχόλιο υπῆρξε ἡ ἀνάγνωσις στὴν ἐφημερίδα μιᾶς παρατηρήσεως. Κάνοντας ὁ γνωστὸς δοκιμογράφος καὶ συγγραφεὺς Σταῦρος Ζουμπουλᾶκης μιὰ βιβλιοπαρουσίασι, ἐπεσήμανε τὴν ἔλλειψι θεολογικῆς παιδείας τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ παρουσιαζομένου βιβλίου. Ἀντιγράφομε ἀπὸ τὸ δημοσίευμα: «*Ἡ χαρὰ γιὰ τὴν ἔκδοσι τοῦ "Πένθους θανάτου" θὰ ἦταν μεγαλύτερη, ἂν ἦταν ἐπαρκῶς ὑπομνηματισμένη. Οἱ βιβλικές καὶ λειτουργικὲς πηγές τοῦ ποὺ σημειώνονται στὸ ὑποσέλιδο ὑπόμνημα εἶναι ἐλάχιστες. Δὲν μπορῶ νὰ φανταστῶ ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπιλογὴ τοῦ ἐπόπτη τῆς σειρᾶς. Ἄν σημειώνονταν ὅλες ἢ οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὲς πηγές, θὰ φαινόταν πολὺ καθαρά ἡ μεγάλη ἐξοικείωσι τοῦ συγγραφέα μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα, γεγονὸς ποὺ θὰ μᾶς ἐπέτρεπε, ἐπιπλέον, νὰ τὸν τοποθετήσουμε καλύτερα στὸ πολιτιστικὸ καὶ παιδευτικὸ περιβάλλον ὅπου ἀνῆκε ... Εἶναι δυνατόν ὁ φιλολογικὸς ἐπιμελητὴς ἐνὸς τέτοιου κειμένου νὰ ἀγνοεῖ ἀκόμη καὶ τὸ Ψαλτήρι; ... Ἐπιθυμία: ὅσοι ἐκδίδουν τέτοιας λογῆς κείμενα πρέπει νὰ παίζουν στὰ δάχτυλα τοῦλάχιστον τὰ σταθερῶς ἀναγιγνωσκόμενα ἢ ψαλλόμενα κείμενα τῶν ἀκολουθιῶν καὶ νὰ εἶναι ἐν γένει ἐξοικειωμένοι μὲ τὰ λειτουργικὰ βιβλία» (Ἡ Καθημερινή, 3.3.2019).*

Ἡ ἀπορία τοῦ ἀρθρογράφου ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ σχολικὴ θεολογικὴ ἀγωγή ὑποχώρησε τὰ τελευταῖα χρόνια γιὰ δύο κυρίως λόγους: πρῶτον λόγῳ τοῦ φαινομένου νὰ εἰσέρχονται στὶς Θεολογικὲς Σχολές τῶν Πανεπιστημίων καὶ νὰ ἐξέρχονται ἀπὸ αὐτὲς ἄνθρωποι χωρὶς ἐπιθυμία νὰ σπουδάσουν καὶ νὰ διδάξουν ἀργότερα τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ, καὶ δεύτερον

λόγῳ τῆς ἀλλαγῆς καὶ ἀλλοιώσεως τῶν Προγραμμάτων Σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν. Φθάσαμε, μάλιστα, νὰ διαφημίζονται ὡς «μοντέρνα» καὶ «ἐκσυγχρονισμένα» Προγράμματα Σπουδῶν τὰ ὅποια τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας μὲ ἀποφάσεις τῆς ὁλομλειᾶς τοῦ (660 καὶ 926/2018) ἔκρινε ὡς ἀντίθετα μὲ τὴν Ὁρθόδοξο Πίστι. Αὐτὰ τὰ προγράμματα, δυστυχῶς, κάποιοι θεολόγοι τὰ συνέταξαν καὶ κάποιοι Ἀρχιερεῖς τὰ ἐπαινοῦσαν!

Στὰ νέα αὐτὰ προγράμματα σπουδῶν, πέραν τῶν θεολογικῶν ἀτοπημάτων καὶ τοῦ συγκρητιστικοῦ πνεύματος, ἔχει ἀπεμποληθῇ ἡ ἱστορικὴ σειρὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατὰ συνέπεια, οἱ μαθητὲς δὲν διδάσκονται μὲ σύστημα τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, τὴν Καινὴ Διαθήκη, τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τὴν Πατερικὴ Θεολογία, τὴν Ἠθικὴ, τὴν Δογματικὴ καὶ τὴν Λειτουργικὴ τῆς Ἐκκλησίας μας. Αὐτοὶ οἱ μαθητὲς, περατώνοντες τὴν ἐγκύκλιο μόρφωσί τους, δὲν θὰ κατέχουν βασικὰ καὶ θεμελιώδεις γνώσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μαζὶ δὲ μὲ τὴν μείωσι καὶ ἐξαφάνισι τοῦ ἐκκλησιασμοῦ ἀπὸ τὰ σχολεῖα, δὲν θὰ ἔχουν οὔτε τὰ βιώματα τοῦ λειτουργικοῦ πλοῦτος τῆς Ὁρθοδοξίας. Πῶς τώρα αὐτοὶ οἱ μαθητὲς ὡς αὐριανοὶ φιλόλογοι ἢ ἐπιστήμονες θὰ ἔχουν στὴν σκευὴ τους θεολογικὰς γνώσεις καὶ θὰ ἀναγνωρίζουν τὸ θεολογικὸ ἢ μεταφυσικὸ ὑπόβαθρο σὲ κείμενα καὶ μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς Τέχνης;

Πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια, ἓνας φιλόσοφος στὴν Γαλλία, ὁ Ρεζὶς Ντεμπρέ, εἶχε συντάξῃ ἓνα ὑπόμνημα πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Παιδείας τῆς χώρας τοῦ γιὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν στὸ οὐδετερόθρησκο σχολεῖο. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει μεταφρασθῇ καὶ κυκλοφο-

ρηθῇ καὶ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἑστίας (*Ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας στὸ οὐδετέροθρησκο σχολεῖο*, Ἀθήνα 2004). Στὸ ὑπόμνημα αὐτὸ ἐξηγοῦσε ὁ συγγραφεὺς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς θρησκευτικῆς παιδείας γιὰ τὸν σημερινὸ νέο, γιὰ νὰ ἀναγνωρίξῃ τὰ ἀριστουργήματα τῆς δυτικῆς τέχνης καὶ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ὁποίων συνδέονται μὲ τὴν χριστιανικὴ θρησκεία. Καὶ συνιστοῦσε μεθόδους νὰ διδάσκεται ὁ μαθητὴς μέσα ἀπὸ τὰ μαθήματα τῆς Ἱστορίας, τῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς Τέχνης καὶ θρησκευτικὲς γνώσεις ὅλων τῶν μεγάλων θρησκείων τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ ἀναγνωρίξῃ τὰ προϊόντα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν τῶν θρησκείων. Ἡ σύσταση αὐτὴ ἀφοροῦσε τὰ δημόσια σχολεῖα τῆς Γαλλίας, στὰ ὁποῖα ἔχει καταργηθῇ ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{ου} αἰῶνος, λόγῳ τῆς οὐδετεροθρησκείας.

Ὅταν ἡ Πολιτεία διὰ τῶν Σχολῶν καὶ σχολείων τῆς ἀδυνατεῖ ἢ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ προσφέρῃ τὴν Ὁρθόδοξο Θεολογία στοὺς νέους τῆς πατρίδος μας, τότε τὸ χρέος μετατίθεται στὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία παράγει καὶ διαφυλάσσει ἀνὰ τοὺς αἰῶνες αὐτὸν τὸν πλοῦτο τῆς

Θεολογίας. Καὶ ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς κατηχήσεως καὶ διὰ τῆς ἱεραποστολῆς προσέφερε καὶ μετέδιδε αὐτὸν τὸν πλοῦτο στοὺς ἐπιθυμοῦντες νὰ τὸν γευθοῦν μὲ ποικίλους τρόπους καὶ μέσα. Καὶ σήμερα, ὅπως ἰδιαίτερος, καλεῖται νὰ τὸ πράξῃ. Καὶ σὲ αὐτὴν τὴν ἀποστολὴ ὅλοι οἱ πιστοὶ χριστιανοί, ἀνεξαρτήτως μορφωτικοῦ ἐπιπέδου, μποροῦν νὰ συμβάλλουν μὲ τὴν σπουδὴ καὶ βίωσι τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας τῶν ἁγίων Πατέρων μας ἀρχικῶς καὶ μὲ τὴν διάδοσί της στοὺς ἐγγὺς καὶ στοὺς μακρὰν. Μὴ λησμονοῦμε, ἀκόμη, ὅτι σήμερα σὲ Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ἐκδίδονται καὶ μεταφράζονται σωρηδὸν τὰ ἔργα τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ καθίστανται τροφὴ καὶ τρυφὴ γιὰ τοὺς ἀναζητητὲς τοῦ γλυκασμοῦ τῶν ἀγγέλων, τοῦ προσώπου τοῦ Θεανθρώπου Κυρίου μας. Καὶ πολλὴ ἐλπιδοφόρο εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι Ἱερὲς Μονὲς σήμερα στὴν χώρα μας ἐκδίδουν ἔργα τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπαναφέρουν στὴν ὀρθὴ πατερικὴ θεολογικὴ παράδοσι, ἡ ὁποία συνδυάζει τὴν θεολογικὴ γνῶσι μὲ τὴν ἀσκητικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ ὅχι μόνον ὡς διανοητικὴ κατασκευὴ καὶ ὑπὸ πετλὴ θεωρία.

Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποῦ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωση Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ῥητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΑΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΑΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποῦ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλῇ.

Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

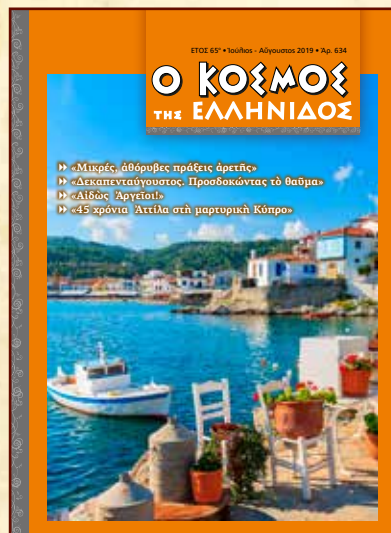
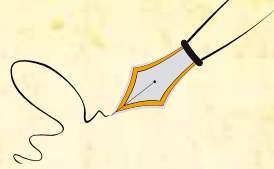
- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποῦ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

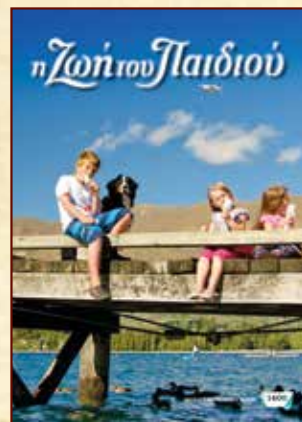
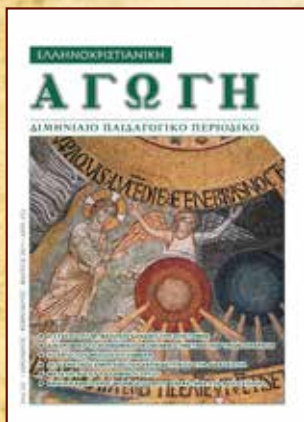
- IBAN: GR1102602010000940100366081
- BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Ή αξίζει νά διαβάσετε

Τò μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στὸν ἑλληνικὸ λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, ποὺ ἀπευθύνεται στὴ γυναῖκα, στὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ τῆς παρουσία.

Ἕνα περιοδικό – πολὺτιμος συμπαράστατης γιὰ ἐκπαιδευτικούς καὶ γονεῖς.

Νεανικὸ περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πίστεως καὶ τῆς παιδείας.

Τò μηνιαίο παιδικὸ περιοδικό ποὺ κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολὺτιμος πνευματικὸς φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνόπουλα.

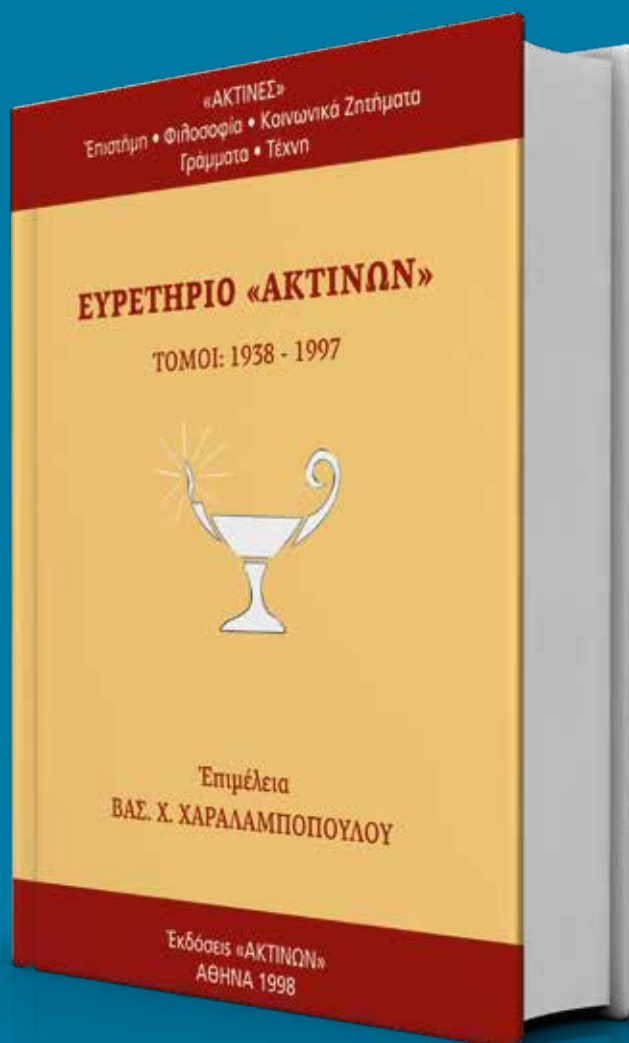
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

όλοι οί τόμοι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀκτῖνες»
καθώς καί τό εὔρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Ἐπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Ἀθῆναι, Τηλ. 210 32.35.023